

TÜKKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İNKİŞAFI DÖNEMİNDE YETİŞEN BELLİ BAŞLI ÂLİMLER, İLİM ADAMLARI, ESERLERİ VE İLME HİZMETLERİ*

GROWING UP DURING THE DEVELOPMENT OF THE SELJUK STATE MAJOR SCHOLARS, SCIENTISTS, THEIR WORKS AND SCIENTIFIC SERVICES

Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3581-0682>

Doç.Dr. Sefa YILDIRIM

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7351-6145>

Reference Bedirhan, Y. & Yıldırım, S. (2020). "Tükkıye Selçuklu Devleti'nin İnkışafı Döneminde Yetişen Belli Başlı Âlimler, İlim Adamları, Eserleri Ve İlme Hizmetleri", Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:5, Issue:19; pp:752-785.

ÖZET

XI. ve XII. asırlarda Anadolu'da yazılan eserlerin çoğu tabiat bilimlerine ve felsefeye dair iken XIII. asrın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da telif edilen eserlerin büyük çoğunluğu Tasavvufi –Dini, Edebi ve tıbbi eserlerdir. Bu değişimin sebepleri ise; Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelen çok sayıda mutassavıf ve dervişlerin buradaki faaliyetleri sonucunda devrin fikri yapısını etkilemeye başlamışlardır. Bunun yanında Sultanların ilimi teşvik etmeleri ve ilim adamlarını himaye etmeleri birçok âlimin ilgisini Anadolu'ya celbetmiştir. Selçuklular döneminde tasavvufi hayat oldukça canlı ve hareketli bir mahiyet arz etmekteydi. Dönemin tasavvufi çevrelerinde fikri hareketlilikler, deruni terennümler farklı düşünce akımları ve yeni tasavvufi fırkalar vücuda gelmekteydi. Tarikat şeyhleri müritlerinin kabiliyetleri istikametinde gelişmesine, yeni açılımlar kazanmalarına imkân hazırlamaktaydı. Taklit geleneğinden çok tahkik boyutu ön plana çıkarılmakta, müritlerin kendi deneyimlerini ortaya koymalarına ışık tutulmaktaydı.

Anahtar kelimeler: Selçuklular, Anadolu, İlim adamları, medreseler, tasavvuf

ABSTRACT

XI. and XII. While most of the works written in Anatolia in the centuries are about natural sciences and philosophy. Most of the works written in Anatolia since the first quarter of the century are Sufism - Religious, Literary and medical works. The reasons for this change are; As a result of the activities of many mutassavifs and dervishes who escaped from the Mongol invasion and came to Anatolia, they started to affect the intellectual structure of the period. Besides, the Sultans' encouragement of science and their patronage attracted the attention of many scholars to Anatolia. During the Seljuk period, mystical life was very lively and active. In the mystical circles of the period, intellectual movements, deep chants, different currents of thought and new mystical sects were emerging. Sect sheikhs were preparing the opportunity for their followers to develop in line with their abilities and gain new initiatives. The aspect of investigation was brought to the fore rather than the imitation tradition, and the light was shed on the disciples to reveal their own experiences.

Keywords: Seljuks, Anatolia, scholars, madrasahs, mysticism

* Bu makale Euroasia Congress On Scientific Researches And Recent Trends-VII December 6-9, 2020 Bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Anadolu Selçukluları sultanları, kültür ve medeniyet hizmeti için ilim ve âlimlere kıymet vermişlerdir. Bir ilim yuvası olan medreselerde eğitim ve öğretim ücretsiz olup, vakıf gelirleri onların geçimini temin için kullanılmıştır. Medreselerde İslâmî ilimlerin yanında, matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi fen bilimleri de öğretilirdi. Genellikle medresenin yanında dârüşşifâ denilen hastane, câmi, kütüphane, zâviye, mescid, hanıkah, kervansaray ve imâret de bulunurdu. Bunlar da, birer ilim ve irfan yuvasıydı. İslâm ülkelerinden birçok âlim, Sultan Keykubad zamanında Anadolu'daki ilim yuvalarına gelip ders okutmuşlardır.

Kültür ve irfan merkezi olan Konya, 1097-1308 yılları arasında Anadolu Selçuklularının başkenti olmuştur. Selçuklular devrinde bilhassa Alâeddin Keykübâd ve II. Kılıçarslan zamanında Konya, medeniyetin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Birçok sultan ve devlet adamı burada büyük imarlar yaparak Konya'yı İslam Dünyasının ilim ve fikir merkezi hâline getirmişlerdir.

XIII. yüzyılda Alâeddin Keykubad döneminde Sultanın yaptırdığı ve onun zamanında yapılan eserler, Konya ve çevresindeki kültürel faaliyetler, bu dönemdeki kütüphaneler, medreseler ve ilim adamları ana hatlarıyla ele alınarak dönemin ilmi havası ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

I. Alâeddin Keykubad ilk olarak daha önce Sultan Mes'ud'un sağlamlaştırmaya çalıştığı şehir etrafındaki surları yeniden inşa etmiştir. Bütün emirlerini görevlendirerek şehrin etrafına iç ve dış surlar olmak üzere iki sıra sur inşa etmiştir. Kaynaklarda 140 emirin bu işte görev aldıkları kaydedilmektedir¹. Bu surların yapımı için emirler büyük paralar harcamışlardır. Çok sayıda san'atkâr, mi'mâr ve mühendis bu görev için çalışmış böylece Konya'nın savunma sisteminin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Şehrin imarının devam ettiği, merkezinde birbirinden güzel camiler, mescidler, medreseler, hânîkâhlar, bedestenler, lüks evler, cadde ve sokaklar bulundurmasından anlaşılmaktadır. Nitekim Ünsî "*Şeh-nâme*"sinde "Selçuklular zamanında Konya'da 360 zaviye, 70 hânîkâh, 7 büyük camiin (Cuma Camii), şehre dağıldığını 300 tane mescid bulunduğunu yazmaktadır"².

Alâeddin Keykubad dönemindeki imar faaliyetlerinin yoğunluğunu yapıların kitabelerindeki bilgilerden de anlaşılmaktadır. "Bu döneme ait bani ismi veren 22 kitabeden 1'i Anonim Türbe ve Alâeddin Camii'ne, 5'i Alâeddin Camii'ne, 10'u Konya Kalesi'ne ait olup diğerleri mescit ve türbelere dağılmıştır. Bu kitabelerin 13'ünde Alâeddin Keykubad bani olarak yerini alırken, ayrıca bir emir, bir atabey, saray çevresinden bir kişi, bir tüccar ve bir mutasavvıf bani olarak tespit edilmektedir."³

Bu dönemde merkezde Sultan II. Kılıçarslan (1156-1192) tarafından yapılan fakat daha sonra Alâeddin Keykubat'ın genişlettiği ve onardığı Alâeddin Köşkü, yine Atabeg Ayaz tarafından kontrolü sağlanıp onarılan Alâeddin Camisi, Fâhru'd-din-i Razi'nin talebesi olan Şerefü'd-din-i Herevî'nin yaptırdığı Şerafeddin Camii ve Medresesi, Sultan'a ait Darüş-Şifâ-i Alâî adlı hastane, yakınındaki Şifahane (Sakahane) Mescidi ve Darü-ş-Şifa Medresesi imar edilmiştir.

Bu dönemde yapılan mescidler ise: Zelve Sultan Mescidi, Hüseyin b. Şaban tarafından yaptırılan Şeker Furuş Mescidi, Atabey Şemseddin Erdemşah b. el- hac İsmail'in yaptırdığı Kale-i Cerp (Erdemşah) Mescidi, banisi Horasanlı mutasavvıf ve şair Fakih Ahmed olan Hoca Fakih Türbesi, Bedrü'd-din Biremuni Hâc b.Mahmud'un onardığı Hatuniye Mescidi, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara'nın yaptığı Başarabey Mescidi, Celaleddin Karatayı tarafından yapılan Karatayı Mescidi, Emir Zahirüddin Mansur Terceman tarafından yaptırılan Terceman Mescidi, âlim Sencari 'nin yaptırdığı Sencari Mescitidir.⁴

Göçler sonucunda gelen âlimlerin belli bir fikir akımına veya belli bir tasavvufî meşrebe mensup olması bu dönemdeki her hânîkâh ve tekkenin ve bunların yanı başındaki mescid ve zaviyelerin belli bir görüşün temsilcisi olarak hizmet verdiğini göstermektedir. Sultanü'l Ulema Baha Veled'in Türbesi Mevlevilere, banisi Emir Ziyâü'd-din Kara Arslan olan Hanîkâh-ı Ziya, Hanîkâh-ı Lâlâ, Hânîkâh-ı Vezir Nasîrüddin, Ahi Gühertaş Zaviyesi, Ulurmak Mescidi gibi yerler Ahilere, Sadırlar Hanîkâhı, Fakih Ahmed Hanîkâhı

¹ *Tarih-i Al-i Selçuk Anonim Selçukname*, (Derleyen: Halil İbrahim Akça-Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, İstanbul 2014, s.45.

² Ünsî, *Şeh-name*, (Nşr. M. Koman), Konya 1942, s. 2; Mikail Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi, Konya 2007, s.26.

³ Azize Aktaş Yasa, "Selçuklu Konya'sında Mimari Eserlerin Banileri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya 2001, C. II, s.423-455.

⁴ Ali Boran, Razan Aykaç, Şengül Bayar, "Selçuklu Başkenti Konya'da Dini Mimarî "Cami ve Mescit", *İslam ve Sanat*, Tartışmalı İlmî Toplantı 07 – 09 Kasım 2014, Akdeniz Ü. Hukuk Fakültesi Konferans Salonu Kampüs – Antalya, İstanbul 2015, s. 322; Muhammet Arslan, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2017.

Evhadilere ait iken Ahmedek Hanikâhı, Mağribliler Mescidi ise Konya'ya yerleşmiş ve Mâlikî mezhebinden olan Mağriblilere ait idi.⁵

Medreseler ise devrin vazgeçilmez ilim irfan yuvalarıydı. Dönemin en önemli özelliği bir mescidin, hanigâhın bir bölümünün veya yanı başındaki yerin aynı adla medrese olarak kullanılmasıydı. Kadı Hürremşah Dârü'l-Hadis'i (1236), Tacü'ddin el-Mervezî'nin yaptırdığı Tacü'l-Vezîr Medresesi (1238), Hatuniye Medresesi (1229), Lala Ruzbe⁶ Medresesi, Gühertaş⁷ (Molla-i Atik) Medresesi (1232), Şeref Mes'ud Medresesi, Nizamiye (Nalıncı) Medresesi gibi Keykubad Döneminde birçok medrese inşa edilmiştir.⁸

Anadolu Selçuklularının en önemli ilim merkezi olan Konya'da, gerek medreselere, gerekse hanikahlara bağlı birçok kütüphane vardı. Nizâmiye Hanikahı Kütüphanesi ile bu çevrede Şeyh Sadreddin Konevî tarafından kendi camiine bitişik olarak kurulan kütüphane ayrıca Selçuklu Sarayında bir kitaplık ve arşivin olduğu yine saraylarda Sultanlara ait kitaplıkların olduğu ve bu kitaplıklarda Sultanlara ithaf edilen eserlerin bulunduğu bilinmektedir. Konya, hem medreselerdeki öğrencileri, hem de ilim adamları ile kitap açısından önemli bir pazar idi. Konya şehrinde kitap istinsâhı, ciltlenmesi ve diğer hususlar için kendisine mahsus bir sanat türü gelişmişti.

Selçuklu saray teşkilâtı içinde Gayrı Müslim çocukların eğitildiği. “*Gulam-hane*” denilen bir mektep vardı. Emirlerden Celâlü'd-din Karatay, iki kardeşi Seyfü'd-din Karasungur ve Kemalü'd-din Durunday, Komnen ailesinden olan Emir Arslan el-Mavrazemi bu saray mektebinde eğitim görmüş ve devletin en yüksek kademesinde getirilmişlerdir. Bu gulam-hane'de yetişmiş olanların gayet iyi Farsça ve Arapça bildikleri de dikkat çekmektedir.⁹

Alâeddin Keykubad sadece merkez Konya'yı mamur etmekle kalmamış fethettiği yerlerdeki şehirlerin imarı için de uğraşmıştır. Öyle ki Beyşehir gölü üzerinde yaptırdığı Kubadabad külliyesi saray, misafirhane, kışla, cami ve diğer binalardan oluşmaktadır. Sultan Kayseri'de ise Keykubadiyye Sarayı'nı inşa ettirmiştir. Bu sarayların yanında yol güvenliğinin sağlanması ve rahat seyahatler için kırsal yerlerde kervansaraylar yaptırmıştır. Biri Konya-Aksaray, diğeri Kayseri-Sivas arasında Sultan Hanı adıyla iki kervansaray, Alaiye-Antalya yolu üzerinde Şerefşah Hanı ile Konya-Antalya arasında Alara Hanı Keykubad'ın inşa ettirdikleri arasındadır. Özellikle Alaiye'de kale, kule, tersane, bedesten, mescid, cami gibi birçok yapı inşa ettirmiş, Anadolu'nun bazı şehirlerinde de kendi adını taşıyan camiler yaptırmıştır.¹⁰

Bütün bu imar faaliyetleri tek bir şeyi göstermektedir; Sultan Alâeddin Keykubad dönemi Anadolu'nun her bakımdan en ileri ve en müferreh olduğu dönemdir. Nitekim ünlü mutasavvıf Necmü'd-din Daye, Uluğ Sultan ve dönemi için: “Vatanımdan ve meskenimden umudu yitirince, din ve dünya salahının, ehli sünnet ve cemaatin yaşadığı diyarda buldum. Orada emniyet ve adalet varmış, dirlik düzenlik varmış. O diyarda dindar, alim, adil, insafli bir padişah varmış. Memleketler hakkında bilgi sahibi olan tüccarlara ve görüş sahiplerine sordum soruşturdum. Dediler ki: Bu özellikte bir yer bu zamanda ancak Anadolu şehirlerinde olabilir. Hem ehli sünnet ve cemaattirler, hem adalet, insaf ve emniyetle donanmışlardır. Allah'a şükürler olsun, o diyarda Selçukluların devamı olan bir padişah var. Müslümanlar rahat, huzur ve emniyeti o hanedanın gölgesinde bulmuştur.”¹¹

2. MUTASAVVIFLAR

XIII. asırdaki göçlerle Anadolu'ya çeşitli tasavvufî cereyanlara ve tarikatlara mensup şeyhler ve dervişler gelmeye başladı. Bu tarikatların başında Kübrevilik, Bektaşilik, Ekberilik, Evhadilik, Kalenderilik, Sühreverdilik ve Mevlevilik başta olmak üzere birçok akım gelmektedir. Moğol istilasını öncesi ve istila sırasında Türkistan, Harezm ve Horasan'dan kaçmak zorunda kalan bir çok mutasavvıf, alim, derviş ve şeyhler de Anadolu'ya gelip yerleştiler Bu alim ve fazıl insanlar Anadolu'da bir çok tekke ve zaviyeler

⁵ Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s.60-85.

⁶ I. Alaeddin Keykubad'ın lalası Bedreddin Gühertaş'ın babasıdır.

⁷ I. Alaeddin Keykubad döneminden itibaren devletin önemli kademelerinde rol almış önemli bir emirdir. Bedreddin Gühertaş ilk olarak I. Alaeddin Keykubad'ın Atabeyi olarak karşımıza çıkmaktadır O, büyük ihtimalle Alaeddin Keykubad Tokat'ta melik iken atabey olmuştur. Geniş bilgi için bkz: Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 38. 38-40; R. Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması* (Vezir ve Divan), MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 63; Ahmet Eflaki, *Menakibü'l-Arifin*, I, (nşr. Tahsin Yazıcı) Ankara 1976, s. 43. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1999, s. 325; M. Ali Hacıgökmen, “I. Alaeddin Keykubad Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş) (D. ?-Ö. 1262)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:30 Sayı:50 (2011), ss.119-136.

⁸ Emre Madran, “Ariflerle Menkıbeleri'nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, 10 (2006): 175-198.

⁹ Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s.119.

¹⁰ Faruk Sümer, “Keykubad I”, *DİA*, s. 358-359.

¹¹ Muhammed Emin Riyahi, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, (çev., Mehmet Kanar), İstanbul 1995, s.73.

kurdular. Bu durum, XIII. asır Anadolu'sunda sosyal, ekonomik, dini ve kültürel hayatın büyük ölçüde değişmesine ve gelişmesine sebep oldu. Bu dönemin ünlü Mutasavvıfları:

2.1. Şihabeddin Sühreverdî

Sühreverdî'nin adı Ömer, babasının adı ise Muhammed'dir. “*Ebû Hafıs*” ve “*Ebû Abdullah*” künyeleriyle meşhur olmuştur.¹² İbnü'n-Neccâr, “*Ebu Nasr*”; Zehebî ise “*Ebu'l-Kâsım*” künyelerinden bahseder. Buna ilaveten, “*Şihabeddin*”, “*Şeyhü 'ş-Şüyüh*”, “*Şeyhü 'l-İslam*”, “*Şeyhü 'l-Ârifin*” lâkaplarıyla da tanınır. Soyu Hz. Ebû Bekir'e kadar ulaşır. Bundan dolayı “*el-Bekrî*”, “*et-Teymî*” ve “*el-Kureyşî*” nisbeleriyle de anılmıştır. Eflakî, Sühreverdî'nin Hz. Ebû Bekir (r.a) neslinden gelmesi münasebetiyle Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ile akraba olduklarını kaydeder.¹³ Zehebî, İbnü'l-Hacib'den naklen onun, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî¹⁴ ile aynı soydan geldiğini ve şecerelerinin Kasım b. En-Nadr'da birleştiğini yazar.¹⁵ Şihabeddin Sühreverdî, 1145'de Sührever'de dünyaya gelmiştir. Fıkıh ve kelâm âlimi olan Sühreverdî, amcası büyük âlim Ebü'n-Necîb Abdülkâhir¹⁶ ve Abdülkâdir Geylânî'den tasavvuf ilmini öğrenmiştir. Amcasının Bağdat'ta vefatına kadar amcasından; daha sonra da o dönemde Bağdat'ta bulunan diğer âlimlerinden ilim tahsil etti.¹⁷ Başta amcası olmak üzere devrin bilginlerinden tefsir, hadis ve Şafii fikhî okudu.¹⁸ Yılmaz, Sühreverdî'nin amcasından Nizâmiye Medresesinde müderrislik yaptığı esnada ilim okuduğunu ve bu sürenin iki yıl kadar olduğunu kaydeder. Bu sonuca ise Ebû Necîb'in Nizâmiye Medresesine 545/1148 yılında tayin edilmesini ve burada aralıksız on iki yıl müderrislik yaptığını, Şihabeddin Sühreverdî ise on altı yaşında Bağdat'a geldiğine göre (553/1158-59) amcasının Nizâmiye Medresesindeki ancak son iki yılına yetişmiş olabileceğinden hareketle bu sonuca ulaşır. Sühreverdî'nin amcası ile olan asıl talebelik-hocalık münasebeti amcasının kendi medresesinde gerçekleşmiştir.¹⁹

Sühreverdî Bağdat'ta Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf ilimlerini tahsil etti. Kaynaklar, Sühreverdî'nin bu ilimler arasında hadis ilminde tebhür ettiğini (olgunlaştığını) yazar.²⁰

1234'te Bağdat'ta vefat eden Sühreverdî, Abbasî Devletinin yıkılış sürecine şahitlik etmiştir. Sühreverdî, doksan yıla yaklaşan hayatı süresince Abbasî Halifelerinden altısının hilafetini görmüştür. Bu Halifeler: el-Muktefî li Emrillah (1135-1160), el-Müstencid billah (1160-1170), el-Mustazî billah (1170-1179), en-Nâsır li dinillah (1179-1225), ez-Zâhir billah (1225-1226) ve el-Muntasır billah (1226-1243).²¹

Bu dönem aynı zamanda Büyük Selçuklu Devletinin dağıldığı ve yerine bazı devlet ve bir takım küçük beyliklerin kurulduğu bir dönemdir. Harezşahlar, Artukoğulları, Şam, Musul, Erbil ve Fars Atabekleri bunlardandır.²² Yine bu dönem haçlı seferlerinin belli aralıklarla devam ettiği bir zaman dilimi olarak göze çarpar. El-Muktefî dönemi Haçlı Ordularının saldırılarıyla geçen bir dönemdir. İslam dünyasında o dönemde haçlılara karşı en ciddi mücadeleyi Musul Atabeki İmamüddin Zengî vermiştir. El-Muktefî dönemi daha önce de belirttiğimiz gibi Sühreverdî'nin on beş-on altı yaşlarında olduğu bir devirdir. El-Muktefî'den sonra yerine geçen el-Müstencid dönemi ise Selahaddin Eyyûbî'nin yıldızının parladığı bir dönemdir. Bu dönemde

¹² el-Münzirî, *et-Tekmile li Vefeyâtü'n-Nakale*, Beyrut 1981, c. III, ss.380-1; İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut 1977, C. III, s. 204, 446; Osmanzade Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliya*, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, C. I, s. 284.

¹³ Ahmed Eflakî, *Menâkibü'l-Ârifin*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2006, C.1, s. 45.

¹⁴ Hayatı ve eserleri için bkz: Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmanî eş-Şafii, *Tezkiratü'l-Huffâz*, IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 1432; İbnü'l-İmâd, *Şeceretü'z-Zehab Fi Ahbâri Men Zeheb*, Beyrut trz, C. IV, s. 329-331; İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut 1977, c.II, s. 321-2; C. Brockelman, “İbnü'l-Cevziyye”, *İ.A. C. V/2*, (MEB) İstanbul 1971, ss. 848-50; Ayrıca; Hilary Kilpatrick, *Making the Great Book of Songs: Compilation and the Author's Craft in Abu I-Faraj Al-Isbahani's Kitab al-Aghani*, Routledge, London-New York 2002, s. 350.

¹⁵ Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, Beyrut 1985, C. XXII, s. 376; Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilka'vî el-Münzirî, *et-Tekmile li Vefeyâtü'n-Nakale* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetu'r-Risâle, 1984, C. III, s. 380-1; İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. III, s. 204, 446; Zehebî, *Târihü'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Beyrut 1990, C. IV, ss. 96-8; Eflakî, *Menâkibü'l-Ârifin*, C. 1, s. 45; Camî Abdurrahman, *Nefahatü'l-Üns*, (çev. Lâmi Çelebî), İstanbul 1298, s. 472; Tâciüddin Abdulvehhab b. Takiyyiddin Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (Tahk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru lhyâu Kütübü'l-Arabî, Tarihsiz, C. VIII, ss. 338-9; Osmanzade Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliya*, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, C. I, s. 284; İbnül Cevzi - Ebu Nuaym El İsfahani, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (çev. Yahya Atak vd.), Sebât Yayınları, İstanbul 2008, C. VII, ss. 107-115; Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, (çev. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), İstanbul 1990 (Giriş), s. XI.

¹⁶ Amcası Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, Şihâbüddin Sühreverdî'nin hayatına yön veren hocasıdır. Sühreverdî, Avârifü'l-Ma'ârif adlı meşhur eserinde amcasından sık sık bahseder ve hadis senetlerini genellikle ona dayandırır. Bak. el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, C. VII, s. 108.

¹⁷ El-İsfahânî, *Sahabeden Günümüze*, c. VII, ss.108-9; Sühreverdî, *Avârif*, (Giriş) s. XIII.

¹⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, Ensar Yayınları, İstanbul 1994, s. 261.

¹⁹ Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, Afşar Matbaası, Ankara 2012, s.19.

²⁰ ez-Zehebî, *A'lâm*, c.XX, s. 420, 480-7; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, C.1, s. 56; Câmî, *Nefahat*, s.472; Vassâf, *Sefine*, C. I, s. 284.

²¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. III, ss. 327-31; Hüseyin Algül - Osman Çetin, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul 1991, C. III, s. 340.

²² Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, s. 65.

Mısır Fâtımî Devleti yıkılmıştır.²³ El-Mustazî billah döneminde ise Fatımî devletinin yıkılmasından sonra Mısır, Suriye ve Yemen camilerinde Abbasî Halifeleri adına hutbe okunduğu görülür. Selahaddin Eyyûbî bu ülkelerde Halife adına hutbe okutunca, Halife de bu ülkelerin idaresini kendisine verdiği dair bir menşur göndermiştir. Yine bu dönem Haçlı Ordusu Selahaddin Eyyûbî tarafından bozguna uğratılmıştır.²⁴

Sühreverdî, İmâm-ı Gazzâlî'nin yolunu takip ederek, Yunan felsefesini ve ona itibar eden İslâm filozoflarını tenkid etmiştir. Nitekim bu konuda *Keşfu'nnesâihî'l- imâniye* ve *Keşfü'l-fezâihî'l-Yünâniye* adlı eserlerini kaleme almıştır. Fakat onun en meşhûr eseri, ahlâk ve tasavvuf sahasındaki *Avârifü'l-ma'ârif* adlı kitabıdır. Ayrıca onun eserlerinden *Akîdetü er-bâbi't-takî*, *Behçetü'l-ibrâr* ve *Bugyetü'lbeân*'ı da söyleyebiliriz.

Sühreverdîye Tarîkatı Ebu'n-Necîb Sühreverdî tarafından kurulmuş, daha sonra ise Şihâbeddin Sühreverdî tarafından sistemleştirilmiştir.²⁵ Ebü'n-Necîb ve yeğeni Şihâbeddin Sühreverdî tarafından Bağdat'da kurulan bu tarikatın esasları riyâzet, halvet, zikir ve mücâhedeye dayanır. Daha çok Afganistan ve Hindistan'da yayılmıştır.²⁶

Sühreverdî, 618/1221 yılında Konya Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a Halife Nâsır'ın mesajını götürmüştür.²⁷ Sühreverdî, bu seyahati esnasında Necmeddin Dâye²⁸ ile görüşmüş ve görüştüğü bu zat, yazmış olduğu *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserini Sühreverdî'ye takdim etmiştir. Kitabı çok beğenen Sühreverdî, onu Alâeddin Keykubat'a sunmuştur.²⁹

Sühreverdî, Konya'ya geldiğinde Alâeddin Keykubat, Gavale Kalesinde idi. Mevlânâ'nın babası Sultanü'l-Ulema Bahaeddin Veled'i de beraberinde götürmüştü. Sühreverdî'nin Halifenin mesajıyla geldiği haberini alan Sultan, onun da Gavale Kalesine getirilmesini emretti. Sultan ile Sühreverdî resmî görüşmelerini tamamladıktan sonra Sühreverdî ile Bahaeddin Veled derin bir sohbete daldılar. Bahaeddin Veled'in Belh'ten gelirken uğradığı Bağdat'ta tanıştığı³⁰ Sühreverdî'ye saygıda kusur göstermemesinin asıl sebebi belki bu eski hukuklarıydı. Nitekim Sühreverdî Bağdat'ta ona misafirperverlikte kusur etmemiştir.³¹ Şihâbüddin'in Konya'da görüştükları arasında Seyyid Burhaneddin Muhakkık

Tirmîzî de vardır.³² Aralarında hiçbir konuşma geçmeksizin gerçekleşen ziyaretten sonra sebebi sorulunca Şihâbüddin, "hâl ehli yanında kal dili değil hâl dili lazımdır." Şeklinde cevap vermiştir.³³

Sühreverdî'nin doksan yaşına kadar ömründe her yıl olmasa da sık sık hacca gittiği de kaynakların verdiği bilgiler arasındadır.³⁴ Kaynakların verdiği bilgiye göre en son 628/1230 yılında hac farızası için Mekke'de bulunduğu sırada, meşhur mutasavvıf şair İbnü'l-Fârid ile görüşmüş onun iki oğluna tarikat hırkası giydirmiştir.³⁵ Bu iki şahıstan başka Mısırlı Ziyâeddin İsa b. Yahya el-Ensârî es-Sebtî de aynı yıl Sühreverdî'den tarikat hırkası giymiştir. Sühreverdî ayrıca İ'lâmü'l-Hüdâ ve Akîdetü Erbabî't-Tükâ adlı eserini de Mekke'de yazmıştır.³⁶

Hayatı boyunca büyük bir şöhrete kavuşmuş olan Sühreverdî, ömrünün son yıllarını kendisini uzaktan yakından ziyaret ederek duasını almak isteyen, müşküllerini sorarak hâletmek isteyen pek çok ziyaretçiyle ilgilenerek geçirmiştir. Sühreverdî, bir asra yaklaşan ömrünün son zamanlarında gözlerinden rahatsızlandı ve sonunda gözlerini kaybetti. Ayrıca kötürüm oldu. Bunlara rağmen evradını terk etmediği gibi, Cuma vaazlarına mürîdlerinin yardımıyla mahmil (sedye) içinde çıkmaya devam ederdi. Vefatına yakın günlerde ise iyice zayıflamış ve dışarı çıkacak takati kalmamıştı. Nihâyet 632 Muharrem'inin ilk gününde (26 Kasım

²³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. V, ss. 242-5.

²⁴ Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 2012, s. 11.

²⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 135-136, 141.

²⁶ Recep Dikici, "XII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi*, 152-153.

²⁷ Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2003, s.18; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, 1996, s. VII; Ocak, A. Yaşar, "Fütüvvet", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. XIII, s. 262; Ziya Kazıcı, "Ahilik", *TDVİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 540.

²⁸ Hayatı için bkz; Sefaattin Severcan, *Alaeddin Keykubat (1220-1237) Devrine Ait Necmeddin Dâye'nin Siyasetnamesi*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1995, s. 1; Mehmet Okuyan, *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet yayınları, İstanbul 2001.

²⁹ Câmî, *Nefehât*, s. 491-492.

³⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", *TDVİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 461-2.

³¹ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, C. I, s. 45; Câmî, *Nefehât*, s. 514.

³² Hayatı için bkz; Abdülbaki Gölpınarlı, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972; Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c. XXXVIII. Ankara 1998; H. Ahmet Sevgi, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi*, Kayseri 1995.

³³ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, C. I, s. 74.

³⁴ ez-Zehabî, *Târih*, C. IV, s. 98.

³⁵ Emil Homerin, *Umar Ibn Al-Farid: Sûfi Verse, Saintly Life*, Paulist Press, New York 2001, s.325; Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *TDVİA*, İstanbul 2000, C. XXI, s. 41; A. J. Arberry, *Tasavvuf, Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, Ter: İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s.83.

³⁶ ez-Zehabî, *Târih*, C. IV, s. 99; ez-Zehabî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, C. XXII, s. 377; Sühreverdî, *Avârif*, (Giriş) s. XIX.

1234) vefat etti.³⁷ Cenazesi ertesi gün Kasr Camiinde büyük bir cemaatle kaldırılarak Bağdat surlarının kapı civarındaki Verdiyye Semtinde bulunan tekkesindeki türbeye defnedildi.³⁸ Daha sonra Selçuklu emiri Celaleddin Karatay tarafından yeniden inşa edilen türbe halkın ziyaretgahı olmuştur.³⁹

2.2. Necmü'd-din Daye, Ebubekr ibn Abdillah ihn Muhammed ibn Şahâvâr al-Asâdî er-Râzî

Tam adı Ebû Bekir Abdullah bin Muhammed bin Şâhâver bin Enûşîrvân bin Ebî Necîb el-Esedî er-Râzî'dir. 573/1177 yılında Rey'de doğmuştur. Doğduğu yere nispetle “*Necmeddîn-i Râzî*” olarak, tasavvufi eserlerinde çokça kullandığı bir mazmundan mülhem “*sütanne, dadı*” anlamına gelen “*Necmeddîn-i Dâye*” ismiyle ya da hocası Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbetle “*Küçük Necmeddîn*” ismiyle tanınmaktadır.⁴⁰ Necmü'd-din Kübra'nın Anadolu'ya ulaşan mürididir. Necmü'd-din Kübra, onun terbiyesini şeyh Mecdü'd-din'e havale etmiştir.⁴¹ Çocukluğu ve gençliği Rey'de geçen Razi'nin bu dönemlerine ait fazla bilgi bulunmaz. Buna rağmen ortaya koyduğu eserlere baktığımızda iyi bir eğitim sürecinden geçtiği söylenebilir.⁴²

İlk yolculuğuna 599/1202 yılında Hac vazifesini yerine getirmek için çıkan Razi, bu yolculuğunda önce Şam'a daha sonra da Mısır'a ve Hicaz'a gitmiştir. Şam'da bulunduğu sırada dönemin büyük sufilerinden Ebu Hafs Ömer es-Suhreverdi (o.634/1234) ile tanışmıştır.

Eserlerinde onu şeyhi olarak tanıtan Razi, halvet ve erbainat tarikini ondan aldığını, sohbet hırkasını giydiğini ve ondan dinlediklerini nakletme icazetinin bulunduğunu dile getirmiştir. Daha sonra “*şeyhler diyarı*” olarak nitelendirilen Harizm ve Horasan bölgelerine gitmesinde, bir yıl sonra yeniden görüştüğü Suhreverdi'nin telkinlerinin etkisi vardır.⁴³

Razi, 601/1204 yılında Horasan bölgesine yaptığı bu yolculukta, önce Nişabur'un önemli sufilerinden Şeyh Muhammed Kuf (o.?) ile görüşmüştür. Harizm bölgesine ulaştığında ise Necmeddin-i Kübra'nın dergâhında mürit olmuş; Kübra, genç Necmeddin'in manevi terbiyesi ile ilgilenmesi için önemli halifelerinden Mecdüddin Bağdadi'yi (öl. 606/1209) görevlendirmiştir.⁴⁴ Bağdadi'nin gözetimi altında manevi eğitimini tamamlayan Razi, şeyhinin elim bir olay neticesinde öldürülmesiyle bu bölgeden soğumuş ve doğudan gelmekte olan Moğol tehlikesinin de etkisiyle yeniden memleketine dönmüştür.⁴⁵

Necmü'd-din Daye, Moğol güçlerinin durdurulamaması, büyük yıkım ve katliamlarının kısa bir sürede Rey, Hemedan ve Irak'a kadar ulaşması üzerine, buradan da ayrılarak 618/1221 yılında Anadolu'ya geçmiştir. Aynı yıl Malatya'da şeyhi Suhreverdi ile yeniden görüşme fırsatı bulan Razi'nin, bir müddet Kayseri ve Sivas'ta ikamet ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Evhadüddin Kirmani,⁴⁶ Mevlana Celaleddin ve Sadreddin Konevi ile görüşmüş, bir müddet sonra da buradan ayrılarak önce Erzincan'a oradan da Kafkas ülkelerine doğru gitmiştir.⁴⁷

Necmü'd-din Daye, Sivas ve Kayseri'de bulunduğu yıllarda Farsça olarak kaleme aldığı *Mirsâdu'l-İbad* adlı eseri de klasikler arasında kabul edilir.⁴⁸

Anadolu'dan ayrıldıktan sonra pek çok yeri dolaşan Necmü'd-din Daye, sonunda Bağdat'a yerleşmiş, ömrünün son dönemlerini burada eserlerini yazmakla geçirmiştir. Kaynaklar, Razi'nin sıkıntılarla dolu

³⁷ Vassâf, *Sefîne*, c.I, s. 284; Leonard Langer William - Peter N. Stearns, *The Encyclopedia of World History*, Sixth Edition 2001, s.119.

³⁸ Muhyiddin İbnü'n-Neccâr, *el-Müstefâd min zeyl Târîhi Bağdâd*, (Thk. Muhammed Mevlûd Halef ve Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1406/1986, C. IV, s. 210; İbn Hâllikân, *Vefeyât*, c. III, s. 448; el-Münzirî, *et-Tekmilâ*, C. III, s. 380.

³⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 2015, s. 470; Jong de Frederic, “Ortadoğu Arap Ülkelerinde İslam Tarikatları”, *İslam Dünyasında Tarikatlar*, Alexandre Popovic- Gilles Veinstein, (Ter: Osman Türer), Suf Yayınları, İstanbul 2004, s. 454-455; Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdi*, s. 23-25.

⁴⁰ Necmeddîn Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, haz. M. Emin Riyâhî, Tahran 1973, s. 545; Necmeddîn Râzî, *Mermûzât-ı Esedî*, (haz. Muhammed Rızâ Şefî'i Kedkenî), Tahran 1974, s. 4; Necmeddîn Râzî, Menârâtü's-Sâirîn, ve Mekâmâtü't-Tâirîn, (thk. Saîd Abdülfettah), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1999, s. 28; İbn-i Bibî, *el-Evâmîrü'l-alâiyye fi'l-umûri'l-alâiyye* (Selçuk Nâme), (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, s. 253; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns-Evliyâ Menkibeleri*, (trc. ve şerh Lamîî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 1998, s. 491; Alişir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâis*, (haz. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1963, s. 320; Takî Bahar, *Sebk-i Şinâsî*, Tahran 1337, C. III, s. 20; Edward Granville Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge, 1956, C. II, s. 495; Saîd Nefîsî, *Tarih-i Nazm-u Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârisî*, Tahran 1344, C. I, s. 140; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Beyrut 1957, C. VI, s. 122.

⁴¹ Süleyman Ateş, “Üç Müfessir Bir Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, Ankara 1970, ss. 87-104.

⁴² Halil Baltacı, “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mirsadü'l-ibad”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 26 [2010/2], s. 163-177.

⁴³ Baltacı, “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mirsadü'l-ibad”, s. 165.

⁴⁴ Abdurrahman Nureddin Camî, *Nefehâtü'l-üns; Evliyâ Menkibeleri*, (trc. ve şerh Lamîî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 1998, s. 606; Alişir Nevai, *Mecâlisü'n-nefâis*, (haz. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1963, s. 320; A. İkbâl Aştîyani, *Tarih-i Mufasss-ı İran*, Tahran, 1351, C. I, s. 499; Nefîsî, *Tarih-i Nazm u Nesr der İran*, C. I, s. 140.

⁴⁵ Baltacı, “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mirsadü'l-ibad”, s. 165.

⁴⁶ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmani ve Menakıb-ı namesi*, Konya, 2005, s. 142-143. Ayrıca bk. Anonim, *Menakıb-ı Evhadüddin Hamid b. Ebi'l-Fahr Kirmani*, (tsh. Bediüzzaman Füzûzanfer), Tahran 1969, s. 38-39.

⁴⁷ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, İstanbul 1998, s. 144-145.

⁴⁸ Derya Örs, “Necmuddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha*, 2002, S.6, s.19-25.

hayatının Bağdat'ın düşmesinden iki yıl önce 654/1256 yılında sona erdiğini belirtmektedir. Şinuziyye Mezarlığı'nda Seri es-Sakati ile Cüneyd-i Bağdadi gibi iki büyük İslam mutasavvıfının kabirlerine yakın bir yere defnedildiği rivayet edilir.⁴⁹

2.3. Şeyh Evhadüddin Ebu Hamid b. Ebulfahır el-Kirmânî el-Hoyî:

Türk asıllı olan Evhadüddin, İran'ın Kirman bölgesindedir. Evhadüddin Kirmânî, Bağdad'da Rukneddin Sücâsî ve Şihâbeddin Sühreverdî'den ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Evhadüddin Kirmânî, Kirmanşehr'de uzun süre öğretimle meşgul olmuş ve ayrıca tasavvuf sahasında ün salmıştır. Bir süre Hoy'da kaldığı veya Hoy üzerinden Anadolu'ya geçtiği söylenmiştir.⁵⁰ Ahmed Eflâkî (ö.1360), *Menâkıbü'l-Ârifin* adlı eserinde Şeyh Evhadüddin'in Mevlânâ'ya olan saygısı, onunla görüşmesi, sohbeti vb. ilişkileri hakkında bilgi verirken, onun için *el-Kirmânî* nisbesine ek olarak *el-Hoyî* nisbesini de kullanmıştır. Şeyh Evhadüddin'in belli aralıklarla Konya'ya gidip geldiği, Mevlânâ ve çevresindekilerle (Şems-i Tebrizî vb.) sohbetlerde bulunduğu, Eflâkî'nin nakillerinden anlaşılıyor.⁵¹

Hayat hikâyesinin diğer safhalarına kısaca göz atacak olursak bu zat, Kirmân yöresinden Bağdat'a gitmiş, ilmî ve tasavvufî eğitimini ilerletmiş, bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. 1195 yılından önceki bir tarihte ise Tebriz'e giderek dönemin meşhur sofilerinden Zâhid-i Tebrizî ile görüşmüştür. Daha sonra Nahcivan, Gence ve Şirvan taraflarını gezmiş, Nahcivan'da ikamet etmiştir. 1204 yılı civarında Anadolu'ya gelmiş, Konya'da Muhiddin İbnü'l-Arabî ile görüşmüş, Malatya ve Sivas'ta bulunmuş, ancak daha çok Kayseri'de kalmıştır.⁵²

Şeyh Evhadüddin, Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da kurulmasını ve kadrolaşmasını sağlamıştır. Ahi teşkilatının da kurulmasına büyük yardımları olmuştur. Evhadüddin, Fatma Bacı'nın babası olması dolayısıyla Ahi Evren'in de kayınpederidir. Evhadiyye Tarikatının da kurucusu olan Kirmani'nin, adına yazılmış olan "*Menakib-nâme*" de hayatıyla ilgili bilgiler ve hikayeler anlatılmaktadır. Şiirde evhadî mahlasını kullanan Evhadüddin Kirmânî'nin dizili bir divânı ve bir mesnevîsi vardır. Eserlerinden *Misbâhü'l-ervâh* ve *Menâkıb*'i meşhûrdur.⁵³

Anadolu'da Evhadilik hareketinin fikir babası olmuştur. Konya'ya yerleşen Evhadüddin Kirmânî, kendisi için kurulan dergâhta Sadreddin Konevî'nin de aralarında bulunduğu birçok talebeye ders okutmuş ve 1238 (h.635) yılında vefat etmiştir. Bu zatın türbesi, Konya'da Musallâ Mezarlığı'nın içinde Şücâeddin türbesinin güneybatısındadır. Şeyh Evhadüddin, Hoy- Anadolu arasında kültür köprüsü olmuş, İslâm dünyasının diğer beldeleri arasında da mekik dokuyarak, aşılıyıcı rolü üstlenmiştir.

Yine meşhur talebelerinden ve damadı olan Ahi Evren, Evhadüddin hazretlerinin vefatından sonra yerine geçmiştir.⁵⁴

2.4. Ahi Evren (Şeyh Nâsıreddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyî):

Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde 1171 yılı civarında dünyaya gelip, bilahare Anadolu'ya göçerek vatan edinmiştir. Bu zat, Ahilik teşkilatının kurucusu ve debbağ esnafının pîri sayılmaktadır. Halk arasında *Ahi Evren* (*Ahi Evran*) adıyla tanınmıştır. Aynı zamanda ilim adamlığı ve tasavvufu olan bağı nedeniyle de kendisinden saygıyla bahsedilen Ahi Evren'in ailesi, Oğuz (Türkmen) boylarından birine mensuptur. Bu aile, Selçukluların Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu fethettikleri yıllarda yani XI. yüzyıl ikinci yarısında veya XII. yüzyıl başlarında Hoy'a gelmiştir. Ahi Evren, çocukluğunu Hoy'da geçirmiş ve ilk eğitimini de memleketi olan Hoy'da tamamlamıştır.⁵⁵ Tahsilini Horasan ve Mâverâünnehr'e giderek devrin büyük alimlerinden Fahreddin Râzî'den dersler aldığı ve şer'î ilimlerde ihtisas kazandığı rivayet edilmektedir. Ahi Evren, Yine Horasan ve Maveraünnehr'de bulunduğu gençlik yıllarında ilk tasavvufî terbiyesini Yesevî dervişlerinden almıştır. Bir hac yolculuğunda (1204) kayın pederi ve hocası olan Şeyh Evhadüddin Kirmânî ve Muhyiddin Arabî ile tanışmıştır. Ahi Evren, şeyhi ve kayınpederi Evhadüddin el-Kirmânî ile birlikte Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah tarafından kurulmuş Fütüvvet Teşkilatı'na girmiştir. Türkiye Selçuklu

⁴⁹ Es-Safedi, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (haz. E. Fuad Seyyid, F. Steiner Verlag), Wiesbaden 1991, C. XVII, s. 579; Nefisi, *Tarih-i Nazm u Nesr der İran*, c. I, s. 141; Baltacı, "Bir Tasavvuf Klasikliği Olarak Mîrsadu'l-ibad", s.166.

⁵⁰ Cevdet Yakupoğlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", *II. Milletlerarası Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri Sempozyumunun Bildirileri* (BAKÜ, 12-14 Ekim 2017), s. 119.

⁵¹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 248.

⁵² Nihat Azamat, "Evhadüddin-i Kirmânî", *TDV İA.*, C.11 (1995), s.518-520.

⁵³ Bak. Hasan-ı Rumlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", TTK, I. Baskı, Ankara 2006.

⁵⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, s.590; Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani ve Menakib-namesi*, Kardelen Yayınları, Çizgi Kitabevi, Konya 2008, s. 5-20.

⁵⁵ Cevdet Yakupoğlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", *II. Milletlerarası Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri Sempozyumunun Bildirileri* (BAKÜ, 12-14 Ekim 2017), s. 118.

sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev (ö.1211)'in Bağdat'ta bulunan bilginleri Anadolu'ya davet etmesi ve halifenin de teşviki üzerine Ahi Evren ve Evhadüddin el-Kirmânî Konya'ya gelmişlerdir (1205). Daha sonra bu iki bilgin, Kayseri'ye yerleşmişlerdir. Ahi Evren, en son Kırşehir'e göç etmiş ve ömrünün sonuna kadar bu şehirde yaşamıştır. Bununla birlikte onun bütün Anadolu'yu dolaşmış olduğu da söylenir. Döneminde Mevlânâ ve Hacı Bektaş-ı Velî ile görüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Ahi Evren, Kayseri'de bir debbağlık (deri işleme) atölyesi kurmuş, esnaf mensuplarını mesleklerine göre örgütlemiş, Moğollara karşı Kayseri'yi savunan Ahileri de teşkilatlandırıp, Anadolu'ya göç eden Türkmenlere aş ve iş imkânı sağlamıştır. Ahi Evren, Anadolu'da esnaflığın, zanaatın ahlaki kurallarını tespit etmiş ve Ahilik teşkilatının kurulma sürecinde baş aktör olarak vazife almıştır. Kırşehir'deki Ahi Evren Zaviyesi, son asra kadar faal vaziyette olup, Türk debbağlarının ve zanaat erbabının manevi merkezi konumunda idi. Âlim, mutasavvıf, çok yönlü ilim ve fikir adamı bu zat, Moğollara karşı mücadele ederken 1261 (veya 1262) yılında şehit edilmiştir. Kabri Kırşehir'de Ahi Evren Camii avlusunda bulunmaktadır.⁵⁶

2.5. Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (1165-1240):

İbn-i Arabî ve Şeyh-i Ekber diye meşhûr olan Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali, Tayy kabilesinden cömertliği ile tanınan Hatemü't-Tâyî'nin kardeşi Abdullâh'ın neslindedir. Muhyiddin-i Arabî, 1165 (h.560) senesinde Endülüs'teki Mürsiye kasabasında doğmuştur.⁵⁷ Şeyh Cemâleddin Yûnus bin Yahya el-Abbâs hazretleri vâsıtasıyla Hazret-i Abdülkâdir Geylânî'ye mensup olup, Kâdiriyye'de Ekberiyye kolunun sahibidir. Ayrıca Medyeniyye tarikatının piri olan Ebû Medyen-i Magribî hazretlerinin de halifesidir.⁵⁸ Tasavvuf tarihinin en önemli simalarından biridir.⁵⁹

Küçük yaşta ilim tahsil etmeye başlayan Muhyiddîn İbn Arabî, İbn-i Rüşd ile görüşmüş ve 1194 (h.590) yılında Endülüs'ten ayrılarak Tunus'a, 1195'de Fas'a gitmiştir. Karşılaştığı birçok âlimin ilim meclislerinde bulunmuş ve 1199 senesinde tekrar Endülüs'e dönüp Kurtuba'ya gelmiştir. 1201'de yeniden Endülüs'ten ayrılarak Doğu'ya gitmek üzere Tunus'a geçen Muhyiddîn İbn Arabî, hacca giderken Mısır'a uğramış ve iki yıl kadar Mekke'de kalmıştır. Tasavvuf tarihinin en önemli simalarından biri olan Şeyhü'l-Ekber hazretleri, İslâm coğrafyasının pek çok yerinde bulunmuş, önemli mutasavvıflarla da görüşmüştür.⁶⁰

Muhyiddîn İbn Arabî, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Selçuklu tahtına oturması ve hacda tanıştığı dostu Şeyh Mecdüddin İshâk'ın Konya'ya davet etmesi üzerine, hep birden Konya'ya gelmişlerdir. Selçuklu sarayında Sultanın övgülerine mazhar olduktan sonra tekrar seyahatlerine başlayan Muhyiddîn İbn Arabî 1205 ve 1209 yılları arasında Şam, Kudüs, Kahire ve Mekke'ye yaptığı seyahatlerden dönerek tekrar Konya'ya gelmiştir. Daha sonra Muhyiddîn İbn Arabî, merhum Şeyh Mecdüddin İshâk'ın dul kalan zevcesi ile evlenerek, Sadreddin Konevî'nin üvey babası olmuştur. Anadolu'da Ekberiyye denilen fikir hareketinin de kurucusu olmuştur. Muhyiddîn İbn Arabî, 1230 senesinde Şam'a giderek orada son yıllarını geçirmiş ve 1240'da vefât etmiştir. Muhyiddin Arabî'nin eserleri vefatından sonra en sevgili ve sadık talebesi Sadreddin Konevî vasıtasıyla Konya'ya gelmiş ve onun kendi türbesi yanında yaptırdığı kütüphaneye konmuştur. Son derece velûd bir mutasavvıf olarak, dört yüze yakın eser telif etmiştir. *Fütûhât-ı Mekkiyye, et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye, Mefâtihu'l-gayb, Akîdetü Ehl-i Sünnet*, en meşhur eserlerindedir.⁶¹

2.6. Şeyh Ebu'l-Bekâ Baba İlyas b. Ali Horasanî

Şeyh Etau'l-Bekâ Baba İlyâs-i Horâsânî'nin künyesi Ebu'l-Bekâ, adı İlyâs, nisbesi Horâsânî'dir. Moğol istilâsı neticesi yıkılan Hârizmşâhlar devleti sahasından Anadolu'ya göç eden bir Türkmen şeyhidir. Doğum yeri ve yılı hakkında kesin bir bilgimiz olmadığı gibi, Anadolu'ya göç etmeden önceki hayatı hakkında da kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.⁶²

Seyyid Ebu'l-Vefâ (öl. 501/1107) tarafından kurulduğu bilinen Vefâiyye tarikatının Anadolu'daki en önemli uzantısı Babâiler ve bu hareketin kurucusu olan Baba İlyas Horasanî'dir.⁶³ Ancak Baba İlyas'ın mutlak

⁵⁶ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, s. 33-35; Yakupoğlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", s. 118; İlhan Şahin, "Ahi Evran", *TDVİA.*, C. 1 (1988), s.529-530; İlhan Şahin, "Ahi Evran Vakfiyyesi ve Vakıflarına Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, İstanbul 1985, ss. 324-341.

⁵⁷ Muhammed Erol Kılıç, "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20. ss. 520-522

⁵⁸ Muhyiddîn İbn Arabî, *Sırrın Sırrı (Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sırr)*, (Yayına Hazırlayan: Arzu Meral), Revak Kitabevi, İstanbul 2013, s. I.

⁵⁹ Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn ibn Arabî hakkında geniş bilgi için bkz. O. H. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul 2006, C. I, s.70-96; M. E. Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş: Şeyh-i Ekber*, İstanbul 2009; N. Keklik, *Muhyiddin İbni Arabi, Hayatı ve Çevresi*, İstanbul 2008.

⁶⁰ Muhyiddîn ibn Arabî, *Sırrın Sırrı*, s. I.

⁶¹ Dikici, "XII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri", s. 155-156.

⁶² Kemal Eraslan, "Baba İlyâs-İ Horâsânî'ye Âit Halvetle İlgili Manzum Bir Risâle", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2014, Cilt 0 , Sayı 53, Erzurum, ss. 163 – 185.

⁶³ Şeyh Ebu'l-Bekâ Baba İlyas Horasanî, Kam (kahin-hekim) tipinde bir halk bilgesiydi. İlim adamları arasında genel bir kanaate göre, bu halk bilgeleri "Melami",yani dünya zevklerinden ve nimetlerinden yüz çevirmiş onlara değer vermeyen birer derviş idiler. Bu dervişler, toplumun eski

olarak bu tarikate bağlı veya temsilcisi olduğunu söylemek zordur. Çünkü onun aynı zamanda Yesevîlikle bağlantısı olduğu da belirtilmektedir.⁶⁴

Şeyh Ebü'l-Bekâ Baba İlyâs-ı Horasânî, büyük bir ihtimalle, Moğol istilâsı sırasında yıkılan Hârizmşahlar Devleti sahasından, beraberindeki Türkmenler'le Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Onunla ilgili en eski kaynaklardan biri olan ve torunu Elvan Çelebi'nin 733 (1332-33) yılında kaleme aldığı *Menâkıbü'l-kudsiyye* adındaki menâkıbnâmeye göre,⁶⁵ Anadolu'ya geldikten sonra Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) önce Samsat'ın Kefersut nahiyesine, sonra da Amasya yakınında bugün İlyas köyü adıyla bilinen Çat köyüne yerleşmiştir. Baba İlyas Horasânî'nin kurduğu hareket ve liderliğini yağtığı isyanın adına "*Babailer İsyanı*" denilmektedir.⁶⁶

Onun müritlerinden olan Baba İshak ise Samsat civarında kurduğu zaviyede şeyhlik yapmış ve bu zaman zarfında Türkmenleri Baba İlyas adına teşkilatlandırmıştır. Baba İshak etrafına toplanan gözüpek Türkmenler'le etrafı yağmalamaya başladı. Baba İshak'ın emrindeki bu Türkmen ordusu, kadınlı erkekli, çocuklu ihtiyarlı yenilmez bir kitle halinde peşpeşe başarılar kazandı. Selçuklu hükümeti, birçok defa isyancılar üzerine kalabalık kuvvetler gönderip bu büyük tehlikeyi hertaraf etmeyi denedi ise de bu, başarıya ulaşamadı. Nihayet 1240 yılında son bir teşebbüsten sonra önce Baba İlyas daha sonra da Baba İshak Amasya'da bastırılıp yakalandı ve idam edildi.⁶⁷ Bundan sonra da Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa tarafından bu hareket devam ettirilmek istenmiş ise de Muhlis Paşa, hareketin hazırlık safhasında yakalanarak Gâvele Kalesi'nde hapsedilmiştir. Baba İlyas'tan sonra geride kalan halifeleri Anadolu'da onun tasavvufi görüşlerini ve düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Bunlardan Şeyh Osman, Kırşehir'de bir zaviye kurmuş ve faaliyetlerine burada devam etmiştir.⁶⁸ Aynuddevle (Ayna Dola) Dede Tokat'a yerleşmişti. Elvan Çelebi onun -tıpkı meşhur Geyikli Baba gibi- geyiklerle ve vahşi hayvanlarla ünsiyet ettiğini söyler. Malya savaşından sonra II. Gıyaseddin Keyhusrev Babailer'in bazılarını yakalatıp hapsedirmişti. Bunlar arasında Tokat'taki zaviyesinde yakalanan Aynuddevle Dede de vardı. Elvan Çelebi'ye göre askerler, Baba İlyas'ın davasına bağlanılmaktan vazgeçtiği takdirde hayatını bağışlayacaklarını kendisine bildirdilerse de o kabul etmedi. Bunun üzerine ağır işkencelere maruz bırakıldı. Yine fikirlerinde ısrar edince, Elvan Çelebi'ye göre, diri diri derisini yüznük suretiyle korkunç bir işkence içinde bu yaşlı adamın hayatına son verdiler.⁶⁹ Hacı Mihman ise Baba İlyas'ın yanında bulunmuştur. Bunlardan başka Baba İlyas'ın görüşlerinden etkilenen Şeyh Balı, Şeyh Edebalı, Emirci Sultan, Hacı Bektaş-ı Veli ve bunların halifeleri de Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılarak faaliyet göstermişlerdir.⁷⁰

2.7. Seyyid Burhânüddîn Hüseyin Muhakkık-ı Tirmizî (ö. 639/1241)

Seyyid Burhânüddîn Tirmizî, 561/1166 veya 565/1169 yılında Tirmiz'de doğmuş, 639/1241'de Kayseri'de vefat etmiştir. Seyyid Hasan Tirmizî'nin oğlu, Seyyid Kâsım Tirmizî'nin torunudur. Soyu Hz. Hüseyin'e dayandığı için Seyyid ve Hüseyinî nisbeleri ile anılır.⁷¹ Eflâkî⁷² ve Sipehsâlâr, Burhânüddîn'in meşhur isminin Hüseyin olduğunu bildirmektedir. Ancak Burhânüddîn'in kendi eseri *Maârif*'den⁷³ anlaşıldığı kadarıyla Burhânüddîn kendinden "*kâmil insan*" veya "*hakikat bilgisini elde edip tahkike erişen kişi*" anlamlarına gelen *Muhakkık* lakabıyla söz eder. Ayrıca bu lakap, onun genelde bilinip tanındığı unvanıdır. "*Dinin burhan ve delili*" anlamına gelen Burhânüddîn ismi ise XI ve XIII. yüzyıl İran'ında ulemâ veya zâhidler için kullanılan yaygın bir unvandı. Keza Eflâkî ve Sipehsâlâr, her iki menâkıbnâme müellifi, ondan insanların kalplerindeki gizli şeyleri bilme yeteneğine sahip velî anlamına gelen "*seyyid-i sirdân (sırları bilen veli)*" unvanıyla da bahsederler. Mevlânâ ise onun ismini Burhan-ı Muhakkık Tirmizî olarak anmaktadır.⁷⁴

inançlarına ve geleneklerine büyük bir saygı ve hoşgörülle yaklaşmaktaydılar. Salim Koca, "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması", *Gazi Türkiyat*, Güz 2012/11, s. 18.

⁶⁴ Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 135.

⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *DİA*. C. IV, İstanbul 1991, s. 368.

⁶⁶ Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 135.

⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s.31.

⁶⁸ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 170.

⁶⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 169-170.

⁷⁰ Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 136; Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 170-175.

⁷¹ Seyyid Burhânüddîn Veli, *Ma'ârif-i Mecmuat Mevâizü Kelimati Seyyid Burhânüddîn Muhakkık-ı Tirmizî*, (Hazırlayan: Mehmet Hüsrevoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 4-5.

⁷² Eflâkî, *Manâkib al-'Ârifin*, C. I, s. 56.

⁷³ Seyyid Burhânüddîn Veli, *Ma'ârif-i Mecmuat Mevâizü Kelimati Seyyid Burhânüddîn Muhakkık-ı Tirmizî*, s. 28, 41-42.

⁷⁴ Feridün-i Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafındakiler* (Trc: T.Yazıcı), İstanbul, 1977, s. 118.

1165 (H.561) yılında Tirmiz’de dünyaya gelen Seyyid Burhâneddin, ilk tahsilini babasıyla okuyarak yapmış ve daha sonra kendisini yetiştirmek için Belh’e⁷⁵ giderek, Mevlâna’nın babası Sultânü’l-Ulema Bahâeddin Veled’in talebesi olmuştur⁷⁶. Seyyid Burhâneddin 12 yıl hocasının yanında ilim öğrenmiştir. İcâzet almasının ardından Tirmiz’e geri döndü. Ertesi yıl tekrar Belh’e gelip burada beş yıl kadar kaldı. Bu dönemde henüz çocuk yaşlardaki Mevlânâ’nın atabeg ve lalalığını üstlendi.⁷⁷

Hocası Bahâeddin’in ailesiyle birlikte Belh’ten hicret etmesi üzerine Tirmiz’e yerleşti (616/1219). Uzun yıllar Tirmiz Medresesi’nde ders verdi. Gerçeğe ulaşan velilerin baş tâcı, âriflerin özü, nasûti (gizli) sırların tercümânı, seyyidi sırdan, lahûti (ilâhî) işaretlerin ışığı ve aydınlatıcısı, meczubların övücü, kılı kırk yaran ârif ve tahkik ehli “*muhakkık*” lakaplarıyla tanındı.⁷⁸

Bahâeddin Veled’in 628/23 Şubat 1231 yılında Konya’da vefat ettiğini Tirmiz’de ders verirken öğrenince, “*Eyvah, şeyhim bu imtihan âleminde gerçek âleme göçtü*” diyerek öğrencileri ile birlikte gıyabî cenaze namazı kıldırdı. Birkaç hafta sonra rüyasında hocasının, “*Benim Celâleddin’imi yalnız bırakmışsın ve onu korumak konusunda kusur ediyorsun*” hitabı birkaç dostu ile beraber Konya’ya Mevlânâ’yı eğitmek için gitmesinde etken oldu.⁷⁹ Konya’ya gelince Lârende (Karaman)’de bulunan Mevlânâ’ya mektup yazarak onu Konya’ya çağırdı. Buluştuğlarında babasının hem zâhir hem hal ilimlerinde kâmil bir şeyh olduğunu, kendisinin zâhir ilimlerinde elde ettiği üstün dereceyi hâl ilimlerinde de kazanması gerektiğini söyledi.⁸⁰ Mevlânâ, Burhâneddin’in dokuz yıl öğrencisi oldu.⁸¹

Burhaneddin, Konya’ya gelirken Sadreddin Konevi (v.673/1274), Muhyiddin İbn Arabi (v.638/1240) gibi zamanın âlimleriyle görüşmüştü. Mevlânâ’nın onlardan ders alması ve yetişmesi için dört yıllığına Halep ve Şam’a gönderdi.⁸² 630/1233 yılında Burhâneddin Konya’dan Kayseri’ye kadar Mevlânâ’ya refakat etti.⁸³

Mevlânâ buradan Halep’e gitti, Burhâneddin ise Kayseri’de kaldı.⁸⁴ Seyyid bu arada Sultan I. Alâeddin Keykubad (1192-1237)’in eşi Mahperi Hunat Hatun tarafından yaptırılan Hunat Medresesi’nde ders verdi, Hakırdağlı Camii’nde imamlık yaptı. İstiğrak halinden dolayı namazda uzun müddet durması sebebiyle cemaatten affını istemiş ve cami yanındaki halvethânede inzivaya çekilmişti.⁸⁵ Bu sırada Mevlânâ Halep’te Hallâviyye Medresesi’nde şehrin yöneticisi Kemâleddin İbnü’l-Adîm (v.660/1262)’den ders almaktaydı.⁸⁶

Mevlâna ve Şeyh Selâhaddin’in de aralarında bulunduğu pek çok talebe yetiştiren Seyyid Burhâneddin, Konya’da Şihâbeddin Sühreverdî ile tanışmış ve onunla bir süre sohbet etmişti. Seyyid Burhâneddin’in vefat tarihi kesin olarak belli olmayıp, 1240 (h.638) senesinden sonra vefat ettiği, bazı kaynaklarda kaydedilmiştir. Hocasının ölümünden yaklaşık bir ay sonra Mevlânâ Kayseri’de hocasının kabrini ziyaret etti.⁸⁷ Mevlânâ Kayseri’de bir müddet kaldıktan sonra kendisine verilen hocasının bazı kitaplarını da alarak Konya’ya geri döndü.⁸⁸

Daha sonraki günlerde Şems-i Tebrizî ile Sultan Veled uğradıkları Burhaneddin’in mezarında dua etmişlerdir. Burhaneddin’in mimari tarzındaki türbesi II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında yapılmıştır.⁸⁹

Seyyid Burhaneddin Hazretlerinin tek eseri, Maarif farsça yazma bir eser olup, Konya Mevlana müzesinde bulunmaktadır. Bu eser önce İran’da basılmış, sonra da Türkiye’de Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır.⁹⁰

⁷⁵ Afganistan’ın kuzeyinde bir şehir ve eyâlet. Belh, Amuderya’nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâba dağının eteğinde kurulmuştur. Bkz. Tahsin Yazıcı, “Belh”, *DİA*, İstanbul 1992, 5/411.

⁷⁶ Osman Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin’in Hayatı”, *International Journal of Russian Studies Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, ISSN: 1307 – 3419, Kayseri – TÜRKİYE Volume 8/1 January 2015 p. 1-9.

⁷⁷ Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 118.

⁷⁸ Semih Ceyhan, “Seyyid Burhaneddin”, *DİA*, İstanbul 2009, 37/56-8.

⁷⁹ Feridün-i Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 118; Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, V/56-7, 73; Ceyhan, “Seyyid Burhaneddin”, *DİA*, 37/56.

⁸⁰ Franklin D. Lewis, “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, (Çev: O.Nuri Küçük), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 159-176.

⁸¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I, s.57; Lewis, “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, s. 176; Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin’in Hayatı”, s.3.

⁸² Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 24-25, 30.

⁸³ Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin’in Hayatı”, s.3.

⁸⁴ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin-i Rumi”, *DİA*, İstanbul 2004, 29/441-8; Metin İlyas Subaşı, *Kayseri’nin Manevi Mimarları*, Türkiye Diyanet V. Kayseri Şb. Yayınları, Ankara 1995, s.74; Osman Oral, *Seyyid Burhaneddin-i Tirmizî, Aşkın Öğretmeni*, Kayseri 2012, s. 92 .

⁸⁵ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I/61-62.

⁸⁶ Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I/77; Ali Sevim, “İbnü’l-Adîm”, *DİA*, İstanbul 1999, 20/478-479.

⁸⁷ Sipehsâlâr, *Risâle: Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 118; Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I, 56-7, 73; Ceyhan, “Seyyid Burhaneddin”, *DİA*, C. 37, s.56; Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin’in Hayatı”, s.4.

⁸⁸ Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, I, s. 70-71.

⁸⁹ Oral, *Seyyid Burhaneddin*, s.72; Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin’in Hayatı”, s.5.

2.8. Sultanü'l-Ulema Behaeddin Veled

546'da (1151) Belh'te doğan Bahaeddin (Baha-i Veled) lakabı ve Sultanü'l-ulema unvanı ile şöhrat buldu. Kendi ifadesine ve Sipehsalar ile Eflaki'ye göre "*sultanü'l-ulema*" unvanı ona rüyada Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Annesi Harizmşahlar hanedanından birinin kızı olmalıdır. Eflaki Bahaeddin Veled'in annesinin bu sülaleden Sultan Alâeddin Muhammed Tekiş'in "*melike-i cihan*" diye nitelendirdiği kızlarından biri olduğunu söylüyorsa da bunu kronolojik olarak doğrulamak mümkün değildir. Çünkü Bahaeddin Veled'in doğduğu tarihte bu hükümdar henüz evlenmemiş, belki de daha doğmamıştı. Yine adı geçen müelliflerin ve bunlardan faydalanan diğer kaynakların rivayetlerine göre Bahaeddin Veled'in soyu Hz. Ebu Bekir'e ulaşır. *Menâkibü'l- Ârifîn*'deki konu ile ilgili diğer kayıtlar incelendiğinde bu akrabalığın anne tarafından olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹

Bahaeddin Veled, Horasan diyarının meşhur alimlerinden ve bazı silsilelerin bildirdiği üzere Necmeddin-i Kubra (o. 618/1221)'nın halifelerindedir. Ulema kisvesi giyen, fetva veren, ders halkaları ve vaaz meclisleri kuran ve aynı zamanda da sufi olan bir kimsedir. Temsil ettiği tasavvuf anlayışı riyazet ve muahede esaslıdır. Şeriatın zahirini korumada son derece titiz davranmış, sunnete riayet esaslı bir ahlaki tavır sergileyerek daima vera ve takvayı gozetmiştir. Nitekim onun bu anlayışı *Maârif* adlı eserinde sıklıkla vurgulanan unsurlardır ki Hz. Mevlana, Şems ile karşılaşmazdan evvel babasının sohbetlerinden oluşan bu kitabı adeta vird edinmiş ve tekrar tekrar okumuş, okutmuştur.⁹²

Muhammed Harizmşah'ın, Fahreddîn Râzî'nin samimi dostu ve onun bir talebesi olduğunu biliyoruz. Harizmşah, Belh'deki medrese ve tekkeleri ziyaret ederken, onu da yanına alır, o da, felsefî görüşlerinin neşri için sultanı teşvik eder ve bazı sufilere karşı muhalefet etmesine sebep olurdu. Bundan dolayı sufiler de ona düşman olmuş, onun ve onun gibiler hakkında; "çürümüş felsefeler sarılanlar, Allah'ın kitabını arkalarına atmışlardır" sözünü söylemişlerdi. Bu görüş ayrılıkları ulemâ ve saray ehli ile de sınırlı kalmamış, bütün halkı içine almıştı. Böylece Belh âlimlerinin ve halkının fikir ayrılıkları çok bilinir bir durum olmuştu.⁹³

Bu fikrî mücadele, yalnız medreseleri etkilememiş, sufilere edip bazısının Mâverâünnehr ve Arap ülkelerine göçmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri de Mevlânâ'nın babası Muhammed Bahâeddîn Veled'dir.⁹⁴ O, ailesiyle beraber nihaî olarak Belh'i terk etmiş, Bağdat'a doğru yola çıkmış, yolculuk esnasında pek çok yerde konaklayan Bahaeddin Veled, Nişabur'a vardığı zaman Feriduddin-i Attar (öl. 618/1221) ile görüşmüştü. Attar'ın, *Esrarnâme* adlı kitabını Mevlana'ya hediye ederek⁹⁵ Bahaeddin Veled'e "*Umarım ki yakın zamanda senin bu oğlun alemde yanacak gönüllere ateş verir.*" dediği bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Mevlana'nın bu tarihlerde 5-6 yaşlarında olduğu bildirilir.⁹⁶

Bahaeddin Veled ve beraberindeki kabile Nişabur'dan ayrılıp Bağdat'a geldiğinde bir grup insan "*Bunlar nereden gelip nereye gidiyorlar?*" diye sorunca Bahaeddin Veled'in, "*Allah'tan geldik, yine ona gidiyoruz, Allah'tan başka kuvvetimiz yoktur.*" diye cevap verir. Bu sözü Şehabeddin-i Suhreverdi'ye (o. 632/1234) söylediklerinde "*Bunu Belhli Bahaeddin'den başkası söylemez,*" diyerek onu karşılamaya gider.⁹⁷ Suhreverdi, Bahaeddin Veled'i hangâhına buyur ettiyse de o Müstansiriyye Medresesi'ne inerek orada konakladığını bazı kaynaklar söylese de⁹⁸ bunun doğru olmadığı, çünkü adı geçen medresenin 1228-1234 tarihleri arasında yapıldığı belirtilmektedir.⁹⁹ Nitekim Bahaeddin Veled'in 617(1220)'de Bağdat'tan ayrıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Bahaeddin Veled ve ailesi, Bağdat'ta bir kaç gün kaldıktan sonra, Hac farızasını eda etmek üzere Kûfe yoluyla Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmışlar, dönüşte Şam'a uğramışlardır. Bazı kaynaklarda Şam'da

⁹⁰ Kudret Altun, "Seyyid Burhaneddin Hazretleri Ve Dünya Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 1995, ss. 226-229.

⁹¹ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahaeddin Veled", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, ss. 460-462.

⁹² Azmi Bilgin, "Mevlana ve Çevresi", "*Çağdaşımız Mövlana*", Bakı-'Oğuz Eli'-2008, s. 22-39.

⁹³ Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 9; Bediüzzamân Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, (Çev., Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1986, 11 vd.

⁹⁴ Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 6 vd.; Bediüzzamân Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s.11 vd.; İbnâyettullâh İblâğ el-Efğânî, *Celâleddin er-Rûmî Beyne's-Süfîyyeti ve 'Ulemâi'l-Kelâm*, Kahire 1987, s. 33-34. Bazı kaynaklar Bahaeddin Veled'in Moğol askerlerinin o bölgeyi yağmalayacağından korktuğu için hacca gitmek niyetiyle Belh şehrini terk ettiğini kaydederler. Bak. Helmuth Ritter, "Mevlana Celaleddin Rumi ve Etrafindakiler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 270; Bilgin, "Mevlana ve Çevresi", "*Çağdaşımız Mövlana*", s. 22-39.

⁹⁵ Lamii Celebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, İstanbul 1270, s. 516.

⁹⁶ Bilgin, "Mevlana ve Çevresi", "*Çağdaşımız Mövlana*", s. 22-39.

⁹⁷ Lamii Celebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 514.

⁹⁸ Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s.14; Lamii Celebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, s. 514.

⁹⁹ Sâmî es-Sakkâr, Nebi Bozkurt, "Müstansiriyye Medresesi", *DİA*. İstanbul 2006, C. 32, s. 121-123.

¹⁰⁰ Bilgin, "Mevlana ve Çevresi", "*Çağdaşımız Mövlana*", s. 22-39.

buldukları sırada ailenin, İbn Arabi ile görüştüğü rivayet edilir.¹⁰¹ Mevlana babası ile İbn Arabi'yi ziyaret etmiş ve dönüşleri esnasında İbn Arabi, “*Bir okyanusun bir nehrin arkasında gittiği görülmüş şey değildir.*” demiştir.¹⁰² Abdurrahman-ı Cami (o. 898/1492), hactan sonra Erzincan'a gittiğini, orada 4 sene kaldığını söyler.¹⁰³ Ahmed Eflaki ise Bahaeddin Veled'in hac donuşu Malatya'ya uğradığı, Erzincan'da 4, Larende'de 7 yıl kaldığını, Karaman'da onun adına bir medrese yaptırıldığını söyler.¹⁰⁴ Bu süreç zarfında Mevlana, babasının müritlerinden Semerkanlı Şerefüddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlenmiştir. Oğulları Sultan Veled ve Alâeddin Çelebi burada dünyaya gelmiştir. Ayrıca Mevlana'nın annesi Mümine Hatun ve ağabeyi Alâeddin Muhammed burada Hakk'a yürümüşlerdir.¹⁰⁵

Eflaki'nin rivayetine göre, Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat (1219-1236) Bahaeddin Veled'in ününü duyunca onu görmek istemiş, adı gecen padişahın daveti üzerine Bahaeddin Veled, Konya'ya göçmüş ve Altun-Aba (İplikçi) Medresesi'ne yerleşmiştir.¹⁰⁶

Oğlu Sultan Veled *İbtidânâme*'de Bahaeddin Veled'in Hac dönüşü Konya'ya geldiğini, zahiri ve batını ilimlerdeki üstünlüğü sultanın kulağına gelince onun ziyaretine gittiğini bildirmektedir. Sultanın lalası Emir Bedreddin Gühertaş, Bahaeddin Veled'in isteği ile bir medrese yaptırmış,¹⁰⁷ burası Mevlana'nın ilk ders aldığı yer olmuştur. Eflaki'ye göre Bahaeddin Veled 1220- 1231 yılları arasında Konya'da kalmıştır.¹⁰⁸ *İbtidânâme*'ye göre ise o, 2 yıl kadar Konya'da yaşamıştır. Babası dünyadan göçtüğü zaman Mevlana 24 yaşlarında bir gençtir. Bahaeddin Veled'in *Maârif* adlı eseri Mevlana'nın üzerinde çok büyük tesir bırakmıştır. Mevlana babasının ölümünden sonra 1 yıl mürşitsiz yaşadığı belirtilmektedir.¹⁰⁹

2.9. Kamil-i Tebrizî

Anadolu'da iki Kamil'i Tebrizî bulunmaktadır. Bunlardan ilki I. Alâeddin Keykubat'ın elini öpmüş; Evhadü'd-din Kirmani'ye bağlı, Ahi ve Türkmen olan Kamil-i Tebrizî'dir. Bu zat Türkmen çevrelerde büyük bir şöhrete sahip, Sultan I. Alâü'd-din'in itibar edip, saygı gösterdiği kişidir. Kayseri'deki yöneticilerle Türkmenlerin aralarındaki geçimsizliği, Sultan I. Alâeddin'e bildirerek, sultanın kendilerinden yana tavır sergilemesini sağlamıştır. Bu zatın hikâyesi Evhadü'd-din Kirmani'nin Menakıb-namesinin. hikâyesinde anlatılmıştır.¹¹⁰

2.10. Şems-i Tebrizî

Şemseddin Muhammed b. Ali, XII. yüzyıl sonlarında Tebriz'de doğmuştur. Babası Tebriz'e Horasan'dan göçmüş bir kumaş tüccarıdır. Evliyanın büyüklerinden olan bu zat, çocukluğundan itibaren farklı bir hayat çizgisi benimsemiş, medrese eğitiminden ziyade tasavvufî zümreler arasına girmeyi tercih etmiştir. Tebriz'den ayrıldıktan sonra değişik zaman dilimlerinde Bağdat, Şam, Halep, Kayseri, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Erzincan'a seyahatlerde bulunmuştur. 1237'li yıllarda Şam'a giderek medrese eğitimi de almış; Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Şam kadısı Şemseddin Muhammed el-Hoyî ile tanışarak sohbetlerde bulunmuştur. Ayrıca Şems-i Tebrizî'nin Şam, Bağdat ve Kayseri'de bulunduğu günlerde Evhadüddin el-Kirmânî ile Seyyid Burhaneddin Muhakkık et-Tirmizî'den, Bâbâ Kemâl-i Cündî'den ve Sivas gibi yöreleri ziyaretlerinde de o havalinin âlim ve mutasavvıflarından dersler aldığı ileri sürülmüştür.¹¹¹ Kısa zamanda zâhirî ve bâtinî ilimlerde yüksek mertebelere kavuşmuştur. Menakibü'l-Arifin'de Ahmed Eflaki, Şems-i Tebrizî'ye Kamil-i Tebrizî de dendiğini yazmaktadır.¹¹²

Şems-i Tebrizî, Halep'teki inziva ile geçen bir yıllık ikameti sonrasında manevi bir işaretle Anadolu'ya gitmiş ve Konya'ya gelmeden önce Erzurum, Erzincan ve Tokat gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerine uğramış hatta Erzincan'da öğretmenlik de yapmıştır. Şems-i Tebrizî, Sivas, Kayseri ve Aksaray yoluyla 1244'de

¹⁰¹ Bilgin, “Mevlana ve Çevresi”, “*Çağdaşımız Mövlana*”, s. 22-39.

¹⁰² Füzûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s. 151.

¹⁰³ Lamii Celebi, *Terceme-i Neşehâtü'l-üns*, s. 514.

¹⁰⁴ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 21, 22.

¹⁰⁵ Bilgin, “Mevlana ve Çevresi”, “*Çağdaşımız Mövlana*”, s. 22-39.

¹⁰⁶ Bahaeddin Veled 1228'de Konya'ya geldiği zaman Alâeddin Keykubat onu davet ederek taştânâyeye indirmek istedi; fakat Bahaeddin: “*imamların ineceği yer medrese, şeyhlerin hanegâh, beylerin saray, tüccarların han, rindlerin zaviye ve gariplerin mastaba*” olduğunu söyleyerek Altun-Aba Medresesine inmiştir. Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, C. XI, Sayı:42, TTK. Ankara 1947, s. 197-235.

¹⁰⁷ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 243; M. Ali Hacıgökmen, “I. Alaeddin Keykubat Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş) (D. ?-Ö. 1262)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2011, Cilt 30, Sayı 50, ss. 119 – 136, s. 124.

¹⁰⁸ Ahmet Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 49.

¹⁰⁹ Bilgin, “Mevlana ve Çevresi”, “*Çağdaşımız Mövlana*”, s. 22-39.

¹¹⁰ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s. 76-77.

¹¹¹ Yakupoğlu, “Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)”, s. 119.

¹¹² Eflaki, *Âriflerin Menkibeleri*, I, s. 82.

Konya'ya gelmiş ve Mevlâna ile yolda karşılaştığında, aralarında büyük bir dostluk başlamıştır. Anadolu'da Kalenderilik hareketinin yayılmasında katkıları olmuştur. Mevlâna'nın, tasavvufta derinleşmesine ve yaşayışında değişikliklere sebep olan Şems-i Tebrizî ile tanıştıktan sonra çevresiyle ilgisini kesmesi ve öğrencileriyle ilgilenmemesi, halkın Şems-i Tebrizî'ye tepki göstermesine sebep olmuştur. Bu tepkilere dayanamayan Şems-i Tebrizî, Konya'dan ayrılarak, 1246 yılında Haleb'e gitmiştir. Fakat Mevlâna, oğlu Sultan Veled'i göndererek, Şems-i Tebrizî'yi yeniden Konya'ya getirtmiştir. Şems, Konya'da bir suikasta uğrayınca ortadan kaybolarak Azerbaycan'a gelmiş ve Tebriz'e gitmek üzere Hoy şehrine uğramış, burada ikameti esnasında vefat etmiştir (1273).¹¹³

Onun için Hoy'da bir türbe yaptırılmıştır. Azerbaycanlı ve İranlı bazı araştırmacılar, Ebû'l-Mecd Muhammed b. Mesud et-Tebrizî'nin kaleme aldığı *Sefîne-i Tebrizî* ile Fasîh-i Hâfî'nin *Mücmel* adlı eserini delil göstermek suretiyle Şems-i Tebrizî'nin kabrinin Hoy kentinde olduğunu kabul ederler. Feridun Bey'in *Münşeât*'ında ise Kanunî'nin Hoy'dan geçerken Şems-i Tebrizî'nin mezarını ziyarete gittiği dile getirilmiştir. Bugün için hâlen Hoy şehir merkezinde *Şems-i Tebrizî Türbesi* ayakta ve ziyaretgâhtır. Şems'e Hoy'dan başka Konya, Niğde, Tebriz ve Multan şehirlerinde de türbe ve makamlar izafe edilmiştir.¹¹⁴

Şems-i Tebrizî'nin eldeki tek eseri, Makâlât'ıdır. M. N. Gencosman tarafından "Konuşmalar" adıyla dilimize çevrilen *Makâlât*'ın dili Farsça olmakla birlikte içinde Arapça bölümler de vardır. Bu kitap, Mevlâna ile Şems-i Tebrizî arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.¹¹⁵

2.11. Fahreddin-i Irakî İbrahim b. Büzürcmihir

Hemedan'ın Kumcân bölgesinde doğmuş, daha sonra Anadolu'ya gelerek burada İbnü'l-Arabî eklündan Sadreddin Konevî ile irtibata geçmiştir. Muineddin Süleyman Pervâne onun için Tokat'ta bir zaviye yaptırmış ve Fahreddin-i Irakî hayatının bir kısmını burada geçirmiştir.¹¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Fahreddin-i Irakî'nin, Multan'da Kalenderî şeyhi Şeyh Zekeriya'nın zaviyesine giderek burada bir süre kaldığı için Şems-i Tebrizî ve Evhadüddin Kirmanî ile birlikte Anadolu'da "Kalenderîlik" akımı içinde göstermektedir.¹¹⁷ Ancak Anadolu'da Kalenderîlik tesiri fazla devam etmediği halde Fahreddin-i Irakî'nin *Lema'at* adlı eserinin tesiri devam etmiştir. Fahreddin-i Irakî'nin 1289 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Eserleri; *Divân*, *Uşşaknâme*, *Lema'at*, *İstılâhât-i Süfiyye*'dir. Fahreddin-i Irakî'nin eserleri bir külliyyat olarak Sâid-i Nefisî tarafından Tahran'da 1335 yılında Külliyyât-ı Şeyh Fahreddin İbrahim-i Hemedânî el-Mulahhas be Irakî adıyla yayınlanmıştır.¹¹⁸

2.12. Mevlâna Celâleddin Rûmî (1207-1273):

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî gerek yaşadığı dönemde ortaya koyduğu fikirleri, gerekse vefatından sonra düşünceleri etrafında oluşturulan tasavvufî düşünce ile dünya çapında büyük bir etki alanı oluşturmuştur.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, 6 Rebîu'l-evvel 604/30 Eylül 1207 de Belh'de doğmuştur.¹¹⁹ Adı Muhammed Celâleddin olup "Mevlânâ" ve "Hüdâvendigâr" gibi lakapları kendisine daha sonra verilmiştir.¹²⁰ Annesi Belh emiri Rukneddin'in kızı, Mü'mine Hâtun'dur. Anne tarafından soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı rivâyet edilmektedir.¹²¹ Babası, "Sultânü'l-ulemâ" diye bilinen, Muhammed Bahâeddin Veled (v. 631/1234)'dir. Babası'nın soyu; dedesi Ahmed Hatîbî oğlu Celâleddin Hüseyin Hatîbî yoluyla Hz. Ebû Bekir'e kadar ulaşmaktadır.¹²² Babası Bahâeddin Veled, Necmeddin Kübrâ (v. 618/1226)'dan feyz almış, Belh'te vaaz ve nasihat ile meşgul olan, büyük kitlelere hitap eden bir bilgindi. Bahâeddin Veled'in, dönemin büyük bilginlerinden Fahreddin Râzî (v. 606/1210) ile aralarındaki yaklaşım ve düşünce ihtilâfları ve toplumsal bir

¹¹³ Yakupoğlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihî Kenti Hoy ve Kültürel Açısından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", s. 119.

¹¹⁴ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrizî", *TDV. İA. C. 38*, İstanbul 2010, ss. 511-516.

¹¹⁵ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 82.

¹¹⁶ Ali Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2018, s. 133.

¹¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflük: Kalendeler, Ankara 1992, s. 82.

¹¹⁸ Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 133; Fahreddin-i Irakî hakkında ayrıca bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998; Fahreddin Irakî, *Lemaat Parlıtlar*, (çvr. Saffet Yatkın), İstanbul 1992; Orhan Bilgin, "Fahreddin Irakî", *DİA. C. XII*; Hasan Basri Öcalan, "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi", *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, 2002; Turan, Osman, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustât ul-adâle fi kavâid is-saltana", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 541.

¹¹⁹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 77; Feridun b. Ahmed Sipehsâlar, *Risâle, Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 33.

¹²⁰ Hüdâvendigâr sıfatının babası tarafından verilmiş olduğu rivâyet edilmektedir. Mevlânâ sıfatı ise, "Efendimiz" "Hazret" gibi mânâlara gelmektedir. Bu sıfat kendisine Konya'da eğitimle meşgul olduğu yıllarda verilmiş daha sonra şöhret bulmuş ve Mevlânâ için özel isim olmuş bir tabirdir. "Rûmî" sıfatı ise, Anadolu'da yaşadığı için kendisine verilmiş bir sıfattır. Bk. Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 77; Bediüzzaman Füzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1990. s. 3; Sâfi Arpağuş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207-1273)", *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, s.91 – 111.

¹²¹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 78.

¹²² Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 1-2; Sipehsâlar, *Risâle, Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s.17-18; Füzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 6-7.

kargaşadan çekinmesi sebebiyle,¹²³ bazı rivayetlere göre de yaklaşan Moğol tehlikesini dikkate alarak Belh'ten göç etmeye karar verdiği anlaşılmaktadır.¹²⁴

Mevlâna, babası Behâeddin Veled'in âilesiyle Belh'den ayrıldığı sırada beş yaşında olup, Nişâbur, Bağdat, Hicâz, Şam ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerine gitmiştir. Mevlâna, ilk tahsilini babasından yapmış ve yedi sene Larende (Karaman)'de ikâmet etmiştir.¹²⁵

Mevlâna Celâleddin ailesi ile beraber Larende'ye (Karaman) geldiğinde 14 yaşında bir delikanlıdır (1221).¹²⁶ Bu dönemde *Mevlâna Celâleddin*'in babası *Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled*'in Selçuklu ümerasıyla ilişkilerinden söz etmek mümkündür.¹²⁷ *Sultânü'l-Ulemâ*, Lârende'ye göç ettikten sonra (1221) oranın emiri olan *Emir Musâ*'nın yaptırdığı medresede yedi sene kalarak dersler okutmuş ve camide vaazlar vermiştir.¹²⁸ Sultanu'l-Ulema oğlu *Mevlânâ Celâleddin*'i, *Hoca Şerafeddin Lâlâ Semerkandî*'nin¹²⁹ Gevher Hatun adındaki kızı ile nikahladı. *Mevlâna Celâleddin*'in bu evlilikten 623/1226 tarihinde birinci oğlu *Sultan Veled*, daha sonra da ikinci oğlu *Alâaddin* dünyaya geldi.¹³⁰

Bahâeddin Veled'in vefâtından sonra Mevlânâ onun öğrencilerinden Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'nin terbiye ve eğitimi altına girer.¹³¹ Bahâeddin Veled'in vefâtından sonra Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî Bahâeddin Veled'in vasiyeti ve lalalık ve atabeklik¹³² geleneğine göre hocasının emaneti olan Mevlânâ'nın eğitimi için Konya'ya gelir ve Mevlânâ'nın tasavvufi-manevî terbiyesini üstlenir. Babasının vefatından iki yıl sonra 1233'de Mevlânâ'nın Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî (v. 638/1241) ile birlikte Halep'e gittiği ve burada Halâviye medreselerinde büyük Hanefî âlimi Kemâleddin b. Adîm (öl. 660/1262)'den ders aldığı bilinmektedir. Mevlânâ o döneme ait önemli ilmî kitapların çoğunu ders olarak yahut kendi kendine okumuş, hadis ve fıkıh ilimlerinde, edebiyat ve felsefede üstat olmuştur.¹³³

Halep'ten sonra Şam'a giden Mevlânâ'nın burada da dört veya yedi yıl gibi bir müddet kalmış olduğu ifade edilmekte olup, Mukaddemiye Medresesi'nde ikamet ettiği ve bu medresede daha sonra eserlerinde birçok defa bahsedeceği üzere Hanefî fihına dair Burhâneddin el-Merginânî (v. 593/1197)'nin *Hidâye*¹³⁴ adlı eserini okuduğu bilinmektedir. Bu yıllarda Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sâdeddin el-Hamevî, Şeyh Osman er-Rûmî, Evhadüddin Kirmânî ve Sadreddin Konevî (öl. 673/1274) gibi büyük ilim ve fikir adamları ile görüştüğü ve onlarla sohbetlerde bulunduğu rivayet edilmektedir.¹³⁵

Mevlânâ Konya'ya döndükten sonra ve zâhirî ilimlerin öğretimi ile meşgul olarak, vaaz ve nasihat ile halkı ve talebelerini aydınlatmaya başladı. Seyyid Burhâneddin vefat ettiği zaman Mevlânâ beş yıl kadar medresede dört yüz civarında olduğu belirtilen büyük bir öğrenci topluluğuna Arapça, fıkıh, tefsir, hadis ve diğer dini bilgileri okuttu. Burhâneddin Tirmîzî'nin yanında geçen dokuz yıllık zaman, onu iç âleminde cereyan edecek hâdiseler için de iyice hazırlamıştır.¹³⁶ Bu bir anlamda Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile olacak arkadaşlığı için de hazırlık dönemi olarak kabul edilir.¹³⁷

¹²³ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 8-16; Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 6-10; Sipehsâlar, *Risâle, Mevlânâ ve Etrafındakiler*, s. 21.

¹²⁴ Arpağuş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî", s.93.

¹²⁵ Devletşah, *Tezkere-i Devletşah* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, II, s. 249; Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 17.

¹²⁶ Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, (çev ve şrh. Lâmiî Çelebî, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 632; Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, I, İstanbul 1324/1906, s. 8; Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 34; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul 1995, s. 37.

¹²⁷ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2014, Sayı 36, ss.115-135.

¹²⁸ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 110.

¹²⁹ *Şerafeddin Lâlâ Semerkandî* Larende'ye ne zaman geldiğine dair bir bilgiye sahip değildir. İhtimal ki sultanu'l-ulema Bahaeddin veled ile Larende'ye gelmiştir. Hatta bir rivayete göre Mevlânâ Celâleddin'in oğlu Sultan Veled'in ismini eşi yani *Şerafeddin Lâlâ Semerkandî*'nin kızı Gevher Hatun'un Harezmsâh hanedanından olduğundan dolayı bu ismi vermiştir. Bkz. Hacıgökmen, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", s. 120.

¹³⁰ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 34; Hacıgökmen, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", s. 120.

¹³¹ Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara 1995, s. 6.

¹³² İran-İrak Selçuklularında şehzâdelerin yanlarında bir nevi hoca-yardımcı konumunda bilgili, yol gösterici, tecrübeli kişiler refâkat ederdi ki bu kimselere atabeg denirdi Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'de bu vasıfları haiz, Mevlânâ için babasının vefatıyla karşılaştığı yalnızlığa çare olabilecek bir aile dostu, büyüğü ve hocasıdır. Atabeylik hakkında bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (trc. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000, s. 179; Kayhan Atık, "Türklerdeki Atabeylik Sisteminin Karşılaştırmalı Tarih Açısından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 6, Sayı: 78, Eylül 2018, s. 128-134; Yaşar Bedirhan, Zeki Atçeken, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Konya 2004.

¹³³ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 34; Hacıgökmen, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", s. 120.

¹³⁴ Burhâneddin Merginânî, *el-Hidâye*, (nşr. M.Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Kâhire 1385/1966. *el-Hidâye*; Hanefî fihının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Kudürî'ye âit *el-Muhtasar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedâ* adlı eserinin şerhidir. Bkz. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, 471-473; Sâfi Arpağuş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207-1273)", *İstem*, Yıl: 5, Sayı: 10, 2007, s.94.

¹³⁵ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 42-43; Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 80, 391; Arpağuş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî, s. 94-95.

¹³⁶ Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mevlânâ ve Muhiti", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara 1961, s. 215; Devletşah b. Bahtışah Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah* II, (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 250.

¹³⁷ Arpağuş, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî, s. 95.

Mevlânâ 1244 tarihinde Şems-i Tebrîzî (v. 644/1247?) (Melikdâd b. Ali b. Şemseddin Muhammed) ile karşılaşır.¹³⁸ Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'nin karşılaşmalarıyla ilgili rivayetler de oldukça çeşitlidir. İlk karşılaşmalarının Şam'da olduğu rivayetinin yanı sıra Konya'daki karşılaşmaları ile ilgili olarak da çeşitli hâdiseler anlatılmaktadır.¹³⁹ Şems ile tanıştıktan sonra Mevlânâ'nın hâl ve davranışlarında dikkate değer bir değişim meydana gelir.¹⁴⁰

Tefsir, Hadis, fıkıh, mantık, usûl, edebiyat, matematik, fen ve tıp gibi pek çok ilimlerde mütehasıs olan Mevlâna, babası Behâeddin Veled'in vefatından sonra, ders okutmaya başlamıştır. Bu arada Mevlâna Seyyid Burhâneddin ve Şems-i Tebrîzî ile birlikte olup, tasavvufta yüksek makamlara kavuşmuştur. Mevlâna'nın meşhur eseri Mesnevî'sinden başka, *Divân-ı kebîr*, *Fîhi Mâfih*, *Divân-ı Rubâiyât*, *Mektûbât*, *Mecâlis-i Seb'a* gibi kıymetli eserleri vardır.¹⁴¹

2.12.1. Hz. Mevlânâ'nın Vefatı ve Cenaze Töreni

Hız. Mevlânâ, 5 Cemâziyelâhîr 672 (17 Aralık 1273)'de, Pazar günü, güneş batarken vefât etti.¹⁴² Ertesi sabah cenazesini Mevlevî imamı Mevlânâ İhtiyareddin yıkadı.¹⁴³ Cenaze törenine her dinden, mezhepten, milletten, yaştan, statüden insan katıldı.¹⁴⁴ Mevlânâ'nın daima üstünde taşıdığı ferâcesine sarılı olan tabutu dışarıya çıkartıldığı zaman, tabutu taşımak için halk o derece hücum ediyordu ki memurlar kılıçlarla, sopalarla halkı men etmek zorunda kalıyordu. Herkes tabutun önünde ardında ağlaya ağlaya dönüp duruyordu. Ana cadde adam almıyordu. Bilginler, sufiler, ahiler, fütüvvet erleri, rindler, hükümet ricali ve Hıristiyanlar, Hıristiyan papazları, Yahudiler ve hahamlar, bütün insanlık Mevlânâ'yı baş üstünde taşıyordu.¹⁴⁵ Sadece Müslümanlar değil, Hıristiyanlar ve Musevîler de bu vefattan son derece üzüntü içindeydiler.¹⁴⁶ Müslümanlar, gayrimüslimleri sopa ve kılıçla savmaya çalışarak, onlara: "*Bu merasimin sizinle ne ilgisi vardır? Bu din sultanı Mevlânâ bizimdir, bizim imamımız, rehberimizdir*" dediler. Onlar ise şöyle cevap verdiler: "*Biz Musa'nın, İsa'nın ve bütün peygamberlerin hakikatini onun sözlerinden anlayıp öğrendik. Kendi kitaplarımızda okuduğumuz olgun peygamberlerin huy ve hareketlerini onda gördük. Sizler nasıl onu devrinin Muhammed'i olarak tanıyorsanız, biz de onu zamanın Musa'sı ve İsa'sı olarak biliyoruz. Siz nasıl onun muhibbiyseniz, biz de bin şu kadar misli onun muhibbiyiz. Mevlânâ Hazretleri'nin zatı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara iyilikte, cömertlikte bulunan hakikatler güneşidir. Güneşi bütün dünya sever. Bütün evler onun nuruyla aydınlanır. Mevlânâ ekmek gibidir. Hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiçbir aç gördünüz mü?*"¹⁴⁷ Nefirler, neyler, rebablar çalıyor, mazharlar (zilsiz defler) dövülüyor, zillerin, kudümlerin sesleri, çalgıların nağmeleri, hıçkırıklarla boğuluyordu. Naralar atıp sema edenler, feryatlar edip bayılanlar vardı. Tabut ilerleyemiyordu. Evden sabahleyin çıkan tabut, pek yakın olan musallaya akşama yakın varabildi.¹⁴⁸ Hz. Mevlânâ, cenâze namazını kıldırmasını Şeyh Sadreddin Konevî'ye (ö.673/1274) vasiyet etmişti.¹⁴⁹ Ancak o tam namazı kıldıracağı sırada, üzüntüsünün şiddetinden bir şehka (hıçkırık) vurup bayıldı. Bunun üzerine cenâze namazını Kadı Sırâceddin el-Urmevî (ö.682/1283) kıldırdı.¹⁵⁰ Şeyh Sadreddin'e daha sonra, cenaze namazını kıldıracakken neden bayıldığı sorulduğunda, "Namaz kıldırma için tabutun önüne vardığım zaman, meleklerin saf bağlayıp tabutun önüne durduklarını gördüm. O halin heybetinden, dehşetinden aklım başımdan gitti" diye cevap vermiştir.¹⁵¹ Hz. Mevlânâ'nın nâşı Konya'da, babasının ve Selâhaddin-i Zerkübî'nin de defnedildiği yere defnedildi. Konya'da kırk gün yas tutuldu. Kırk gün onun kabrinden ziyaretçi eksik olmadı.¹⁵² "Yeşil Türbe" denilen türbe, Sultan Veled ile III. Gıyaseddin Keyhusrev'in emirlerinden Alameddin Kayser'in gayreti ve Emir Pervane'nin eşi (Sultan II.

¹³⁸ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s. 32.

¹³⁹ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s. 55-60; Devletşah, *Tezkire*, II, 251254; Sipehsâlar *Sipehsalar Risalesi*, 35; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. A. Said Aykut), YKY. İstanbul 2005. s. 283; Yakupoğlu, "Güney Azerbaycan'ın Tarihi Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", s. 119; Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *DİA*. C. 38 (2010), ss. 511-516.

¹⁴⁰ Arpaguş, "Mevlâna Celâleddin Rûmî", s. 95.

¹⁴¹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 73.

¹⁴² Sultan Veled, *İbtidânâme*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya 2001, s. 121; Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, (çev. Ahmed Avni Konuk), İstanbul 2004, s. 122; Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 453. Hz. Mevlânâ, hicri tarihle 68, Miladi tarihle 66 yaşında iken vefat etti.

¹⁴³ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s.450.

¹⁴⁴ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 122

¹⁴⁵ Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, s. 123; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1999, s. 128-129.

¹⁴⁶ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. II. S.41-59.

¹⁴⁷ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 122; Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, s. 124; Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 450-451.

¹⁴⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 129.

¹⁴⁹ Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. II. S.41-59; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 129.

¹⁵⁰ Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, s. 124; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 129.

¹⁵¹ Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, s. 124; Şefik Can, *Mevlânâ: Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul 1999, s. 86.

¹⁵² Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 122; Sipehsalar, *Sipehsalar Risalesi*, s. 124-125; Can, *Mevlânâ: Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, s. 87.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı) Gürcü Hatun'un yardımıyla Çelebi Hüsameddin zamanında yapıldı. Türbenin mimarı Tebrizli Bedreddin'dir.¹⁵³

Mevlânâ hayâtının son anlarında bile insanlara yol göstermeyi sürdürmüş, onlara çeşitli vesilelerle tavsiyelerde ve vasiyetlerde bulunmuştur.

2.13. Sadreddin Konevi

Ebu'l-Meâlî Muhammed b.İshâk Sadreddin, 1210 (h.606) tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mecdüddin İshâk Efendi, Anadolu Selçukluları nezdinde itibarlı bir kişi olup, vefâtından sonra onunla üvey babası Muhyiddin-i Arabî meşgul olmuştur. Muhyiddin-i Arabî'den ilim ve feyz alan Sadreddin Konevî, hocası ile Halep ve Şam'a gitmiştir. Yine Mevlevî kaynaklarına göre Sadreddin Konevî, ilim öğrenmek ve hac için defalarca seyahate çıkmıştır. Çok sayıda talebe yetiştirerek Anadolu'da Ekberiyeye hareketinin başmuallimliğini yapmıştır. Müeyyedü'd-din el-Cendî, Kutbu'd-din-i Şîrâzi, Saidü'd-din el-Fergani, Fahu'd-din-i Irakî, O'nun Anadolu'daki en tanınmış talebeleridir. Bu talebeleri de pek çok eserler yazarak, talebeler yetiştirerek bu fikir hareketini yaymışlardır. Ayrıca hocası ve üvey babası Muhyiddin-i Arabî'den daha fazla mantıkçı ve rasyonalist bir bilgin olarak, O'nun felsefesini yaymağa çalışan Sadreddin Konevî, Konya'nın en büyük şeyhi ve mütefekkeri olmuştur. Aynı zamanda büyük bir mutasavvıf olan Sadreddin Konevî, 1274 (h.673) tarihinde Konya'da vefât etmiştir. Yapılan inceleme ve araştırmalara göre Sadreddin Konevî'nin Konya ve diğer Anadolu kütüphanelerinde bulunduğu tespit edilebilen kitaplarının sayısı 25 civarındadır.

Sadreddin Konevî'nin eserlerinden *Nüsûs*, *Hukûk*, *en-Nefehâtü'l-ilâhiyye*, *Mefâtihu'l-gayb*, *Şerhu Ehâdis-i Erbaîn* hatırlatılabilir.¹⁵⁴

2.14. Ateşbâz-ı Veli

Ateşbâz-ı Veli, Hazreti Mevlana'nın zamanında yaşamış olup, esas ismi Şemseddin Yusuf, babasının adı İzzeddin'dir.¹⁵⁵ Doğum yeri ve yılı belli değildir.¹⁵⁶ 684 (m. 1285) yılında Konya'da vefat etmiştir.¹⁵⁷ Adının Yusuf olmasından ziyade *Ateşbâz-ı veli* olarak tanınmıştır. "*Âteş-bâz*" Farsça: "*Ateşle meşgul olan; oynayan kişi*" anlamındadır.¹⁵⁸ Bu kelimenin, "*Âş-pez*" (Aşçı), "*Aşpez Başı*" (Aşçıbaşı) kelimesinden geldiğini öne sürenler olmuşsa da, türbesindeki kitabelerde, "*Ateşbâz*" şeklinde zikredilmektedir.¹⁵⁹

Ateşbâz-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişi, Mevlana'ya talebe oluşu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi büyük göç denilen, Sultanu'l-ulema ile Horasan- Belh'den hep birlikte gelmiştir. Bir diğer görüş ise Şeyh Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ile beraber Konya'ya geldiğidir.¹⁶⁰ Diğerisi ise Karaman'dan Konya'ya yapılan göç ile gelmiş olması gerektiği görüşüdür.¹⁶¹

İzzeddin oğlu, Yusuf'a bu unvanın verilmesi şöyle bir menkıbeye dayanır: O bir gün, mutfakta odun kalmadığını arz etmek üzere Mevlânâ'nın huzuruna girer. Mevlânâ'nın latife olarak: "*Kazanın altına ayaklarını sokarak kazanı kaynat!*" demesi üzerine öyle yapar; Ayak parmaklarından çıkan alevlerle aşı pişirir. Kerametın açıklanmasından yana olmayan Mevlânâ bunu duyunca: "*Hay ateşbaz, hay!*" der. Böylece Yusuf bin İzzeddin bu unvanla anılmaya başlar.¹⁶² Dervişler semaya sağ ayak başparmağını sol parmaklarının üzerine basarak başlarlar.¹⁶³ Ateşbâz'ın Mevlana ile ilişkisi sadece bu menkıbeye dayandırılır.¹⁶⁴

Mevlevilik'te "mutfak", "Matbah-ı Şerif"dir; Çok yönlü manalara gelen muayyen mekandır. Burası ilk nazarda bir "ateş hane" olmakla beraber daha önemlisi, Mevleviliğe intisap niyazında bulunan kişilerin,

¹⁵³ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. II. S.41-59.

¹⁵⁴ Mustafa Can, "Sadreddin Konevî'nin Eserleri ve Kütüphanesi", *Selçuk Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, Konya 1989, S.4, s. 113-127.

¹⁵⁵ Mustafa Aksoy, Ayşenur Burcu Akbulut, Nurhayat İflazoğlu, "Mevlevilikte Mutfak Kültürü ve Ateşbaz-ı Veli Makamı", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 4/1 (2016) 96-103.

¹⁵⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ateşbaz-ı Veli Ve Mevlevilikteki Önemi", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı: 2 – Sayfa: 161-167.

¹⁵⁷ A. B. Gölpınarlı, *Mevlânadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 331.

¹⁵⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 103; A. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Ankara 2000, s. 26.

¹⁵⁹ Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 332; A. Gölpınarlı, *Mevlevi Adap ve Erkani*, İstanbul 1963, s. 41; Hasan Özönder, "Âteş -Bâz Veli ve Mevlevi Dergâhlarında Ateş- Bâz Veli Makamı'nın Önemi", *3. Millî Mevlânâ Kongresi* (Tebliğler), 12-14 Aralık 1988, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1989, s. 98.

¹⁶⁰ Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 35; Anbarcıoğlu, Anbarcıoğlu, "Mevlânâ ve Muhiti", s. 214; "Ateşbaz-ı Veli ve Mevlevilikteki Önemi", 162-163.

¹⁶¹ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 589.

¹⁶² Gölpınarlı, *Mevlevi Adap ve Erkani*, s. 8-9; Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 331; Özönder, "Âteş -Bâz Veli ve Mevlevi Dergâhlarında Ateş- Bâz Veli Makamı'nın Önemi", s. 98.

¹⁶³ Gölpınarlı, *Mevlevi Adap*, s. 8.

¹⁶⁴ Hacıgökmen, "Ateşbaz-ı Veli Ve Mevlevilikteki Önemi", s.163.

liyakat denetimlerinin ve temel eğitimlerinin yapıldığı mümtaz mahaldir. Mevlanâ zamanında bu önemli görevin sahibi "Ateşbâz-ı Veli" diye anılan İzzeddin oğlu Yusuf idi. Onun Hakk'a yürüyüşünden sonra bu unvan, bu mevkie tayin olunan seçkin şahsiyetler tarafından da büyük bir hassasiyetle yerine getirilmiştir. "Ateşbâz Postu", O'nu temsil eder. Ona teslimiyet esastır. Nitekim Tahir'ul-Mevlevî (Olgun):

"Ettim Ateşbâz-ı Mevlanâ'ya vakf-ı ten u can" mısrasıyla bu derûni teslimiyeti dile getirir.¹⁶⁵

Ateşbâz'ın ölümünden sonra (öl. 1285) bugünkü türbenin altındaki mezar odasına (zir-zemin) defnedilmişti. Ancak Sultan Veled'in kızı Ârife Şeref Hatun'un oğlu Muzaffereddin Ahmed Paşa torunlarından Çelebi Abdüssamed Ateşbâz-ı Veli kabri'nin yanına bir zaviye yaptırıp vakıflar kurdu muştur. Daha sonra ise bu zaviyenin ortadan kalktığı ve yalnızca türbe kalmış olduğunu görüyoruz. Daha sonra Abdulvahid Çelebi tarafından türbe tamir edilmiştir (1897).¹⁶⁶

3. TABİİ - FELSEFİ BİLİMLERDE ÂLİMLER

Anadolu Selçukluları zamanında yazılmış olan astronomi, matematik, mekanik, simya, tıp ve benzeri konulardaki eserlerin müelliflerini tanımaya çalışacağız.

3.1. el-Cezerî

el-Cezerî, tam adıyla Bedi'üz-Zamân Ebül'izz İsmâ'il ibn er-Razzaz el-Cezerî XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış Müslüman bilim adamıdır. Hayatına ilişkin yalnızca kendi kitabında yer verdiği bilgilere sahip olduğumuz, Batı dünyasında adı kısaca "al-Jazari" ya da "al-Gazari" olarak bilinen "İsmail Ebul-İzz Bin Razzaz el-Cezerî" Mezopotamya (Cizre) Tor (Dağ kapı) mahallesinde 1153 yılında dünyaya geldi. Adı İsmail olup babasının adı Rezzaz'dır. Şeref ve onur babası anlamında Ebul-iz lakabını taşımıştır.¹⁶⁷ Eşsiz icatlarıyla dünyaya nam salan el-Cezerî, "zamanın harikası" anlamında "Bediuzzaman" denilmiştir. Cizreli büyük mucit, bilgisayarın temelini atan âlim, fen ve teknik adamı, robotlar, saatler, su makinaları, şifreli kilitler, şifreli kasalar, termos, otomatik çocuk oyuncakları gibi 60 makine mucidi ve dünyanın ilk sibernetik bilginidir.¹⁶⁸ Hicri 577 (Miladi 1181)'den başlamak üzere yirmi beş yıl süreyle Diyarbakır Sultanı Sukman bin Artuk'un, daha önce de babasının ve kardeşinin hizmetinde bulunmuştur.¹⁶⁹

el-Cezerî'yi günümüze taşıyan en büyük ve değerli eseri, Sukman bin Artuk'un isteği üzerine¹⁷⁰ bütün icat ve tekniği topladığı "Kitab el-Câmi' Beyn el-İlm ve'l-Amel el-Nâfi' fi Smaat el-Hiyel" (Olağanüstü Makine Yapımı Üzerine Bilim ve Teknik Arasında Yararlı Bir Kitap) adlı Arapça olarak yazmış olduğu eserdir ve bu eser, bu konuya ilişkin teorik ve pratik bilgileri doruk noktasına ulaştırmıştır. Cizre'de Zengi Beyi Ebul Kasım Mahmud Sencerşah (1162-1170) döneminde Cizre Ulucami kapısı ile kapı tokmakları olan ejderleri yapmıştır.¹⁷¹

el-Cezerî eserinin giriş kısmında, bu kitabı ele alış nedenini şöyle anlatır:

"Bir gün onun huzurundaydım, yapmamı emrettiği şeyi getirmiştim. Ne düşündüğümü sezdi ve gizlediğimi açığa vurdu ve bana şöyle dedi: "Eşsiz araçlar yapmış ve onları işler duruma getirmişsin. Seni yoran ve kusursuz biçimde inşa ettiğin bu şeyler kaybolup gitmesin. Benim için icat ettiğin bu araçları bir araya toplayan ve her birinden ve resimlerinden seçmeleri kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum". Onun bana sunduğu modeli uyguladım ve önerilerini kabul ettim; zaten boyun eğmekten başka yapacağım bir şey yoktu. Gerekli çalışmayı yapmak üzere gücümü topladım ve bu kitabı ele aldım".¹⁷² şeklinde ifade eder.

İsmail Ebul-iz, Artuk sultanı Kara Aslan'ın (Miladi 1144-1174) torunu ve Diyarbakır Hükümdarı Ebul feth Nasıruddin Mahmud (M.1200-1222) için bu eseri yazdığını bildirmektedir. Artuk sultanı Kara Aslan, torunu ve Ebul fethNasıruddin Mahmud'a 25 yıl hizmet yaptıktan sonra, Cizre'ye dönmüş ve Cizre'de vefat etmiştir. Ebul-İz ve kardeşi Nuh Peygamber (as) Camii avlusuna defnedilerek üzerlerine

¹⁶⁵ Özönder, "Âteş -Bâz Veli ve Mevlevi Dergâhlarında Âteş- Bâz Veli Makamı'nın Önemi", s. 98.

¹⁶⁶ Gölpinarlı, *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, s. 332; Özönder, "Ateş- Baz Veli ve Mevlevi Dergâhlarında Ateş -Baz Veli Makamı'nın Önemi", s. 101; Hacıgökmen, "Ateşbaz-ı Veli Ve Mevlevilikteki Önemi", s.165.

¹⁶⁷ Bekir Çırak-Abdülkadir Yörük, "Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail el-Cezerî", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | Journal of Social Sciences Institute | Year - Yıl 2015 | Number -Sayı 4*, s. 177.

¹⁶⁸ Çırak- Yörük, "Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail el-Cezerî", s. 178.

¹⁶⁹ Yavuz Unat, "13. Yüzyılda Yaşamış Cizreli Bir Mühendis; el-Cezerî", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 02-05 Kasım 2016, C. I, Diyarbakır 2017, s. 555.

¹⁷⁰ Pınar Ülgen, "El-Cezeri ve Tasarladığı Su Saatleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, Elazığ 2008, ss. 115-127.

¹⁷¹ Çırak- Yörük, "Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail el-Cezerî", s. 178.

¹⁷² İsmail B. ar - Razzaz el Cezeri, *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap*, Tıpkı basım, Kültür Bakanlığı yayınları 1207, Bilim ve Teknoloji Dizisi 2, Ankara, 1990, s. 2; Donald R. Hill, *The Book of Knowledge of Indigenous Mechanical Devices*, Dordrecht-Boston, 1974, s. 3; M. Dirik, "Bilgisayar/Sibernetik/Özdevinimli Makinalar Sahasındaki İcatlarıyla Cizreli Ebul-iz", *Bilim ve Sanatta Cizre*, (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri), İstanbul 2012, ss.185-199.

kubbe yapmışlardır. Diyarbakır Ulu Camiindeki taş saati da Ebul-İz yapmıştır. Ebul-İz, *Kitab el-Câmi' Beyn el-İlm ve'l-Amel el-Nâfi' fî Sinaat el-Hiyel*” (Olağanüstü Makine Yapımı Üzerine Bilim ve Teknik Arasında Yararlı Bir Kitap) adlı eserinde önsözden başka 50 adet şekil, 55 adet çok ilginç buluş ve 15 farklı düzen yer almaktadır. Eser 6 bölümden meydana gelmiştir.¹⁷³

Mühendis ve makinist Ebû'l-İzz Cezerî'nin (602/1205-1206'da sağ) El-Cezerî *Kitab el-Hiyel* adlı eserinde, çeşitli mekanik düzenekleri anlatırken, aynı zamanda günümüz robotlarına benzer düzeneklerden de söz edilmiştir. 1205-1206'da telif edip Harput Artukluları hükümdarı Mahmud b. Muhammed b. Kara Arslan'a (597-619) sunduğu *el-Câmi' beyne el-ilm ve el-amel*, İslam dünyasında mekanik konusunda meydana getirilmiş en geniş eserdir. Cezerî'nin bu eseri, makineler, pompalar, fiskiyeler, su terazileri ve musikî aletleri hakkında bilgiler vermektedir.¹⁷⁴

3.2. İsmail b. İbrahim Mardîni

İbn Fellûs diye tanınmıştır; kaynaklarda künyesi Ebû'l-Fazl ve lakabı Şerefeddin şeklinde de geçer. Nuaymî'ye göre 544'te (1149) Busrâ'da, Kureşî'ye göre 593 (1197) veya 594 (1198) yılında Mardin'de doğdu. Hocalarından Şîrâzî'nin 578'de (1182), Bezzâz'ın 592'de (1196) öldüğü göz önüne alındığında Kureşî'nin verdiği tarihlerin yanlış olduğu anlaşılır. Dedesinin Ruhâ'da (Urfa) kadılık, babasının Dımaşk'ta kadî nâibliği yaptığı rivayet edilir. Tahsiline Dımaşk'ta başladı ve Ebû Tâhir es-Silefî'nin öğrencilerinden Yûsuf b. Meâlî el-Bezzâz ile Hibetullah b. Muhammed eş-Şîrâzî'den hadis dinledi. Ardından Kahire'ye gitti ve dinî ilimler yanında mantık, matematik, tıp ve dil alanlarında yetişip Fahriyye Medresesi'nde Hanefî müderrisi oldu. Bir müddet sonra Dımaşk'a geçerek İzzeddin Aybeg Medresesi'nde hocalık yaptı. Dımaşk Eyyübî Sultanı el-Melikü'l-Muazzam İsmâ b. Muhammed'in kendisinden nebîzin mubahlığına dair istediği fetvayı vermemesi üzerine o sırada başında bulunduğu Tarhân Medresesi'nden azledildi ve bu tarihten itibaren derslerini evinde verdi. Öğrencileri arasında Zekiyyüddin el-Birzâlî, Şehâbeddin el-Kavsî, Mecdüddin İbnü'l-Halvâniyye gibi âlimler başta gelir. Cemâziyelevvel 629'da (Mart 1232) Dımaşk'ta vefat etti. Nuaymî ve İbnü'l-İmâd'ın verdiği bu tarihe karşılık İbn Kesîr 630'da (1233), Kureşî 637'de (1239-40) öldüğünü söyler.¹⁷⁵

Mardîni dinî ilimlerde uzman olmasına, özellikle fıkıh ve hadis sahalılarında şöhret kazanmasına rağmen daha çok matematik alanında kitap yazmıştır. Kendisine takılan ve muhtemelen “*fels*” (bakır sikke) kelimesinden türetilen İbn Fellûs lakabı onun muhasebe matematiğiyle çok uğraştığını göstermektedir.¹⁷⁶ Matematik konusunda üç eseri örnek olarak verilebilir. Bu eserler *Kitab al-Adad el-Esrar fî'l-Esrar al-Adad* (bir aritmetik kitabı olup, sayı sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır), *Kitabü'l-İrşadi'l-Hisab fî'l-Hussab fî'l-Maftuh min İlmi'l-Hisab* (bu eser de aritmetikle ilgili olup, bazı aritmetik hesaplama tarzları hakkında bilgi vermektedir) ve *Nisabi'l-Habr fî'l-Hisabi'l-Cebr*'dir (cebirle ilgilidir; birinci ve ikinci derece denklem çözümleri verilmektedir. Yazar bu eserini ve ikincisini Mekke'de kaleme almıştır.¹⁷⁷

3.3. Muvaffakuddîn Abdullatif b. Yusuf el-Bağdadî (1162-1231)

Tam adı Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdüllatîf b. Yusuf b. Muhammed b. Ali b. Ebî Sa'd'dır. İbn Lebbâd diye de bilinir.¹⁷⁸ Safedî, tam adını “*Ebu Muhammed en-Nahvî eş-Şafi'î et-Tabîb*” Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Mevsilî el-Bağdâdî şeklinde vermiş, kısaca Ebu Muhammed İbn Ebî'l-İz en-Nahvî demiştir.¹⁷⁹ Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde -Kitabü'n-nasihateyn adlı risalenin de içinde bulunduğu- Bağdâdî adına kayıtlı mecmuanın giriş sayfasında “*Abdüllatif b. Yusuf b.*

¹⁷³ Çırak-Yörtük, “Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail el-Cezerî”, s. 178; Dirik, “Bilgisayar/Sibernetik/ Özdevinimli Makinalar Sahasındaki İcatlarıyla Cizreli Ebul-iz”, s. 186.

¹⁷⁴ Esin Kahya, “Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetinin Genel Bir Değerlendirmesi”, III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri, Konya 2003, s. 248.

¹⁷⁵ İhsan Fazlıoğlu, “Mardîni, İsmâil b. İbrâhim”, *DİA*. C. 28, s. 53.

¹⁷⁶ Fazlıoğlu, “Mardîni, İsmâil b. İbrâhim”, *DİA*. C. 28, s. 53.

¹⁷⁷ İhsan Fazlıoğlu, “Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş”, *Cogito*, İstanbul 2001, S.29, s. 152-168.

¹⁷⁸ İbn Ebî Usaybia, Muvaffakuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım, *Uyünü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ* (nşr. Nizâr Rıdâ), Mektebetü'l-hayât, Beyrut 1965, s. 683-684.

¹⁷⁹ Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaûd-Türki Mustafa), I-XIX, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XIX, 73.

Muhammed b. Ali el-Bağdâdî’ kaydı yer almaktadır.¹⁸⁰ Bağdat’ta 557/1162-63 senesinde İbn Hallikân’a göre Rebiulevvel ayında- doğmuştur.¹⁸¹ Aslen Musullu kökenli bir aileye mensuptur.¹⁸²

Bağdâdî’nin babası Yusuf; Kur’an, Kıraat, Hadis, Mezhep ve İlm-i Hilâf ile meşgul olan, akli ilimlere de değer veren bir âlimdir. İbn Ebî Usaybia’nın sadece Süleyman ismiyle zikrettiği Bağdâdî’nin amcası Toorawa’ya göre büyük ihtimalle Ebu’l-Fadl Süleyman b. Muhammed b. Ali el-Mevsılî es-Sûfî’dir. İsmail b. es-Semerkindî’den Hadis ilmi tahsil etmiştir.¹⁸³

Bağdâdî, çok geniş bir yelpazede ilmî çalışmalar yapmış, klasik bir Ortaçağ İslâm âlimidir. Bu dönemin felsefe ile ilgilenen âlimlerinin temel hususiyetlerinden biri, İslâmî ilimlerle (şer’î ilimler) başlayıp, "yabancı" ilimlerle (akli ilimler) devam eden bir eğitim sisteminden geçmeleri idi. Bağdâdî de döneminin âlimleri gibi, Kur’an, Hadis, Fıkıh ve Fıkıh Usulü, Belagat gibi ilimleri tahsil ettikten sonra, tıp, kimya, matematik ve felsefeyle ilgilenmiştir. Bu dönem âlimlerinin bir diğer önemli özellikleri de ilim elde etmek amacıyla yaptıkları seyahatlerdir. Bağdâdî, hayatının 45 yıllık bir bölümünü çok geniş bir coğrafyada - Bağdat’tan Kahire’ye ve Şam’dan, Anadolu’da Kemah ve Erzincan’a uzanan bir coğrafyada- seyahatler yaparak geçirmiştir. Bu seyahatlerde dönemin önde gelen âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulunmuştur. Bu müzakereler onda köklü değişimlere sebep olmuştur.¹⁸⁴

Kaynaklar, 1220-1229 yılları arasındaki seyahatleri esnasında Erzurum, Erzincan, Kemah, Malatya, Divriği ve Besni gibi Anadolu’nun o dönemdeki önemli merkezlerine kadar uzandığını kaydeder. Bu sırada Mengüçkoğulları’ndan Alâeddin Dâvûd b. Behrâm tarafından himaye edilmiş ve bundan dolayı birçok eserini bu hükümdara ithaf etmiştir. Hayatı hummalı bir ilmî faaliyet içinde geçen Abdüllâtif, 1230 yılında hac vazifesini yerine getirmek üzere çıktığı yolculukta doğum yeri olan Bağdat’a vardı ve kısa bir süre sonra 12 Muharrem 629’da (9 Kasım 1231) burada vefat etti.¹⁸⁵

Tıp, Tarih, Felsefe, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Matematik, Havass, Motanik, Gramer, Edebiyat, Akaid, Lügat ve Siyaset alanında 154 eser vermiştir. Eserlerinin bir kısmı şunlardır:

Temel Bilimler (46 adet)

Anatomi (2), Biyoloji (2), Fizyoloji (7), Biyokimya (5), Felsefe (2), Mantık (5), Tıbbî Nebevi (2), Tıbbî Etik ve Deontoloji (3), Edebiyat (6), Farmokoloji (11).

Klinik Bilimler

İç Hastalıkları (1), Cerrahi (2), Ruh hastalıkları (5), Üroloji (2) ve Halk sağlığı ile ilgili olarak eserler yazmıştır. Galenosun eserlerinin büyük kısmını tercüme etmiştir.¹⁸⁶

Abdüllâtif Bağdadi şeker hastalığını incelemiş bu hastalığın belirtilerini açıklayarak kendisinden önceki tıpçıların, İbni Sina’nın tedavi metodu ve şeker hastalığı hakkındaki görüşlerini eleştirmiştir.

3.4. Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer el-Ebherî

Esîrüddin el-Mufaddal İbn Ömer İbn el-Mufaddal es-Semerkindî el-Ebherî’nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda Musul’da doğduğu belirtilen Ebherî aslen Türk olup Semerkandlı bir aileye mensuptur.¹⁸⁷ Bazı İranlı araştırmacılar Ebherî’nin, nisbesinden dolayı Zencan ve İsfahan’a bağlı iki ayrı Ebher’den birinde doğmuş olabileceğini belirtirler.¹⁸⁸ “Ebherî” nisbesinin bir beldeye mi yoksa bir kabileye mi mensubiyet ifade ettiği tartışmalıdır. Bu konuda Mustafa Fevzi, Ebherî nisbesini “Ebehrî” şeklinde

¹⁸⁰ Bursa İnebey Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 823, vr. 1^a. Mecmuanın içindeki risalelerin bilgilerinin unvan sayfasında Bağdâdî’nin adı bazı risalelerde kısaca Abdüllâtif b. Yusuf olarak kayıtlıdır.

¹⁸¹ İbn Ebi Usaybia, *Uyûnû’l-enbâ*, s. 691; İbn Hallikân, *Ebü’l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, Vefayâtü’l-‘ayân ve enbâü ebnâi’z-zamân* (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Dâru Sâdir Beyrut 1398/1978, I, s.103.

¹⁸² Enes Taş, “*Kitâbü’l-nasihateyn Bağlamında Abdüllâtif el-Bağdâdî’nin İbn Sinâ Eleştirisi*”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2016/1), s.76-77.

¹⁸³ Enes Taş, “XIII. Yüzyılda Yaşamış Gelenekçi Bir Düşünür: Abdüllâtif el-Bağdâdî, Hayatı ve Eserleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. I, Sayı 1, Afyon 2018, s.73.

¹⁸⁴ Taş, “*Kitâbü’l-nasihateyn Bağlamında Abdüllâtif el-Bağdâdî’nin İbn Sinâ Eleştirisi*”, s. 75-76.

¹⁸⁵ Mahmut Kaya, “*Abdüllâtif el-Bağdâdî*”, *DİA. C. I, İstanbul 1988, s.254-255.*

¹⁸⁶ Köker, “Selçuklular Devrinde Hekimler”, s. 54; Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, TTK. Yayınevi, Ankara 2014, s. 91.

¹⁸⁷ Abdullah Yorulmaz, “Muhâlif bir metin nasıl okunur? Osmanlı medreselerinde *Hidâyetü’l-Hikme*”, *Dîvân, İlmî Araştırmalar*, sy. 18 (2005/1), ss. 175-192; Abdülkuddüs, “Ebherî”, *D.İ.A.*, C. X, İstanbul 1994, s. 75; Esîrüddin I-Ebherî, *Keşfu’l-Hakâik fi-Tahriri’-d-Dakâik*, (Neşredenini yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. Hüseyin Saroğlu), İstanbul 1998; Ahmet Kayacık, *Ebherî’nin İsağücü’sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Kayseri, 1996; Kömürçü, Kamil, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi: Ebherî Örneği*, Ank. 2010; Yormaz, Abdullah, *Ebherî’nin Hidâyetü’l-Hikmesi ve Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek L. Tezi, İstanbul 2003.

¹⁸⁸ Muvahhid, *Samed: “Esîrüddin Ebherî”*, *Dairetü’l-Maarif Büzürg-i İslamî*, Tahran 1371, C. VI, s. 586.

nakledip bir beldeye mensup olma, bir kabileye mensup olma ve “Beyâzî”de olduğu gibi bir niteliği belirtme gibi üç ayrı anlamı bulunduğunu belirterek, Ebherî nisbesinin beldeye değil kabileye mensubiyet olduğunu söyler.¹⁸⁹ Ebherî nisbesinin beldeye değil de kabileye mensubiyet ifade ettiğinden ve Ebherî'nin kendisinin ise “*Semerkindî*” nisbesini kullanmasından hareketle onun Semerkandlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

Esirüddin Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber, onun ilim tahsil ve tedrisi için Musul, Bağdat, Erbil ile Anadolu ve İran'ın çeşitli merkezleri arasında çeşitli seyahatler yaptığı, ayrıca ünlü kelim, felsefe, fıkıh ve tefsir alimi Fahreddin er-Razi (ö. 1210) ile ünlü bilgin Kemaleddin b. Yunus'un (ö. 1242) önde gelen talebelerinden biri olduğu bilinmektedir.¹⁹¹ Aralarında *Vefeyatü'l-a'yan* müellifi İbn Hallikân, Kâtibi lakabıyla anılan ve meşhur mantık kitabı *Risdetü'l-Şemsîyye fi kavaidi'l-mantıkiyye*'yi kaleme alan Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvinî ve Şemseddin Muhammed b. Mahmud el-İsfehânî'nin de bulunduğu çok sayıda öğrenci de yetiştiren Ebherî, Şebister'de vefat etmiştir (1265 ?).¹⁹²

Filozof Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer el-Ebherî'nin Matematik, astronomi, mantık ve felsefe sahalarında pek çok eseri olup, ömrünün belli bir bölümünü Anadolu'da geçirmiştir. Onun, başta Selçuklu ve Osmanlı medreseleri olmak üzere İslam dünyasının pek çok yerinde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulmuş olan *Hidayetü'l-Hikme* ve bu *İsâgûcî* dışında felsefeden matematiğe, astronomiden mantığa kadar birçok alanda onlarca eser vermiştir. Ebherî, felsefeye ilişkin hemen her eserinde mantığa yer vermekle kalmayıp, mantık problemlerini konu alan birçok özel risale de yazmıştır. Bu ünlü mantıkçı düşünürümüzün -bir iki istisna dışında- henüz yazmalar halinde olup araştırmacıların ilgi ve alakasını bekleyen eserlerinden, mantık konularını da içeren bazıları şunlardır: *Keşfü'l-hakaik fi tahrîri'd-dekâik*, *Tenzîlü'l-efkâr fi ta'dîli'l-esrâr*, *Zübdetü'l-esrâr*, *Kitâbu Beyani 'l-esrâr*, *Kitabü Telhisi'l-hakâik*, *Kitabü'l-Metâli'*, *Kitabü Zübdeti'l-hakâik*, *Hidâyetü'l-Hikme*. Ebherî'nin sadece mantık konularını işlediği eserlerine örnek olarak da şunlar zikredilebilir: *er-Risale'tü'z-Zahire*, *er-Risale'tü' l-Bahire fi Makaleti'z-zâhire*, *Risale fi fesâdi'l-ebhâs elleti vada'aha mübrizü'l-cedeliyyin*, *Tehzîbü'n-nuket*, *et-Tehzîb fi'l-mantık*, *İsâgûcî* ve burada Türkçe çevirisi bulunan *er-Risale fi'l-Kavaidi' l-mantıkiyye*'dir.¹⁹³

3.5. Cizreli Tarihçi: İbnü'l-Esir (1160-1233)

Ortaçağın en büyük İslam tarihçilerinden biri olan İbnü'l-Esir, el-Cezire bölgesinin bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alan Cizre şehrinde doğmuş, ilmi tahsilinin büyük bir kısmını burada tamamlamıştır. Cezire bölgesi Ortaçağ İslam Medeniyetinin önemli ilim ve kültür merkezleri arasında yer almaktaydı. Bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Cizre bölgedeki ilim ve kültür zenginliğinden azami derecede istifade etmiş, asırlarca koruduğu bu yönüyle birçok büyük alimin yetişmesine imkân tanımıştır.¹⁹⁴

Asıl ismi “*İzzüddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî*” dir. Cizre'de doğduğu için İbnü'l-Esir el-Cezerî olarak bilinir, lakabı İzzüddîn dir.¹⁹⁵ Dedelerinden sahâbî Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî'nin mensup olduğu Şeybân kabilesine nisbetle, Şeybânî nisbesiyle de anılırdı.¹⁹⁶ İbnü'l-Esir, ilk İslam fetihleri sırasında önce Irak'ın Şehrîzor bölgesine yerleşen, daha sonra IV/X. yüzyılda Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin baskısıyla Cizre'ye giden bu kabilenin bir koluna mensuptur.¹⁹⁷ (Özaydın, 2000, XXI: 26). Babası Şeybân kabilesinin bu kolunun ileri gelenlerinden biridir. Dönemin Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî'nin (ö. 541/1146) vezirlerinden Ebu Ca'fer el-İsfahânî'nin (ö. 637/1239) makamında babasının özel itibarı olması sebebiyle “Esir” (tercih edilen, itibarlı) lakabı kendisine verilmiştir.¹⁹⁸ (Durmuş, 2000, XXI: 30). İbnü'l-Esir aynı zamanda *en-Nihaye* ve *Camîu'l-Usul* adlı eserlerin yazarı olan hadis, tefsir ve lügat âlimi Mecdüddîn'in (ö. 606/1210) kardeşi ve *el-Meseli' s-Saîr* adlı eserin sahibi, belagat alimi, münekkî ve vezir Ziyaeddin'in (ö. 637/1239) ağabeyidir. Üçkardeş tarihte Beni'l-Esir olarak tanınmışlardır.¹⁹⁹

¹⁸⁹ Mustafa Fevzi, *Muğni't-Tullâb Şerhi Seyfu'l-Gullâb*, İstanbul 1284, s. 10.

¹⁹⁰ Yorulmaz, “Muhâlif bir metin nasıl okunur? Osmanlı medreselerinde *Hidâyetü'l-Hikme*”, s. 176.

¹⁹¹ İbnü'l-İbri, *Târîh u Muhtasarü'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 445; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-A'yân*, C. V, s. 313.

¹⁹² Hüseyin Sanoğlu, “Ünlü Türk Mantıkçı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 25 (2008): Bahar, s.152.

¹⁹³ Sanoğlu, “Ünlü Türk Mantıkçı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi”, s. 153.

¹⁹⁴ Ziya Polat, “Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esir”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Haziran 2018 June 2018 Yıl 11, Sayı XXXIV, ss. 87-107. Year 11, Issue XXXIV, pp. 87-107. DOI No: http:// dx. doi. org/ 10.14225/ Joh1252.*

¹⁹⁵ Hallikân, *Vefeyatü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman*, C. III, s. 348.

¹⁹⁶ Ali Osman Koçkuzu, “İbnü'l-Esir Mecdüddîn”, *DİA*. İstanbul 2000, C. 21, ss. 28-29.

¹⁹⁷ Abdülkerim Özaydın, “İbnü'l-Esir İzzeddin”, *DİA*. İstanbul 2000, C. 21, ss. 26-27.

¹⁹⁸ İsmail Durmuş, “İbnü'l-Esir Ziyaeddin”, *DİA*. İstanbul 2000, C. 21, ss. 30-32.

¹⁹⁹ Kemal Sandıkçı, “Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esir Kardeşler”, *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, (Yay. Haz. M. Sait Özervarlı), İstanbul 1999, ss. 89-104.

İbnü'l-Esîr'in babası, Zengiler/Atabeyler devletinin yöneticilerine yakınlığıyla bilinen ve onlar tarafından sevilen bir zat olduğu için Cizre'de uzun yıllar yöneticilik yapmıştır. Bir dönem İmadüddin Zengin'in (1127-1146) veziri Cemaleddin'in Cizre'de naibliğini yapmış, daha sonra da Musul hâkimi Kutbeddin Mevdûd b. Zengi (1149-1170) vefat edinceye kadar onun adına Cizre'yi fiilen idare etmiştir. Cizre Divanü'l-harâcî'nın başkanlığını yapan müellifin babası Kasruharb, Dicle nehrinin böldüğü ve bostanlarıyla meşhur Akîme adlı köylerinde çiftçilikle uğraşmakta ve ticaret yapmaktadır.²⁰⁰

İbnü'l-Esîr, 24 yaşlarına kadar Cizre'de yaşadı ve ilk eğitimini de burada babasının gözetiminde aldı. Şehrin bir eğitim ve kültür merkezi olması müellifin ileri seviyedeki eğitimini Cizre'deki medreselerde tamamlamasına vesile oldu. Cizre'nin medrese kültürü açısından zenginliği ve kavşak noktada yer alması birçok âlimin şehre uğramasına vesile olmuş, muhtemelen bu durum İbnü'l-Esîr'in oldukça verimli bir eğitim süreci geçirmesine sebep olmuştur. Fakat İbnü'l-Esîr'in Cizre'de kimlerden ders aldığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.²⁰¹

Cizre eğitim ortamı bakımından yeterli olsa da devletin merkezlerinden biri olan Musul daha iyi imkânlarla sahipti. Bu durum Cizre'de eğitimine devam eden İbnü'l-Esîr'in sık sık Musul'a gidip çeşitli hocalardan ders almasına sebep oluyordu.²⁰² Fakat bu hocaların kimler olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²⁰³ Müellif 21 yaşındayken hacca gitti, Hameyn'de bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi.²⁰⁴ Hacdan dönerken Bağdat'ta bir süre kalarak Şâfiî fakihî Şeyh Ebü'l-Kasım Yaiş ve diğer hocalardan ders aldı.²⁰⁵ İbnü'l-Esîr hacdan döndükten sonra babasının siyasi şartlar gereği vermek zorunda kaldığı kararlar aile hicri 579 yılının recep ayında (Ekin-Kasım 1183) dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Musul'a göç etti.²⁰⁶

İbnü'l-Esîr'in yaşadığı asrın önemli bir özelliği ilmi anlamda büyük bir hareketliliğin olmasıdır. Daha Cizre'deyken bu tür ilim yolculuklarına çıkmış, Bağdat, Şam, Kudüs, Mekke ve Medine gibi dönemin ilmi başkentleri olan şehirleri ziyaret ederek birçok farklı hocadan ders alarak tedrisini tamamladı.²⁰⁷ Mesela öğrencisi İbn Hallikan (ö. 681/1282), yukarıda ifade edilenler dışında müellifin Musul'da Ebü'l-Fazl Abdullah et-Tûsî'den hadis dersleri aldığını söyler.²⁰⁸ Aynı şekilde Musul'da Ebü'l-Ferec Yahyâ es-sekafi, Ebû Mansûr Müslim es-Sihî²⁰⁹ ve İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrî'den dersler almıştır.²¹⁰

İbnü'l-Esîr, eğitimini tamamladıktan sonra ilim ve devlet adamı olarak Zengi ailesinden itibar gördü. Mesela müellifimiz Musul atabeyinin elçisi olarak defalarca Bağdat'a gitti. Her gidişinde yukarıda ifade edildiği gibi hem Ebü'l-Kasım Yaiş, Abdülmün'im b. Küleyb, Abdülvehhab b. Sükeyne gibi bilginlerden, hem de kütüphanelerdeki kıymetli kitaplardan ve temin edebildiği resmî belgelerden istifade etti. Yine İbnü'l-Esîr, bu elçilik görevleri vesilesiyle İslam dünyasının çeşitli yerlerini gezdi. Dımaşk'ta Ebi'l-Kasım b. Sasra'dan (ö. 586/1190) istifade ettiği gibi özellikle Şam ve Kudüs'te önemli fakih, kura, muhaddis, dil ve belagat âlimlerinden dersler aldı. Bunlar dışında İbnü'l-Esîr'in *el-Kamil*'de bahsettiği birçok hocası daha vardır. Abdullah b. Süveyde et-Tikrîti (ö. 584/1188), İbn Efdalü'z-Zaman (ö. 585/1189), Cemâleddin Ebû Ali el-Hamevî, Ebû Hafs Ömer el-Bağdâdî, Kadı İbn Ğanâim el-Halebi gibi isimler buna örnek gösterilebilir.²¹¹

Hayatını sık sık ilim yolculuklarına adayan İbnü'l-Esîr 626 (1229) yılının sonlarında Halep'e gitti. Burada Halep hâkimi el-Melikü'l-Azîz'in atabegî Şehabeddin Tuğrul, İbnü'l-Esîr'i saygın bir misafir olarak ağırladı ve ona ikramda bulundu. İbnü'l-Esîr 628'de (1230-31) orada çok kalmadan Musul'a döner ve Bedreddin Lü'lü'nün (ö. 657/1259) himayesinde vefat edinceye kadar burada kalır.²¹² Zehebi'nin, Kadı Sa'düddin el-Harisî'den yaptığı nakle göre İbnü'l-Esîr, 25 Şâban 630'da (6 Haziran 1233) Musul'da vefat etti.²¹³

²⁰⁰ Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.92.

²⁰¹ Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.92.

²⁰² İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. (1-12). (Ahmet Ağırakça vd., trc). Bahar Yayınları, İstanbul 1985, C. XI, s. 368.

²⁰³ Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.93.

²⁰⁴ Özeydin, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", *DİA*. s. 26.

²⁰⁵ İbn Hallikan, *Veşeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman*, III/348.

²⁰⁶ Yunini, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylu Mir'ati'z-Zaman*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1954, C. I, s.64.

²⁰⁷ Sandıkcı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mevdüddin İbnü'l-Esîr Kardeşler", s. 101.

²⁰⁸ İbn Hallikan, *Veşeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman*, III/349; Özeydin, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", *DİA*. s. 26.

²⁰⁹ Zehebi, Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru'l-Âlami'n-Nübelâ*, (Şuayb el-Arnaut, thk), Beyrut 1985, Müessesetü'r-Risâle, C. 22, s. 354.

²¹⁰ Özeydin, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", *DİA*. s. 26; Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.93.

²¹¹ Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.93-94.

²¹² İbn Hallikan, *Veşeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-zaman*, III/348.

²¹³ Polat, "Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esîr", s.95.

Hayatında önemli bir yeri olan Musul'a defnedilen müellifin kabrinin üzerine bugün 1939'da yaptırılan büyük bir türbe bulunmaktadır.²¹⁴

Anadolu Selçuklularında devlet adamları, coğrafyaya büyük ilgi duymuşlar ve gittikleri seferlere dair "günlük" benzeri eserler yazmışlardır. Coğrafya ile ilgilenen bilim adamları arasında *Ebu'l-Feda*'yı söyleyebiliriz. O, *Takvimü'l-Buldan* adlı eserinde, Ortadoğu ülkeleri hakkında bilgi vermektedir. Genellikle, coğrafya eserlerinde, ülkelerin bitki ve hayvan örtüsü, iklimi ve beşeri yapısı hakkında bilgiler verilmektedir.²¹⁵

3.6. Abdurrahman b. Ömer Zeyneddin el-Dımişkî

Anadolu Selçuklularında simya, İslam Dünyası'nda olduğu gibi, ilgi çeken bir konu olmayı sürdürmüştür. Simya ilmiyle meşgul olmuş ve bu konuda eser vücuda getirmiş olan meşhur âlimlerden biri de Cevberi'dir. Cevberi ya da Abdurrahman (veya Abdurrahim) b. Ömer Zeyneddin el-Dımişkî değişik ülkeleri gezip görmüştür. Anadolu'da bir süre Harran (H.612/1219) ve Konya'da bulunmuştur. Cevberi, daha sonra, Malik el-Mesud'un sarayında görev almıştır (618/1221). Cevberi'nin *Kitab el-Muhtar fi Keşf el-Esrar ve Hatk el-Astar li'l- Alamet (Sırların Ortaya Çıkarılması ve Örtülerin Kaldırılması Hakkında)* adını taşıyan bu eserinin çeşitli nüshaları yazma kütüphanelerinde bulunmaktadır. Cevberi simyayı sırlar sanatı olarak kabul etmektedir.²¹⁶

Cevberi simyayı sırlar sanatı olarak kabul etmektedir. O özel bir sanattır; kutsal bir yönü vardır ve özel bir beceriye ihtiyaç gösterir; o, peygamberler sanatıdır. İnsan bu sanat sayesinde insanın ve diğer nesnelere sırlarına vakıf olabilir. Ancak ona göre, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, bazıları bu kutsal sanatı kötüye kullanmışlar, insanları kandırmak için vasıta olarak değerlendirmişlerdir.²¹⁷

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Cabir b. Hayyan-Ebu Bekir Zekeriyâ Razî çizgisindeki eski kimya-simya kitapları kullanıldı; aynı zamanda bu sahada birçok yeni eserler telif edildi. Öte yandan *Hüseyin Hilatî* adlı başka bir bilgin kimyagerlikteki mahareti dolayısıyla akranları arasında "Laciverdi" lakabıyla tanınıyordu.

İbni Tağriberdî, O'nun hakkında şunları kaydeder: Kadıu'l-Kudat Bedruddin Mahmud el-Aynî şunları anlatır: "İnsanlardan ayrı yaşayan ve hiç kimsenin yanında rahat edemeyen biriydi. Kendisinin izin verdiği kimselerin dışında hiç kimsenin yanına girmesine izin vermezdi. Giyim-kuşam yeme ve içmesinde sultanlar gibi yaşardı. Lacivert taşı işiyle uğraşır. Bazıları O'nun kimya ilmiyle de uğraştığını söylerler. Görünüşte hikmet ilimlerini bilen ve lacivert taşı sanatıyla ilgilenen biri olarak tanınırdı. Bununla birlikte Rafizi olarak bilinirdi. Bu yüzden cumadan cumaya namaza giderdi. Bazı sevenleri O'nun ahir zamanda beklenen Mehdi olduğunu iddia ederlerdi, Şam bölgesinden gelip Haleb'in doğu nahiyelerinden Babila denilen yerde bir müddet insanlardan ayrı yaşadı. Meliku'l-Zahir Berkuk'un oğlunun ayağı ve baldırından çıkan bir hastalığı tedavi etmek amacıyla Mısır'a geçti. Sultan O'nu büyük bir törenle karşıladı. Sultan'ın oğlunu tedavi etti, fakat başarılı olamadı. Daha önce zikredilen hali üzere Mısır'da Nil Nehri'nin kıyısında ölünceye kadar ikamet etti. Geride değişik türde pek çok çeşit kumaş, bir miktar altın, mülkler ve akarlar bıraktı, hiç kimseye bir dirhem bile vasiyet etmemişti. Kimse O'nun mal ve akarlarından sorumlu olmadı. Ölüm haberi Sultan Berkuk'a ulaştığında, Defterdar Kametavî'ye hemen evine gitmesini ve terekesini kayıt altına almasını emretti ve denilen yapıldı. Terekesinde, bir altın cam, şişelerde şaraplar, ruhbanların zinan, Hristiyanlarda bulunan türden İncil, felsefe, astronomi, fal ve değişik ilimlerle ilgili çok sayıda kitap bulundu. Varis bırakmadığı için varisi Sultan Berkuk oldu. Terekesinde içinde çeşitli yüzük taşları ve sert taşlar bulunduğu da söylenir." Kahire'de seksen küsur yaşında vefat etti.²¹⁸

Tarihte aslen askerî ve istihbarat amacıyla başvurulduğu anlaşılan ilm-i nucûm, gerçekleşmesi mümkün olayların önceden belirlenmesi konusunda insan zihnini daima canlı tutan bir bilimdir. Kişiye sunduğu tespitler ne olursa olsun beraberinde seçenekler imkânı tanınması ile her zaman tercih sebebi olmuştur. Bu

²¹⁴ Özaydın, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", *DİA*, s. 26.

²¹⁵ Esin Kahya, "Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetinin Genel Bir Değerlendirmesi", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri*, Konya 2003, s.249-250.

²¹⁶ Esin Kahya, "Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetinin Genel Bir Değerlendirmesi", *III. Uluslararası Mevlana Kongresi, Bildiriler 3-6 Mayıs*, Konya 2003, s. 249.

²¹⁷ Kahya, "Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetinin Genel Bir Değerlendirmesi", s. 249.

²¹⁸ İbni Tağriberdî, Cemaluddin Ebu Mehasin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *el-Menhelu's-Safi ve'l-Mustevfi Ba de l-Vafi*, (Arapçaya Terc: Selar b. Abdullah el-Mansurî ve Talha el-Mağribî, Tah: Muhammed Muhammed Emin, Merkezi fahkiki'Muras), Kahire 1990, C. 1, s. 434; İbnu'l-İmad Şihabuddin Ebu Ferec Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî ed-Dımişkî, *Şezeratu 'z-Zehab fi Ahbari Men Zeheb*, (Tah: Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Daru İbni Kesir), 1. Tab, Beyrut 1986, c. 8, s. 607, 608.

bakımdan esasen savaşçı ruha sahip sultanların sık sık bu bilimden ve üstatları müneccimlerden istifade ettikleri görülür.²¹⁹ Bilhassa siyasî ve askerî olayların önceden belirlenmesi hükmünde hükümdarlar ve komutanlar daima nucûmu dikkate alırlardı. İslâm dünyasında Emevîlerden itibaren bizzat hükümdarların arzusuna uygun bir biçimde sarayda kadrolu müneccimler bulunurdu. Selçuklu devletlerinde ve Osmanlılarda müneccimlerin yerlerini muhafaza ettikleri biliniyor.²²⁰

Türkiye Selçuklu Devleti sultanları da nucûm ilmine meraklı olup, bu ilme önem vermişler ve müneccimleri himaye etmişlerdir. Bilhassa tarihte şahit olduğumuz üzere ömrünün büyük bir bölümünü savaşlara ve seferlere adayan hükümdarlar için bu teşebbüslerin neticesini önceden tespit etmek her şeyden önemliydi. Bunun için de müneccimlere olan alâka ve itibar kaçınılmazdı. Bu noktada alınacak galibiyete veya mağlubiyete, çoğu defa müneccimlerin iradesi dikkate alınarak odaklanılıyordu. Savaştan önce müspet yönde yapılan tespitlerle teşvik edilen asker, bir şekilde manevi güç ve cesaret kazanıyordu. Sinop'un fethi olayında bu durumu müşahade etmek mümkündür. Sinop fethi muştusunu önceden haber veren müneccimin talihli tespiti ve başarılı sonuca ulaşılması Sultan I. İzzeddin Keykavus'un oldukça mutlu olmasını sağlamıştır ve bir kez daha bu ilme olan güvenini artırmıştır.²²¹

Nitekim Ermeni vekayinamesi Smbad, Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubâd, nucûm ilmine ilgi ve alâka duyan bir sultan olduğunu söyler. Ona göre, zamanın meşhur müverrihi İbn Bîbî'nin validesi el-Bîbî el-Müneccime'nin bu ilme dair olan şöhretini duymuş ve onu ailesiyle birlikte Konya'ya getirtmiştir.²²² İbn Bîbî'den edinilen bilgiye göre el-Bîbî el-Müneccime, Nişabur'da Safî cemaatinin reisi Kemaleddin Simnanî'nin kızı idi. Anne tarafından nucûm ilminde mükemmel bir bilgiye sahip olan Muhammed b.Yahya'nın torunu olup kendisi de bu ilmi öğrenmiş ve çok ilerletmiştir. Yıldızlar cetveline (zâyice) bakarak gelecek hakkında isabetli bilgiler veren, sözü kabul gören ve saygı duyulan biri olarak tanınırdı. Türk tarihinde bilinen ilk kadın müneccim olduğunu söylemek mümkündür. İbn Bîbî, annesinin kehanetlerinin her zaman doğru çıktığını, bu sebepten Sultan Celâleddin Harezşah'ın sık sık kendisine başvurduğunu belirtir. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın elçisi Kemaleddin Kamyar 1229 yılında Sultan Celâleddin'in yanına Ahlat kapısına geldiği zaman el-Bîbî el-Müneccime'yi Sultan Celâleddin'in yakınında görmüştür. Kadınların ilimle uğraşmaları az rastlanılan bir durum olduğu için bu hal karşısında şaşırın ve tuhaf olduğunu düşünen Kemaleddin Kamyar, Sultan Alâeddin'in yanına döndüğünde hayretle bu hatunun durumundan bahsetmiştir. Müneccime Bîbî'nin şöhretinden haberdar olan sultan derhal onlara ulaşılmasını istemiştir. Bu sırada, Şam'da bulunan İbn Bîbî'nin ailesi Konya'ya getirilerek izzet ve ikramla karşılanırlar. İbn Bîbî'nin ailesinin Konya'ya geldikleri zamanda Selçuklu ordusu Harput'ta bulunuyordu. Sultan ordudan gelecek felaket haberi nedeniyle endişe içerisindeydi. Ordunun durumuna dair tespitte bulunması için derhal Müneccime Bîbî'ye danışıldı. O da ordunun başarılı olacağı ve zafer müjdesi geleceği konusunda kehanette bulundu. Bunun üzerine endişeyle beklemeye koyulan sultanın merakı iyice artmıştı. Nitekim Müneccime Hatunun dediği vakitte gelen ulakların müjdeli haberi vermeleri sultanın, onun bilgisine olan güvenini daha da artırdı. Sultan ona hil'at ve kıymetli hediyeler sundu ve kendisinden ne dilerse yapılacağını söyledi. Müneccime Bîbî, eşi Meceddin Muhammed Tercüman için saltanat divanı kâtipliğini istedi. Derhal bu isteği yerine getirildi.²²³ Döneme ait kaynakta geçen bu bilgiler, müneccimliğin ve bu ilmin üstadlarının Selçuklularda gördüğü itibar ve değer ne boyutta olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yine Sultan II. İzzeddin Keykavus'un işlerini müneccimlerin görüşü ve takvimcilerin (mukavvem) rasadının sonucuna göre düzenlemesi de bunu teyit etmektedir.²²⁴

Selçuklular zamanında yaşayan ve sarayda istihdam edilen müneccimlerden bazılarının kimlikleri bellidir. Bunlardan biri II. Kılıç Arslan döneminde sarayda vazifeli bulunan Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî'dir. Tiflisî tarafından kaleme alınmış, nucûm ilmine dair *Medhal ila İlm en-Nucûm* ve *Beyan en-Nucûm* adlı iki eser vardır.²²⁵ Hakkında bilgi bulunmayan, bu dönemde yaşamış olan müneccimlerden biri de Mevlana Bahaeddin Şenge-i Müneccim'dir.²²⁶ Astronomi alanında eser yazan diğer önemli bir isim, eserleri günümüze gelen astronomlardan birisi *Keşf el-akabe* adındaki astronomi eserinin yazarı İbn el-Kemal diye tanınan Kayseri nazırı İlyas b. Ahmed diğeri ise *Zubdet el-hey'et* adlı çalışmanın sahibi Muvaffak

²¹⁹ İ. Fazlıoğlu, "Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş-", *Cogito*, İstanbul 2001, Sayı 29, s. 158.

²²⁰ Tülay Metin, "Selçuklular Zamanında Müneccimliğe Dair Bazı Tespitler", *History Studi s* Volume 6 Issue 3 April 2014, ss. 239-252.

²²¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (Türkçe terc. Mürsel Öztürk), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 173.

²²² Gundstabl Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1946, s.18.

²²³ *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, s. 439-440.

²²⁴ *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, C. II, s. 159.

²²⁵ Fazlıoğlu, Fazlıoğlu, "Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş-", s. 159; E. Kahya, "Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 548.

²²⁶ Eflakî, *Menâkıb al-Ârifîn*, II, 2. Baskı, Yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara 1980, s. 844; Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, Türkçe terc. T. Yazıcı, II, MEB, İstanbul 2001, s. 437.

Kayseri'dir. Bu dönemde yazılmış diğer önemli astronomi eserlerinden birisi de Ebû Ali b. Ebi'l- Hasan el-Sufi'nin Kara Arslan'a sunduğu *Urcûze fî suver-kevâkib el-sâbite*'dir.²²⁷

XIII. yüzyılda yaşayan dönemin meşhur müneccimlerinden biri de Esireddin idi. Esireddin zamanın en büyük dâhilerinden, kurnazlık ve hilede zeki, Allah yolunda, vefakâr bir kişiliğe sahip idi. Hatta dostluk ve bağlılıkta Hz. Musa'nın eline benzetilen Esireddin'in, ilm-i nücûmda Ebû Reyhan Birunî'nin *Kitabû't-Tefhimi*'nden ileri, Hz. Danyal'ın gerçek inceliklerini bulmada görüşlerinden iktibas edilebilecek derecede bilge bir şahsiyet olduğu ifade edilir.²²⁸ Devrin büyük âlimlerinden olan Kutbeddin Şirazî (ö. 710/1311) de bu dönemde üzerinde epeyce durulduğu anlaşılan astronomi ve astroloji ile ilgilenen bilim adamlarındandır. Bu sahada telif ettiği kitaplardan en önemlisi *İhtiyarât-i Muzafferî*'dir. Şirazî bu eserini Kastamonu'daki Çobanoğlu Beyliği hükümdarı Muzafferiddin Yavlak Arslan'a ithaf etmiştir.²²⁹ Bunun yanında Zeyne'l-Müneccim b. Süleyman el-Konevî, 773(1370/71) tarihinde Sivas'ta, Türk astrolojisini konu edinen *Ahkâm-ı sâl-i Türkan* isimli bir eser telif etmiştir. On iki hayvanlı Türk takvimine ait bir ahkâmı da içeren eser, özellikle Eratna Oğulları ve dönemin Orta Anadolu'su hakkında önemli bir kaynaktır.²³⁰

Anadolu Selçuklularında imar ve inşaa faaliyetlerinin gelişmesi, mühendis ve mimarların çok olmasına delalet eder. Artuk ve Sökmen illerinde bu meslek mensuplarına hisâbî (mühendis manasında aritmetikçi) unvanın verilmesi matematik mimari ilişkisi açısından oldukça önemlidir. Bunlar arasında *Karakuş el-Hisâbî* ve *Yakut el-Hisâbî* gibi bazı mimarların yanında, Ahlat ilinde Ahlatlı mimarların da eserlerinin çok olması, bu şehirdeki matematik eğitiminin güçlü olduğunu gösterir. Nitekim I. Sultan Mesud zamanında Konya Alâeddin Camii'ni inşa eden *Hacı el-Ahlatî*, Tercan'da Mama Hatun türbe ve kervansarayını inşa eden *Mufaddal el-Ahlatî* ve XIII. asırda Divriği Darüşşifasını inşa eden *Hurremşah el-Ahlatî*²³¹ gibi mimarlar bu gerçeğe işaret eder. Konya'nın imarında önemli hizmette bulunanlardan biri de Alaü'd-din Keykubad'ın Atabeği *Emir Esedü'd-din Ayaz*'dır.²³² Bu zatın Gürcü asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Şihabü'din Ömer es-Sühreverdi'nin ders halkalarında bulunmuştur. Bu yüzden Fütüvvet Teşkilâtına mensup olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden birçok kaynaktaki "Eş-Şihabî" nisbetiyle anılmaktadır.²³³ Alâeddin Camii'nin Kuzey cephesindeki kitabelerde adı geçmektedir.²³⁴ Bu kitabelerden Emir Ayaz'ın Saray mimarbaşısı olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu dönemindeki diğer mimarlar ise Mimar *Muhammed bin Havlan el-Dımışki*,²³⁵ *Ebu Ali Reha el-Kettanî*,²³⁶ *Pervane Taceddin*,²³⁷ *Saadü'd-din Köpek*²³⁸dir. Saadü'd-din Köpek, I. Alâeddin Keykubad zamanında İbni Bibi'nin anlatışına göre tercüman, avcı, aynı zamanda bir mimar olan Saadü'd-din Köpek, I. Alâeddin Keykubad'ın Beyşehir'deki Kubadâbad sarayının planını çizmiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'de öldürülmesinde bizzat rol oynayan Saadü'd-din Köpek, bu olaydan sonra İbni Bibi onun tabiatının kötülüğünden bahsederek kişiliğini ortaya koyar.²³⁹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri olarak birçok kişinin öldürülmesine ve görevden azledilmesine sebep olmuştur.

Anadolu Selçuklularda medreselerden sonraki en önemli eğitim kurumlarından birisi de dârüşşifalardır. İnsanoğlu tarihin her devresinde sağlıklı ve uzun yaşayabilmenin mücadelesini vermiştir. Bu yüzden de tıp eğitimi insanlık tarihi kadar eskidir. Anadolu Selçukluları da genel anlamda diğer İslâm devletlerinin takip ettiği yoldan giderek Anadolu'da tıp eğitimine önem vermişlerdir. Aslında Anadolu'da tıp eğitimi Selçuklulardan önce başlamıştır.²⁴⁰ Daha ilk beylikler döneminde bu alana yönelmiş ve önemli dârüşşifâlar

²²⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 220; Yavuz Unat, "Selçuklularda Astronomi Bilimi", *II. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, Konya, 19-23 Ekim 2011, s. 10.

²²⁸ *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, II, s. 131; *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, s. 69.

²²⁹ E. Wiedemann, "Kutbeddin Al-Şirazî", *İA*, s. 1049-1050; Azmi Şerbetçi, "Kutbüddin-i Şirazî", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 487-488; Fazlıoğlu, "Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş-", s. 159-160.

²³⁰ A. Kaya, "Selçuklu Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/2, 2008, s. 237; M. Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas*, Sakarya 2005, s. 203.

²³¹ Abdülkerim Özyayın, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII, s. 206-209; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Aralık 2015 December 2015 Yıl 8, Sayı XXIV*, ss. 25-50. Year 8, Issue XXIV, pp. 25-50. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh807>.

²³² Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum 1993, s.119.

²³³ İbn-i Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 254.

²³⁴ Canan Parla, *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik*, 3 Cilt, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, I, s. 66-67; II, s. 356'da, Konya Alâeddin Camii'nin Kuzey Cephesinde yer alan kitabelerinden, iki satırlık Arapça ki tabe ile nervürlü ve üç dilimli kemerle çevrelenen nişlerde yer alanların metinlerinde Ayaz el-Atabeki ibaresinin bulunduğu belirtilmektedir.

²³⁵ Sevay Okay-Atılgan, "Ortaçağ Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar", *Erdem*, Yıl 1999, Cilt 12, Sayı 34, ss. 151 – 182.

²³⁶ Muhammed Ali Budak, "İbn Battuta Ve El-Ömeri'nin Anlatımıyla Geç Ortaçağ'da Antalya İle Alanya", *CEDRUS The Journal of MCRI* cedrus.akdeniz.edu.tr *Cedrus* IV (2016) 353-372 DOI: 10.13113/CEDRUS/201621.

²³⁷ Zehra Odabaşı, "Tâceddin Pervâne (d?ö. 1238) Ve Tâcü'l-Vezir Külliyesi", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-* Yıl: 2019, Sayı: 22 ss. 481-505.

²³⁸ Muharrem Kesik, "Sadeddin Köpek", *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, Ankara 2008, s.392.

²³⁹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 25-36.

²⁴⁰ Muhammed Kemalioğlu, "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifâlar", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, ISSN: 1308-6944 www.hikmetyurdu.com.

inşa edilmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi hiç şüphe yok ki, Artuklular tarafından Mardin'de yaptırılan dârüşşifâdır. Gene bu dönemde tıbbî bir takım tercüme ve telif eserler de meydana getirilmiştir. Beylikler zamanında meydana getirilen bir başka önemli dârüşşifâ ise Sivas Divriği'de Turan Melik tarafından yaptırılan dârüşşifâdır.²⁴¹ Bazı bölümleri hala tüm ihtişamıyla ayakta duran bu dârüşşifâ uzun süre Anadolu'da tıp eğitiminin önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Anadolu Selçukluları bir bakıma beyliklerden devraldıkları bu geleneği devam ettirmişler ve Anadolu'da değişik yerlerde önemli dârüşşifâlar tesis etmişlerdir. Bu hastaneler tıp eğitimine büyük katkı sağlamış ve yetişen pek çok hekim Anadolu'da değişik yerlerde görev yapmıştır.

İlk olarak 1205'te I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kayseri'de, tıp eğitiminin de verildiği dârüşşifâ inşa edilmiş,²⁴² peşinden de Sivas'ta I. İzzeddin Keykâvus ikinci önemli dârüşşifâyı yaptırmıştır. Peşinden Alâeddin Keykubad döneminde başkent Konya'da bir başka önemli dârüşşifâ inşa ettirilmiştir. Bu devirde Konya'daki dârüşşifâlardan *Efdalüddin Huncî*, *Tabip Ekmeleddin (Bey Hekim)*, *Tabip Gazanfer*, *Kemaleddin Karatay* gibi çok önemli tabipler yetişmiştir.²⁴³ Bu gelişmeye bağlı olarak tıp kitapları da telif edilmeye başlanmıştır. Anadolu'da telif edilen ilk tıp eseri ise Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübâriz'idir*.²⁴⁴ Anadolu Selçuklusunda tabiplerin bir kısmı Suriye, Mısır ve İran'dan özel olarak davet edilen hekimlerdir. Mesela *Harezmi Lokman*²⁴⁵ isimli tabip Anadolu'da meşhur olan bazı doktorların hocalığını yapmıştır. Bundan başka *Musullu Şemseddin*, *Cerrah Fasil*, *Samuel İbn-i Yahya el-Mağribî*, *Abdülatif Bağdadî* diğer yabancı hekimlerdir. Bunların öncülüğünde zaman içinde dârüşşifâlarda, saraylarda, usta hekimlerin yanında usta-çırak yöntemi ile Türk hekimler yetişmeye başlamıştır.²⁴⁶ Aynı zamanda gayr-i müslimlerden de bu konuda istifade edilmiştir. Mesela *Cerrah Fasil Süryanî* bu hekimlerdendir ve Alâeddin Keykubad'ın boynunda çıkan çıbanı yarararak tedavi etmiştir.²⁴⁷ Öyle ki ilaçların hazırlanması ve belli hastalıkların tedavi usulleri de, Araplardan, Acemlerden ve Rumlardan öğrenilerek istifade edilmiştir. Hatta tıp alanında uzmanlaşmak için özel yolculuklar yapılabilirdi. Mesela göz hekimliği, Mısır'da çok gelişmişti ve bu konuda uzman olmak isteyen kişiler oraya gidiyor, bilgi ve görgülerini artırıyorlardı.²⁴⁸ Bütün bu gelişmelere bağlı olarak Anadolu'da çok önemli dârüşşifâlar meydana getirilmiştir. Belli başlı dârüşşifâlar şunlardır: Kayseri Gevher Nesibe Dârüşşifâsı, Sivas İzzeddin Keykâvus Dârüşşifâsı, Maristan-ı Atik, Konya Alâeddin Dârüşşifâsı ve Kadı İzzü'd-din Muhammed er-Razi'nin yaptırdığı Darü's-Şifa bulunmaktadır.

Selçuklu hastaneleri Sivas Hastanelerinin kitabelerinde Dârüssıhha, Me'menüisithare, Kastamonu ve Kayseri Hastanelerinin kitabelerinde Maristan, Çankırı Hastanesinin kitabesinde ise Darülafiye şeklinde adlandırılmıştır. Konya Darüşşifâsı, Konya'nın kuzeyinde Konya Suru'nun Ertaş ve Halkabegüş kapılarının dışında Musalla'da Gömeç Hatun Türbesinin bulunduğu yerle Medrese Mahallesi Mescidi ve Kesikbaş Türbesinin işgal ettiği saha içinde bulunmakta idi. Havasının güzelliği ile meşhur olan bu semt Eski Konya'nın en mamur bölgelerindendir. Konya Darüşşifâsı'nın yerinin tespit edilememesinin en büyük sebeplerinden birisi Darüşşifâ'nın yıkıldıktan sonra hastanenin seyyar bir hale gelmesidir. Darüşşifâ Türkiye Selçuklu Devleti'nin en haşmetli hükümdarlarından Alâeddin Keykubad tarafından yapılmıştır. Darüşşifâya ona izafeten Alâeddin Darüşşifâsı denilmiştir.²⁴⁹

Selçuklular devrindeki hekimler hakkında bize bilgi veren en önemli eser Ortaçağ Tıp Tarihcisi İbn Ebi Üsaybia'nın *Uyünü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ'sıdır*.²⁵⁰ Selçuklu devrinde hekimlerin tamamına yakını

²⁴¹ Cevdet Muallim, Sivas Dârü's-şifâsı Vakfıyesi ve Tercümesi, *Vakıflar Dergisi*, S. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s. 35-38; Arslan Terzioğlu, "Orta çağ İslâm-Türk Hastaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *Belleten*, Ankara 1970, C. XXXIV/2, ss.121-149., G. Cantay, *Kadın Baniler ve Dârü's-şifâlar*, Editör N Yıldırım, Sağlık Alanında Türk Kadını, İstanbul 1998, s. 66-72; Kadioğlu, Funda Gülay - Kadioğlu, Selim, "Adı Dârü's-şifâlara Ad Olan Kadınlar", *Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine*, Vol 1, No 1, 2011, s.1-7.: 1-7; İsmet Kayaoğlu, "Vakfiyenin Değerlendirilmesi", *Divriği Ulu Camii ve Dârü's-şifâsı*, (Editör: Y. Önge - İ. Ateş - S. Bayram), Ankara 1978, s. 11; Muallim, Sivas Dârü's-şifâsı Vakfıyesi ve Tercümesi, *Vakıflar Dergisi*, S. I, s. 35-38.

²⁴² A. Haydar Bayat, *Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı*, Editör Sarı N. Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları, İstanbul 2002.

²⁴³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1964, s. 221-236.

²⁴⁴ Binnur Erdağı, "Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı", *Türkbilgi*, 2001/2: ss. 46-54.

²⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. A. Haydar Bayat, *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

²⁴⁶ B. N. Şehsuvaroğlu, A. Erdemir, G. Cantay, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s.17; Muhammet Kemalioğlu, "Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4 Sayı: 7 2012-Güz, s. 179.

²⁴⁷ İbni Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyeh*, II, s. 312; H. Köker, 1992). "Selçuklular Devrinde Hekimler", *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet*, Kayseri 1992, s.13.

²⁴⁸ H. Kadircan Keskinbora, "Selçuklu Darüşşifâlarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri", Usmanbaş Ö, editör. *İslam Tıbbı*. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2018. ss.1-14.

²⁴⁹ Yusuf Küçükdağ, *Konya Alaeddin Darüşşifâsı*, İstanbul 1989, s.347-357.

²⁵⁰ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed İbn Ebû Üsaybia (ö. 668/1269), *Uyünü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, (nşr. Nizar Rida), Beyrut ty; İrfan Karadeniz, "Felsefe Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2018/7, c. 7, sayı: 13, ss.227-231.

Arapça ve Farsça bildiğinden bu dillerde yazılmış kitapları vardı. Kitaplarıyla beraber çok sayıda hekimin adı *Tabakat'ül Etibba*'da geçmektedir.

3.7. Şemsüddin İbni Hiblil Musuli

I. Alâeddin Keykubad'ın ve abisi Keykavus'un hastalıklarını tedavi için Musul'dan merkeze davet olunmuştur. Maruf bir hekimdir. Anadolu'da ölmüş cenazesi Musul'a götürülmüştür. Babası Müzehhebüddin İbni Hibil'de tabiptir. Musul'da ve Ahlat emirinin yanında oturmuş, bilahare Mardin'e sonra da Musul'a dönmüştür.²⁵¹

3.8. Takiyüddin Re'sul Avnî

Alâeddin Keykubad devri hekimlerindendir. Anadolu'da şöhret bulmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu İzzeddin Keykavus'a da tabiplik yaparak büyük bir mevki kazanmış.

3.9. Cerrah Fasil

Anadolu'da tıpla uğraşmış olan Hıristiyan Türk hekimlerindendir. Alâeddin Keykubad'ın yakalandığı kan çıbanlarını başarıyla ameliyat etmiştir. Ameliyat başarılı olunca cerraha dirhem, dinar, at, katır, kaftan verilmiş. Bu ameliyat sırasında Celaleddin Karatay Cerrah'a tas tutmuştur.²⁵²

3.10. Tabip Ekmelüddin (Bey Hekim)

Selçuklu sarayının ve Konya'nın meşhur hekimidir. Kaynakların bize aktardığı bilgilere göre 13. Asrın ikinci yarısında yaşamış ve melikülettibba unvanını almıştır. Kendisi "Tabibler Sultanı" ve "Tabibler Maliki" olarak anılmaktadır. Aslen Nahcivanlı'dır. Selçuklular döneminde yetişen tabiplerin en değerlisi, belki de birincisi Beyhekim'dir. Kendisi bir süre Kayseri de bulunan Gevher Nesibe Tıp sitesinde de başhekimlik yapmıştır. Dünyanın ilk tıp fakültesi olan Kayseri Gevher Nesibe Tıp Sitesinde okuyan tıp öğrencileri mezun oldukları zaman mezuniyet tezi hazırlarlardı. Bu tez başarılı bulunursa Beyhekim tarafından kendisine Selçuklu topraklarında doktorluk yapabileceğine dair belge verilirdi. Bu büyük hekimin doğum ve ölüm yılı bilinmemektedir. Kendisi Hz. Mevlana'ya mürit ve doktorluk ile Hz. Mevlana'nın oğlu Sultan Velede doktorluk yaptığı kayıtlarda geçmektedir. Selçuklu sarayında da başhekimlik görevinde bulunmuştur.²⁵³

Konya'ya Camii ve Darüşşifa yaptırmış olan Beyhekim'in bugün şifahanesi mevcut değildir. Konya'da Beyhekim adında mescidi ve içerisinde kendi türbesi yer almaktadır. Mescidin içi, kubbesi, türbe kısmındaki kapılar çini kaplı iken dökülmüştür. "Selçuklu Çini Mihrapları grubunun son şaheseri" olan çini mihrabı ise Almanlar tarafından (ç)alınmış ve Berlin'de sergilenmektedir.²⁵⁴

3.11. Secaüddin Ali Bin Ebu Tahir

Konya ve Kayseri'de çalışmış bir Selçuklu hekimidir. 1245'te vefat ettiği anlaşılmıştır. Konya'da bir mezar taşı bulunmuştur. Mevlâna, Şeyh Sadrettin Konevi ve Şemsi Tebrizî ile çağdaştır.²⁵⁵

3.12. Ebu Salim Bin Kureba

Sultan Alâeddin'in yanında saray hekimliği yapmış, Kayseri'de çalışmıştır. Alâeddin Keykubad Malatya'dan Harput'a giderken arkasından yetişememiş onu kızdırmıştır. Buna üzülen hekim geri dönmüş ve üzüntüsünden intihar etmiştir.²⁵⁶

3.13. Ebul Fereci Nasrani

Alâeddin Keykubad zamanında Anadolu'ya gelen Selçuklu hekimlerindendir.²⁵⁷

3.14. Bahaüddün Ebû's-Sena Mahmut Taberi el-Mahrumi

Hekim bir tabiptir. 1211'de Anadolu'ya gelmiştir.

3.15. Hekim Yakubi

Büyük hekimlerdendir. Sultan Alâeddin'in hizmetinden sonra Ermeni kralı Konstantin'in yanına gitmiştir. Orada uzun süre kalmayıp Sicilya Kralı II. Frederik'in yanına giderek maceralı bir hayat yaşamıştır.

²⁵¹ Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 90; Erdal Sargutan, "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", *Vakıflar Dergisi*, S.11, s. 320.

²⁵² Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 89-90.

²⁵³ Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 91-92.

²⁵⁴ <http://www.tasavvufkitapligi.com/i/uploads/45113mevlananin-doktoru-beyhekim.pdf> alıntı tarihi ve saat: 19.07.2020/17:09.

²⁵⁵ E. Sargutan, "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XI, Ankara 1976, ss. 313-322.

²⁵⁶ Köker, "Selçuklular Devrinde Hekimler", s. 55; Sargutan, "Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları", s. 320.

²⁵⁷ Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 91.

3.16. İzzüddin İbni Hibli Musulî

İbni Bibi'ye göre Alâeddin Keykubad'ın tabipleri arasındadır.²⁵⁸

3.17. Hasnu'n-nûr Rehavi

Meşhur tıpçılardandır. Anadolu'ya dışardan gelmiş Diyarbakır ve Ahlat'ta çalışmış, 1227'de Halep'te ölmüştür.

3.18. Hubeys bin İbrahim et-Tiflisi

Kayseri'de M.1164–1200 yılları arasında bulunan Tiflisli Hübeyş bin İbrahim 25 kadar eser telif etmiş ve bu eserlerin tamamına yakın bir kısmı tabiat ve akli ilimlere dairdir.

“*Sıhhatü'l-Ebdan*” ve “*Takvimü'l-Edviyye*” adlı iki eseri ile tıp ilmine katkıda bulunduğu gibi “*Medhal ila İlmi'n-Nücum*” ve “*Beyanü'n-Nücum*” adlı eserleri ise astronomiye dairdir.

Anadolu Selçukluları için temizliğin sağlık açısından ne kadar önemli olduğu hâkimiyetleri süresince kurulan şifahane ve bimarhanelerin yanı sıra, yapılan hamamlar ve ılıcalardan da anlaşılmaktadır. Bunların bir kısmı hala günümüzde kullanılmaktadır. Anadolu'nun jeolojik yapısının değerlendirilmesi suretiyle sıcak ve ılık su tedavi kurumları şeklinde ılıcalar ortaya çıkmıştır. “Bunlardan günümüzde de kullanılanları arasında Ilgın, Kırşehirdeki Kara Kurt, Havza'da büyük ve küçük hamamlar, Erzurum'da Ova kazası, Hasan Kale, Konya'da Hamidiye ve Boğazlayan kaplıcaları, Seydişehir, Kütahya'daki kaplıcalar sayılabilir.”²⁵⁹

4. SONUÇ

Sonuç olarak, Selçuklulardan birkaç asır önce başlayan İslâm medeniyetinin yüksek hamlesi X. yüzyılda bir duraklama dönemine girmiş ise de Selçuklular döneminde etkinliğini devam ettirmişti. Bazı bilimlerde, özellikle de tıp bilimlerindeki gelişmeler bu dönemde aynı hızla devam etmişti. Bu arada Anadolu'da tarikat kurucular ve bunların gelişmelerinde rol oynayan şahsiyetlere ait menkıbe kitaplar büyük bir önem kazanmıştır. Bunlardan Mevlanâ, Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi gibi Mevlevî büyüklerine ait eserler de kaleme alındı. Nitekim Sipehsâlâr Feridun b. Ahmed'in *Menâkıb-ı Sipehsalar*, Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin* (Âriflerin Menkıbeleri) adlı eserleri tarihî kaynak olarak da önem taşımaktadırlar.

Selçuklular döneminde tasavvufî hayat oldukça canlı ve hareketli bir mahiyet arz etmekteydi. Dönemin tasavvufî çevrelerinde fikri hareketlilikler, deruni terennümler farklı düşünce akımları ve yeni tasavvufî fırkalar vücuda gelmekteydi. Tarikat şeyhleri müritlerinin kabiliyetleri istikametinde gelişmesine, yeni açılımlar kazanmalarına imkân hazırlamaktaydı. Taklit geleneğinden çok tahkik boyutu ön plana çıkarılmakta, müritlerin kendi deneyimlerini ortaya koymalarına ışık tutulmaktaydı.

KAYNAKLAR

AKSOY, Mustafa Aksoy, Ayşenur Burcu Akbulut, Nurhayat İflazoğlu, (2016). “Mevlevilikte Mutfak Kültürü ve Ateşbaz-ı Veli Makamı”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 4/1, ss. 96-103.

ALGÜL-ÇETİN, Hüseyin Algül - Osman Çetin, (1991). *İslam Tarihi*, C. III, Gonca Yayınları, İstanbul.

ALPTEKİN, Coşkun Alptekin, (1991). “Atabeg”, *DİA*, IV, İstanbul. ss. 38-40.

ALTUN, Kudret Altun, (1995). “Seyyid Burhaneddin Hazretleri Ve Dünya Görüşü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, ss. 226-229.

ANBARCIOĞLU, Meliha Ülker Anbarcıoğlu, (1961). “Mevlânâ ve Muhiti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara.

ANONİM, (1969). *Menâkıb-ı Evhaduddin Hamid b. Ebi'l-Fahr Kirmani*, (tsh. Bediüzzaman Fûruzanfer), Tahran.

ANONİM, *Tarih-i Al-i Selçuk Anonim Selçukname*, (2014). (Derleyen: Halil İbrahim Akça-Fahrettin Coşguner), Atif Yayınları, İstanbul.

ARBERRY, A. J. Arberry, (2004). *Tasavvuf, Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, Ter: İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

²⁵⁸ İbn Bibi, *el-Evâmir*, II, s.325.

²⁵⁹ Erdal Eraslan, *Türkiye Selçuklu Devletinde Sağlık Hizmetleri ve Tıp*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 90-165.

- ARPAGUŞ, Sâfi Arpaguş, (2007). “Mevlâna Celâleddin Rûmî (1207-1273)”, *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, ss.91–111.
- ARSLAN, Muhammet Arslan, (2017). *Anadolu’da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- AŞTİYANİ, A. İkbâl Aştıyani, (1951). *Tarih-i Mufassal-ı İnan*, C. I, Tahran.
- ATEŞ, Süleyman Ateş, (1970). “Üç Müfessir Bir Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, Ankara. ss. 87-104.
- ATEŞ, Süleyman Ateş, (1998). *İşari Tefsir Okulu*, İstanbul.
- ATILGAN, Sevay Okay-Atılğan, (1999). “Ortaçağ Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar”, *Erdem*, Cilt 12, Sayı 34, ss. 151 – 182.
- ATİK, Kayhan Atik, (2018). “Türklerdeki Atabeylik Sisteminin Karşılaştırmalı Tarih Açısından Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 6, Sayı: 78, ss. 128-134.
- AZAMAT, Nihat Azamat, (1995). “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *DİA*. C.11, ss.518-520.
- BALTACI, Halil Baltacı, (2010). “Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Mirsadü’l-ibad”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 26/2, ss. 163-177.
- BAYAT, A. Haydar Bayat, (2000). *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- BAYAT, A. Haydar Bayat, (2002). *Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı*, Editör Sarı N. Ülker Erke’nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye’de Tarihi Sağlık Kurumları, İstanbul.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer Bayburtluoğlu, (1993). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum.
- BAYRAM, Mikail Bayram, (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya.
- BAYRAM, Mikail Bayram, (2003). *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya.
- BAYRAM, Mikail Bayram, (2007). *Selçuklular Zamanında Konya’da Dini ve Fikri Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi, Konya.
- BAYRAM, Mikail Bayram, (2008). *Şeyh Evhadü’l-din Hamid el-Kirmani ve Menakıb-ınamesi*, Kardelen Yayınları, Konya.
- BEDİRHAN, Yaşar Bedirhan, (2015). “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Aralık 2015 December 2015 Yıl 8, Sayı XXIV*, ss. 25-50. Year 8, Issue XXIV, pp. 25-50. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh807>.
- BEDİRHAN-ATÇEKEN, Yaşar Bedirhan, Zeki Atçeken, (2004). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Konya.
- BİLGİN, Azmi Bilgin, (2008). “Mevlana ve Çevresi”, “*Çağdaşımız Mövlana*”, Bakı-‘Oğuz Eli, ss. 22-39.
- BİLGİN, Orhan Bilgin, “Fahreddin İrakî”, *DİA*. C. XII, SS. 84-86.
- BİNGÖL, Abdülkuddüs, (1994). “Ebherî”, *DİA*. C. X, İstanbul. s. 75.
- BORAN, Ali Boran, Razan Aykaç, Şengül Bayar, (2015). “Selçuklu Başkenti Konya’da Dinî Mimarî “Cami ve Mescit”, *İslam ve Sanat*, Tartışmalı İlmî Toplantı 07 – 09 Kasım 2014, Akdeniz Ü. Hukuk Fakültesi Konferans Salonu Kampüs – Antalya, İstanbul.
- BROCKELMAN, C. Brockelman, (1971). “İbnü’l- Cevziyye”, *İ.A.* C. V/2, (MEB) İstanbul. ss. 848-50.
- BROWNE, Edward Granwille Browne, (1956). *A Litrary History of Persia*, C. II, Cambridge.
- BUDAK, Muhammed Ali Budak, (2016). “İbn Battuta Ve El-Ömeri’nin Anlatımıyla Geç Ortaçağ’da Antalya İle Alanya”, *CEDRUS The Journal of MCRI* cedrus.akdeniz.edu.tr Cedrus IV, ss. 353-372 DOI: 10.13113/CEDRUS/201621.
- CAHEN, Claude Cahen, (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (trc. Erol Üyepazarcı), İstanbul.
- CÂMÎ, Abdurrahman Câmî, (1998). *Nefehâtü’l-üns-Evliyâ Menkıbeleri*, (trc. ve şerh Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul.

- CAN, Mustafa Can, (1989). “Sadreddin Konevi’nin Esreleri ve Kütüphanesi”, *Selçuk Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, Konya. S.4, ss. 113-127.
- CAN, Şefik Can, (1999). *Mevlânâ: Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul.
- CANTAY, G. Cantay, (1998). *Kadın Baniler ve Dârü’ş-şifalar*, Editör N Yıldırım, Sağlık Alanında Türk Kadını, İstanbul. ss. 66-72.
- CEBECİOĞLU, Ethem Cebecioğlu, (1998). “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin Bazı Tasavvufi Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c. XXXVIII. Ankara.
- CEYHAN, Semih Ceyhan, (2009). “Seyyid Burhaneddin”, *DİA*. C. 37, ss.56-58.
- CEYHAN, Semih Ceyhan, (2010). “Şems-i Tebrîzî”, *DİA*. C. 38, İstanbul. ss. 511-516.
- ÇATAK, Adem Çatak, (2012). *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, Afşar Matbaası, Ankara.
- ÇELEBÎ, Kâtip Çelebî, (2017). *Keşfü’z-Zunûn*, C. I, Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBÎ, Lamii Çelebi, (1270). *Terceme-i Nefehâtü’l-üns*, İstanbul.
- ÇIRAK-YÖRÜK, Bekir Çırak-Abdülkadir Yörük, (2015). “Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail el-Cezerî”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | Journal of Social Sciences Institute, Number -Sayı 4*.
- DEMİR, M. Demir, (2005). *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas*, Sakarya.
- DİKİCİ, Recep Dikici, (2003). “XII. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kültür Faaliyetleri”, *III. Uluslararası Mevlana Kongresi*, 5-6Mayıs, Konya.
- DİRİK, M. Dirik, (2012). “Bilgisayar/Sibernetik/Özdevinimli Makinalar Sahasındaki İcatlarıyla Cizreli Ebul-iz”, *Bilim ve Sanatta Cizre*, (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri), İstanbul. ss.185-199.
- DURMUŞ, İsmail Durmuş, (2000). “İbnü’l-Esîr Ziyaeddin”, *DİA*. C. 21, İstanbul. ss. 30-32.
- EFLAKÎ, Ahmed Eflakî, (2006). *Menâkibü’l-Ârifîn*, I-II, (Çev. Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- el-CEZERÎ, İsmail B. ar - Razzaz el Cezerî, (1990). *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap*, Tıpkı basım, Kültür Bakanlığı yayınları 1207, Bilim ve Teknoloji Dizisi 2, Ankara.
- el-EBHERÎ, Esirüddin el-Ebherî, (1998). *Keşfu’l-Hakâik fi-Tahriri’d-Dakâik*, (Neşreden yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. Hüseyin Sarıoğlu), İstanbul.
- el-EFGÂNÎ, İnâyetullâh İblâğ el-Efgânî, (1987). *Celâleddin er-Rûmî Beyne’s- Sûfiyyeti ve ‘Ulemâi’l-Kelâm*, Kahire.
- el-MÛNZİRÎ, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî, (1984). *et-Tekmilâ li Vefeyâtî’n-Nakale III*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Müessesetu’r-Risâle, Beyrut.
- ERASLAN, Erdal Eraslan, (2000). *Türkiye Selçuklu Devletinde Sağlık Hizmetleri ve Tıp*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Ankara.
- ERDAĞI, Binnur Erdağı, (2001). “Anadolu’da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı”, *Türkbilig/2*: ss. 46-54.
- es- SAKKÂR- BOZKURT, Sâmi es-Sakkâr, Nebi Bozkurt, (2006). “Müstansiriyye Medresesi”, *DİA*. C. 32, İstanbul. ss. 121-123.
- eS-SAFEDÎ, (1991). *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-Vefeyât*, C. XVII, (haz. E. Fuad Seyyid, F. Steiner Verlag), Wiesbaden.
- eŞ-ŞAFÎÎ, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmanî eŞ-Şafîî, (1998). *Tezkirâtü’l- Huffâz*, IV, Dârul-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut.
- ez- ZEHEBÎ, (1990). *Târihü’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhir ve’l-A’lâm*, C. IV, Beyrut.
- EZ-ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (1985). *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, C. 22, (Şuayb el-Arnaut, thk), Beyrut. Müessesetu’r-Risâle.
- FAZLIOĞLU, İhsan Fazlıoğlu, (2001). “Selçuklu Döneminde Anadolu’da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş”, *Cogito*, İstanbul. Sayı. 29, ss. 152-168.
- FAZLIOĞLU, İhsan Fazlıoğlu, (2003). “Mardînî, İsmâil b. İbrâhim”, *DİA*. C. 28, s. 53.

- FEVZÎ, Mustafa Fevzi, (1284). *Muğni't-Tullâb Şerhi Seyfu'l-Gullâb*, İstanbul.
- FREDERİC, Jong de Frederic, (2004). "Ortadoğu Arap Ülkelerinde İslam Tarikatları", *İslam Dünyasında Tarikatlar*, Alexandre Popovic- Gilles Veinstein, (Ter: Osman Türer), Suf Yayınları, İstanbul.
- FÜRÛZANFER, Bediüzzamân Fürûzanfer, (1986). *Mevlânâ Celâleddîn*, (Çev., Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki Gölpınarlı, (1983). *Mevlânadan Sonra Mevlevilik*, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki Gölpınarlı, (1963). *Mevlevi Adap ve Erkanı*, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki Gölpınarlı, (1972). *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki Gölpınarlı, (1999). *Mevlânâ Celaleddin*, İstanbul.
- HACIGÖKMEN, M. Ali Hacıgökmen, (2011). "I. Alâeddin Keykubat Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş) (D. ?-Ö. 1262)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 30 , Sayı 50, ss. 119-136.
- HACIGÖKMEN, M. Ali Hacıgökmen, (2014). "Mevlâna Celaleddin-i Rumî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya. Sayı 36, ss.115-135.
- HACIGÖKMEN, M. Ali Hacıgökmen, (2017). "Ateşbaz-ı Veli Ve Mevlevilikteki Önemi", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2 – ss. 161-167.
- HİLL, Donald R. Hill, (1974). *The Book of Knowledge of Indigenious Mechanical Devices*, Dordrecht-Boston.
- HOMERİN, Emil Homerin, (2001). *Umar Ibn Al-Farid: Sûfi Verse, Sainly Life*, Paulist Press, New York.
- <http://www.tasavvufkitapligi.com/i/uploads/45113mevlananin-doktoru-beyhekim.pdf> alıntı tarihi ve saat: 19.07.2020/17:09.
- IRAKÎ, Fahrettin Irakî, (1992). *Lemaat Pariltular*, (çvr. Saffet Yatkin), İstanbul.
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn İbn Arabî, (2013). *Sırrın Sırrı (Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sırr)*, (Yayıma Hazırlayan: Arzu Meral), Revak Kitabevi, İstanbul.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, (1398/1978,). *Vefayâtü'l-'ayân ve enbâü ebnâi'z-zamân I*, (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Dâru Sâdır Beyrut.
- İBNİ TAĞRİBERDÎ, Cemaluddin Ebu Mehasin Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî, (1990). *el-Menhelu's-Safi ve'l-Musteyfi Ba de l-Vafi*, C. I, (Arapçaya Terc: Selar b. Abdullah el-Mansurî ve Talha el-Mağribî, Tah: Muhammed Muhammed Emin, Merkezi fahkiki'Muras), Kahire.
- İBN-İ BÎBÎ, (1996). *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (Türkçe terc. Mürsel Öztürk), C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İBNU'L-İMÂD Şihabuddin Ebu Ferec Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî ed-Dımaşkî, (1986). *Şezeratu 'z-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb*, C. VIII, (Tah: Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Daru İbni Kesir), 1. Tab, Beyrut.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (1985). *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, C. XI, (Ahmet Ağırakça vd., trc). Bahar Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L-İBRÎ, (1890). *Târih u Muhtasarı'd-düvel*, Beyrut.
- İBNÜ'N-NECCÂR, Muhyiddîn İbnü'n-Neccâr, (1406/1986). *el-Müstefâd min zeyl Târîhi Bağdâd*, IV, (Thk. Muhammed Mevlûd Halef ve Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- İBNÜL CEVZÎ - Ebu Nuaym El Isfahani, (2008). *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, C. VII, (çev. Yahya Atak vd.), Sebat Yayınları, İstanbul.
- KADIOĞLU, Funda Gülay - Kadioğlu, Selim, (2011). "Adı Dârü'ş-şifalara Ad Olan Kadınlar", *Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine*, Vol 1, No 1, ss.1-7.
- KAFADAR, Cemal Kafadar, (1996). *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*.
- KAHYA, Esin Kahya, (2002). "Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

- KAHYA, Esin Kahya, (2003). “Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetinin Genel Bir Değerlendirmesi”, *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri*, Konya. ss.249-250.
- KALLEK, Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*. C. XVII, ss. 471-473.
- KARADENİZ, İrfan Karadeniz, (2018). “Felsefe Tıp ve Tarih: Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/7, c. 7, sayı: 13, ss.227-231.
- KAYA, Abdullah Kaya, (2008). “Selçuklular Dönemi Sivas’ta İlmî Hayat ve İlim Adamları”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/2, s. 237.
- KAYA, Mahmut Kaya, (1988). “Abdüllatif el-Bağdâdî”, *DİA*. C. I, İstanbul. ss.254-255.
- KAYACIK, Ahmet Kayacık, (1996). *Ebherî'nin İsağûci'sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Kayseri.
- KAYAOĞLU, İsmet Kayaoğlu, (1978). “Vakfiyenin Değerlendirilmesi”, *Divriği Ulu Camii ve. Dârü's-şifası*, (Editör: Y. Önge - İ. Ateş - S. Bayram), Ankara.
- KAZICI, Ziya Kazıcı, (1998). “Ahîlik”, *DİA*. C. I, İstanbul.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ Kehhâle, (1957). *Mu'cemu'l-müellifin*, C. VI, Beyrut.
- KEKLİK, N. Keklik, (2008). *Muhyiddin İbni Arabi, Hayatı ve Çevresi*, İstanbul.
- KEMALOĞLU, Muhammet Kemaloğlu, (2012). “Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4 Sayı: 7 -Güz, s. 179.
- KEMALOĞLU, Muhammet Kemaloğlu, “XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, ISSN: 1308-6944 www.hikmetyurdu.com.
- KESİK, Muharrem Kesik, (2008). “Sadeddin Köpek”, *DİA*. C. XXXV, TDV Yayınları, Ankara.
- KESKİNBORA, H. Kadircan Keskinbora, (2018). “Selçuklu Darüşşifalarında Tıp Eğitimi ve Dünyaya Olan Etkileri”, Editör: Ö Usmanbaş, *İslam Tıbbı*. Ankara. ss.1-14.
- KILIÇ, Muhammed Erol Kılıç, (2009). *İbn Arabî Düşüncesine Giriş: Şeyh-i Ekber*, İstanbul.
- KILIÇ, Muhammed Erol Kılıç, (1999). “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, *DİA*. İstanbul. C. 20. ss. 520-522.
- KILPATRİCK, Hilary Kilpatrick, (2002). *Making the Great Book of Songs: Compilation and the Author's Craft in Abu I-Faraj Al-Isbahani's Kitab al-Aghani*, Routledge, London-New York.
- KOÇKUZU, Ali Osman Koçkuzu, (2000). “İbnü'l-Esir Mecdüddin”, *DİA*. C. 21, İstanbul. ss. 28-29.
- KONYALI, İbrahim Hakkı Konyalı, (1964). *Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara.
- KÖKER, H. Köker, (1992). “Selçuklular Devrinde Hekimler”, *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet*, Kayseri.
- KÖMÜRCÜ, Kamil, (2010). *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi: Ebherî Örneği*, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad Köprülü, (1998). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖSEOĞLU, Nevzat Köseoğlu, (1990). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf Küçükdağ, (1989). *Konya Alâeddin Dariüşşifası*, İstanbul.
- LEWIS, Franklin D. Lewis, (2009). “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, (Çev: O.Nuri Küçük), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 159-176.
- MADRAN, Emre Madran, (2006). “Ariflebln Menkıbeleri'nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine BİR Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, 10, ss. 175-198.
- MERGİNÂNÎ, Burhâneddin Merginânî, (1385/1966). *el-Hidâye*, I-IV, (nşr. M.Muhyiddin Abdülhamid), Kâhire.
- METİN, Tülay Metin, (2014). “Selçuklular Zamanında Münecimliğe Dair Bazı Tespitler”, *History Studi s* Volume 6 Issue 3 April, ss. 239-252.

- MUALLİM, Cevdet Muallim, (1938). “Sivas Dârü’ş-şifası Vakfıyesi ve Tercümesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul. ss. 35-38.
- RİYAHÎ, Muhammed Emin Riyahi, (1995). *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, (çev., Mehmet Kanar), İstanbul.
- MUVAHHİD, Samed, (1371). “*Esîrüddin Ebherî*”, *Dairetü'l-Maarif Büzürg-i İslamî*, C. VI, Tahran.
- NEFÎSÎ, Saîd Nefisî, (1344). *Tarih-i Nazm-u Nesr der İnan ve der Zebân-ı Farisî*, C. I, Tahran.
- NEVÂÎ, Alişir Nevâî, (1963). *Mecâlisü'n-nefâis*, (haz. Ali Asgar Hikmet), Tahran.
- OCAK, Ahmet Yaşar Ocak, (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalendeiler*, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar Ocak, (2011). *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar, (1996). “Fütüvvet”, *DİA*. C. XIII İstanbul.
- ODABAŞI, Zehra Odabaşı, (2019). “Tâceddin Pervâne (d?-ö. 1238) Ve Tâcü'l-Vezir Külliyesi”, *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 22, ss. 481-505.
- OKUYAN, Mehmet Okuyan, (2001). *Necmüddin Daye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet yayınları, İstanbul.
- ORAL, Osman Oral, (2012). *Seyyid Burhaneddin-i Tirmizi, Aşkan Öğretmeni*, Kayseri.
- ORAL, Osman Oral, (2015). “Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin'in Hayatı”, *International Journal of Russian Studies Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, ISSN: 1307 – 3419, Kayseri – Türkiye Volume 8/1 January, p. 1-9.
- ÖCALAN, Hasan Basri Öcalan, (2002). “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ÖNGÖREN, Reşat Öngören, (2004). “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi”, *DİA*. İstanbul. 29/ss. 441-448.
- ÖNGÜL, Ali Öngül, (2018). *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, Çamlıca Yayınları, 2018
- ÖRS, Derya Örs, (2002). “Necmüddin-i Râzî: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha*, Sayı: 6, ss.19-25.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim Özaydın, (1989). “Ahlatşahlar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII, Çağ Yayınları, İstanbul. ss. 206-209.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim Özaydın, (2000). “İbnü'l-Esir İzzeddin”, *DİA*. C. 21, İstanbul. ss. 26-27.
- ÖZÖNDER, Hasan Özönder, (1989). “Âteş -Bâz Veli ve Mevlevî Dergâhlarında Âteş- Bâz Veli Makamı'nın Önemi”, 3. *Millî Mevlânâ Kongresi* (Tebliğler), 12-14 Aralık 1988, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- PAKALIN, M. Zeki Pakalın, (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, I, İstanbul.
- PARLA, Canan Parla, (1997). *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik, 3 Cilt*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- PAŞA, A. Vefik Paşa, (2000). *Lehçe-i Osmani*, Ankara.
- PAŞA, Abidin Paşa, (1324/1906). *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, I, İstanbul.
- POLAT, Ziya Polat, (2018). “Cizreli Bir Âlim: İbnü'l-Esir”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Haziran, June 2018 Yıl 11, Sayı XXXIV, ss. 87-107. Year 11, Issue XXXIV, pp. 87-107. DOI No: http:// dx. doi. org/ 10.14225/ Joh1252.*
- RAZÎ, Necmeddîn Râzî, (1973). *Mirsâdü'l-ibâd*, haz. M. Emin Riyâhî, Tahran.
- RAZÎ, Necmeddîn Râzî, (1999). *Menârâtü's-Sâirîn ve Mekâmâtü't-Tâirîn*, (thk. Saîd Abdülfettah), el-Hey'etü'l-Mısıryetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire.
- RİTTER, Helmuth Ritter, (1942). “Mevlana Celaleddin Rumi ve Etrafindakiler”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul.
- RUMLU, Hasan-ı Rumlu, (2006). *Ahsenü't-Tevârih*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, 1. Baskı, Ankara.
- SAFEDÎ, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât* C. XXX, (nşr. Ahmed el-Arnaûd-Türki Mustafa), I-XIX, Dârü ihyâi't-türâsi'lArabî, Beyrut.

- SANDIKÇI, Kemal Sandıkçı, (1999). “Cizre’nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü’l-Esîr Kardeşler”, *H. Nuh’tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, (Yay. Haz. M. Sait Özervarlı), İstanbul. ss. 89-104.
- SARGUTAN, Erdal Sargutan, (1976). “Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları”, *Vakıflar Dergisi*, S.11, ss. 313-322, Ankara.
- SARIOĞLU, Hüseyin Sarioğlu, (2008). “Ünlü Türk Mantıkçı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 25, Bahar, s.152.
- SEMERKANDÎ, Devletşah b. Bahtışah Semerkandî, (1977). *Tezkire-i Devletşah II*, (trc. Necati Lugal), İstanbul.
- SEVERCAN, Sefaattin Severcan, (1995). *Alaaddin Keykubat (1220-1237) Devrine Ait Necmeddin Daye’nin Siyasetnamesi*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri.
- SEVGİ, H. Ahmet Sevgi, (1995). *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi*, Kayseri.
- SEVİM, Ali Sevim, (1999). “İbnü’l-Adim”, *DİA*. İstanbul. 20/ss. 478-479.
- SİMBAT, Gundstabl Simbat, (1946). *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul.
- SİPEHSÂLAR, Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, (1977). *Risâle, Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul.
- SİPEHSALAR, Feridun b. Ahmed Sipehsalar, (2004). *Sipehsalar Risalesi*, (çev. Ahmed Avni Konuk), İstanbul.
- SİPEHSÂLÂR, Ferîdûn-i Sipehsâlâr, (1977). *Risâle: Mevlânâ ve Etrafindakiler* (Trc: T.Yazıcı), İstanbul.
- SUBAŞI, Metin İlyas Subaşı, (1995). *Kayseri’nin Manevi Mimarları*, Türkiye Diyanet V. Kayseri Şb. Yayınları, Ankara.
- SÜBKÎ, Tâcüddîn Abdulvehhab b. Takiyyiddîn Sübkî, (Tarihsiz). *Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, C. VIII, (Tahk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâu Kütübî'l-Arabî.
- SÜHREVERDÎ, Şihabüddin Sühreverdî, (1990). *Avârifü’l-Ma’ârif*, (çev. H. Kamil Yılmaz,-İrfan Gündüz), İstanbul.
- SÜMER, Faruk Sümer, (2002). “Keykubad I”, *DİA*, C. 25, İstanbul. ss. 358-359.
- ŞAHİN, İlhan Şahin, (1985). “Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, İstanbul. ss. 324-341.
- ŞAHİN, İlhan Şahin, (1998). “Ahî Evran”, *DİA*. C. I, ss.529-530.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif Şahinoğlu, (1991). “Bahaeddin Veled”, *DİA*. C. IV, İstanbul. ss. 460-462.
- ŞEHSUVAROĞLU-ERDEMİR-CANTAY, B. N. Şehsuvaroğlu, A. Erdemir, G. Cantay, (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.
- ŞERBETÇİ, Azmi Şerbetçi, (2002). “Kutbüddîn-i Şirazî”, *DİA*, C. 26, Ankara. ss. 487-488.
- Takî Bahar, (1337). *Sebk-i Şinâsî*, III, Tahran.
- TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2005). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (trc. A. Said Aykut), YKY. İstanbul.
- TAŞ, Enes Taş, (2016). “Kitâbü’n-nasihateyn Bağlamında Abdüllatîf el-Bağdâdî’nin İbn Sînâ Eleştirisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25, s.76-77.
- TAŞ, Enes Taş, (2018). “XIII. Yüzyılda Yaşamış Gelenekçi Bir Düşünür: Abdüllatîf el-Bağdâdî, Hayatı ve Eserleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. I, Sayı 1, Afyon.
- TERZİOĞLU, Arslan Terzioğlu, (1970). “Orta çağ İslâm-Türk Hastaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri”, *Bellekten*, Ankara. C. XXXIV/2, ss.121-149.
- TURAN, Osman Turan, (1947). “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, C. XI, Sayı:42, TTK. Ankara. ss. 197-235.
- TURAN, Osman Turan, (2015). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul.

- TURAN, Osman Turan, (2017). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Osman Turan, (1953). “Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustât ul-adâle fi kavâid is-saltana”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul.
- TURAN, Refik Turan, (1995). *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması* (Vezir ve Divan), MEB Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman Uludağ, (2000). “İbnü'l-Fârız”, *DİA*. C. XXI, İstanbul.
- UNAT, Yavuz Unat, (2011). “Selçuklularda Astronomi Bilimi”, *II. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 19-23 Ekim, Konya.
- UNAT, Yavuz Unat, (2017). “13. Yüzyılda Yaşamış Cizreli Bir Mühendis; el-Cezerî”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 02-05 Kasım 2016, C. I, Diyarbakır.
- USAYBİA, İbn Ebî Usaybia, Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım, (1965). *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ* (nşr. Nizâr Rıdâ), Mektebetü'l-hayât, Beyrut.
- ÜLGEN, Pınar Ülgen, (2008). “El-Cezerî ve Tasarladığı Su Saatleri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, Elazığ. ss. 115-127.
- ÜNSİ, Ünsi, *Şeh-name*, (1942). (Nşr. M. Koman), Konya.
- ÜNVER, Süheyl Ünver, (2014). *Selçuk Tababeti*, TTK. Yayınevi, Ankara.
- VASSAF, Osmanzade Hüseyin Vassâf, (2006). *Sefine-i Evliya*, C. I, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- VELED, Sultan Veled, (2001). *İbtidânâme*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya.
- VELİ, Seyyid Burhaneddin Veli, (2018). *Ma'ârif-i Mecmuat Mevâizü Kelimati Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi*, (Hazırlayan: Mehmet Hüsrevoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- WIEDEMANN, E. Wiedemann, “Kutbeddin Al-Şirâzî”, *İA*, s. 1049-1050.
- WILLIAM- STEARNS, Leonard Langer William - Peter N. Stearns, (2001). *The Encyclopedia of World History*, Sixth Edition.
- WOLPER, Ethel Sara Wolper, (2003). *Cities and Saints: Sûfism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- YAKUPOĞLU, Cevdet Yakupoğlu, (2017). “Güney Azerbaycan'ın Tarihî Kenti Hoy ve Kültürel Açından Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)”, *II. Milletlerarası Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri Sempozyumunun Bildirileri*, BAKÜ.
- YASA, Azize Aktaş Yasa, (2001). “Selçuklu Konya'sında Mimari Eserlerin Banileri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. II, Konya. ss.423-455.
- YAZICI, Tahsin Yazıcı, (1992). “Belh”, *DİA*. C.V, İstanbul.
- YENİTERZİ, Emine Yeniterzi, (1995). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara.
- YILMAZ, Hasan Kamil Yılmaz, (1994). *Anahatlarıyla Tasavvuf*, Ensar Yayınları, İstanbul.
- YORMAZ, Abdullah, (2003). *Ebherî'nin Hidayetü'l-Hikmesi ve Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek L. Tezi, İstanbul.
- YORULMAZ, Abdullah Yorulmaz, (2005). “Muhelif bir metin nasıl okunur? Osmanlı medreselerinde Hidâyetü'l-Hikme”, *Dîvân, İlmî Araştırmalar*, sy. 18, ss. 175-192.
- YUNİNİ, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah, (1954). *Zeylu Mir'ati'z-Zaman*, C. I, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad.